

TARTU ÜLIKOOL
AJALOO JA ARHEOLOOGIA INSTITUUT
EESTI AJALOO ÕPPETOOL

Grete Rohi

**Ilmar Hans Tõnisson (1911-1939)
ning tema rahvuskultuurilised
ja poliitilised vaated**

Magistritöö

Juhendaja: PhD. Ago Pajur

Tartu 2013

Sisukord

SISSEJUHATUS	3
1. ILMAR TÕNISSONI ELUKÄIK JA TEGEVUS	8
2. ILMAR TÕNISSON TARTU ÜLIÕPILASKONNAS 1930. AASTATEL	26
2.1. TARTU ÜLIÕPILASKONNA EDUSTUS	26
2.2. ILMAR TÕNISSON EDUSTUSES	28
2.3. ILMAR TÕNISSONI ÜLIÕPILASKONDLIKUD IDEED	36
2.3.1. <i>Seltsid ja korporatsioonid</i>	36
2.3.2. <i>Rahvuslus üliõpilaskonnas ja ühtne üliõpilaskord</i>	39
2.3.3. <i>Üliõpilaste ilmavaate kujunemine</i>	42
3. ILMAR TÕNISSON HÕIMUTÖÖST	44
3.1. HÕIMUTÖÖ AADETEST ISESEISVUSE AJAL	44
3.2. ILMAR TÕNISSONI HÕIMUALANE TEGEVUS	49
4. ILMAR TÕNISSONI RAHVUSLIKUD JA KULTUURILISED AATED	54
4.1. ISESEISVUSAJA RAHVUS- JA KULTUURIKÜSIMUSED.....	54
4.2. ILMAR TÕNISSONI IDEED RAHVUSLUSEST JA EESTI KULTUURIST	59
4.2.1. <i>Ilmar Tõnisson ja Akadeemiline Rahvuslik Kultuuriühing</i>	59
4.2.2. <i>Ilmar Tõnisson rahvusest, rahvuslikkusest ja omakultuurist</i>	62
5. ILMAR TÕNISSONI VÄLISPOLIITILINE IDEAAL 1930. AASTATEL	68
5.1. EESTI VÄLISPOLIITIKA OMARIIKLUSE AJAL	68
5.2. ILMAR TÕNISSONI VÄLISPOLIITILISED SEISUKOHAD	73
5.3. VASTUKAJA ILMAR TÕNISSONI VÄLISPOLIITILISTELE IDEEDELE	80
KOKKUVÕTE	85
SUMMARY	88
ALLIKAD JA KIRJANDUS	91
LISAD	100

Sissejuhatus

Ilmar Hans Tõnisson (1911-1939) oli Eesti iseseisvusaja ideoloog, sotsioloog, poliitik ja ajakirjanik. Ta oli mitmeid aastaid tegev Tartu üliõpilaskonnas, mille moodustasid kõik Tartu Ülikooli immatrikuleeritud üliõpilased ja mille eestseisjaks oli üliõpilaskogu Edustus. Ta osales ka mitmete akadeemiliste ühingute töös. Käesoleva magistritöö eesmärgiks on uurida Ilmar Tõnissoni rahvuskultuurilisi ja poliitilisi vaateid. Töö sihiks on selgitada I. Tõnissoni aateid, mis eelkõige kajastusid tema avaldatud artiklites ja vaadelda tema tõekspidamistest tulenenud tegevust nii üliõpilaskonnas kui ka ideoloogina. Lisaks sellele, on töös tähtsal kohal I. Tõnissoni elukäik ja tema perekondlik kuuluvus, mis annavad selgema pildi nii tema ideede kujunemisest kui ka akadeemilisest ja ühiskondlikust tegevusest.

Magistritöös on tema elukäiku vaadeldud sünnist surmani ehk aastatel 1911-1939 ja tema aadete käsitlemisel on piiritletud aastatega 1930-1939, kuna just siis oli Ilmar Tõnisson aktiivselt tegev Tartu üliõpilaskonnas ja osales mitmete akadeemilis-rahvuslike organisatsioonide töös. Samuti on põhjuseks asjaolu, et antud perioodil avaldas ta artikleid ajakirjanduses, mis annavad ülevaate nii tema sihtidest kui ka ideedest Eesti kultuuri ja poliitika alal.

Uurimustöö ei käsitle I. Tõnissoni teaduslikku tööd, mis on eelkõige psühholoogia ja sotsiaalteaduste taustaga. Samuti ei käsitleta väga põhjalikult tema tegevust poliitiku ja ajakirjanikuna, vaid neid teemasid puudutatakse ülevaatlikult I. Tõnissoni elukäigu ja tegevuse tutvustamisel.

Uurimustöö teema valikut mõjutas eelkõige põhjaliku käsitluse puudumine Ilmar Tõnissoni ideedest ja tegevusest. Kuigi antud diplomitöö on edasiarendus 2011. aastal kaitstud bakalaureusetööst Ilmar Tõnissoni vaadetest ja tegevusest Tartu üliõpilaskonnas (1930-1936)¹, on antud uurimistöös täiendatud I. Tõnissoni eluloolisi andmeid ning veelgi põhjalikumalt käsitletakse tema ideid rahvuskultuuri ja poliitika alal, lisatud on tema seisukohad hõimutöö ja Eesti välispoliitika kohta. Samuti on ümberhinnatud mõningaid bakalaureusetöös käsitletud Ilmar Tõnissoni tegevusest ja ideedest lähtunud seisukohti.

¹ Rohi, Grete. Ilmar Tõnissoni aated ja tegevus Tartu üliõpilaskonnas (1930-1936). Bakalaureusetöö. Ajaloo Instituut. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2011.

Varasemalt on tema elukäigust kirjutanud kokkuvõtlikult 1957. aastal I. Tõnissoni kaasaegne Karl Aun, kes paguluses avaldas kirjutise oma seltsikaaslasest.² 1990. aastate alguses avaldas Tiit Pruuli ajakirjas *Vikerkaar* lühikese artikli Ilmar Tõnissoni eluloost.³ Samuti on Eesti mõtteloo sarjas avaldatud kogumik I. Tõnissoni artiklitest.⁴ Viimases raamatus on kaasaegne Peeter Tarvel käsitlenud tema publitsistlikku pärandit ja Toomas Hiio on andnud ülevaate I. Tõnissonist kui ideoloogist ja teadlasest. Kogumiku ilmumise järel avaldati ajakirjanduses mitmeid ülevaatlikke arvustusi⁵. 2012. aastal kaitses Liisi Veski Tartu Ülikoolis oma bakalaureusetööd, mis vaatles maailmasõdadevahelise Eesti Vabariigi rahvuspsühholoogilisi ideid Ilmar Tõnissoni tööde näitel.⁶ Hoolimata sellest, puudub I. Tõnissoni elukäigust, traagilisest surmast ning rahvuslikest ja kultuurilistest aadetest üksikasjalik ja ülevaatlilik uurimus. Tegemist oli tol perioodil ühe olulise tegelasega nii Tartu üliõpilaskonnas kui ka Eesti ühiskonnas, kes oli eesti rahvuse ja kultuuri eest seisja, kuid kelle elutee kahjuks katkes varakult. Ilmar Tõnisson oli omariiklusajal üks oluline rahvusluse ideede käsitleja, kes oma noore ea kohta jõudis arvestavate tulemusteni rahvusprobleemide uurimisel ja kelle aktiivsel osavõtul arendati hõimutööd vennasrahva soomlastega. Muuhulgas on tähtsal kohal ka tema tegevus Tartu üliõpilasliikumises, mis annab lisaväärtuse Tartu Ülikooli kui ka Tartu üliõpilasorganiseerumise ajaloo uurimisse. Unustada ei tohiks ka isikoolulist osa. Palju uuritud Eesti riigitegelase Jaan Tõnissoni lähimaks aatekaaslaseks peetakse tema poega Ilmarit, kuid viimase elukäigust ja tegemistest eelkõige akadeemilistes ringkondades on väga vähe teada.

Magistritöö püüab vastata järgmistele küsimustele. Milline eeskuju oli Ilmar Tõnissoni jaoks isa Jaan Tõnisson? Millised olid Ilmar Tõnissoni mõtted rahvuslusest ja milliseks kujunes tema kultuuriorientatsioon? Millised olid tema mõtted hõimutöö alal? Millisena nägi ta üliõpilase rolli Eesti rahvusluse edendamisel? Kuidas suhtus I. Tõnisson teiste rahvuste

² Aun, Karl. *Kaks noort eüslast: Ilmar Tõnisson ja Andres Raska*. – Eesti Üliõpilaste Selts Paguluses 8 / 1957, lk 18-25.

³ Tõnisson, Ilmar. Psühhoanalüüsi viimaseaegsest arengust. Toimetanud Tiit Pruuli. *Vikerkaar* 11 / 1990, lk 58-66.

⁴ Ilmar Tõnisson. Emajõe ääres. Koostaja Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 1997; Hiio, Toomas. Ilmar Tõnisson – poliitik, ideoloog, teadlane. – Ilmar Tõnisson. Emajõe ääres 1997, lk 459-466; Tarvel, Peeter. Ilmar Tõnissoni teaduslik ja publitsistlik pärand. – Ilmar Tõnisson. Emajõe ääres 1997, lk 448-453.

⁵ Kull, Aivar. *Ilmar Tõnisson kui varaküps rahvuslik mõtleja*. – Postimees 05.02.1998, lk 16; Juske, Ants. *Eesti aja viimane ohe*. – Päevaleht 19.02.1998, lk 7; Ruutsoo, Rein. *Ilmar Tõnisson ja „Eesti idee“*. – Eesti Ekspress 20.11.1998, lk 12-13; Arumäe, Heino. *Parimad soovid ja karm reaalsus: Ilmar Tõnissoni välispoliitilistest tõekspidamistest*. [Rets. teosele: Ilmar Tõnisson. Emajõe ääres. Koostaja Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 1997]. – Akadeemia 7 / 1998, lk 1547-1556; Arumäe, Heino. Jaan ja Ilmar Tõnissoni välispoliitilistest tõekspidamistest Teise maailmasõja eel. – Tuna 3 / 2003, lk 35-63.

⁶ Veski, Liisi. *Rahvuspsühholoogilised ideed Ilmar Tõnissoni teostes*. Bakalaureusetöö. Ajaloo ja Arheoloogia Instituut. Tartu: Tartu Ülikool, 2012.

kultuurilaenuesse nii üliõpilaskonnas kui ka Eesti kultuuris? Kuidas kandis ta oma aateid edasi erinevatesse rahvuslik-kultuurilistesse ühingutesse? Mida ta taotles ühtse üliõpilaskonna ideega? Milline oli tema välispoliitiline orientatsioon ja milliseid ettepanekuid ta tegi Eesti välispoliitilise suuna muutmiseks 1930. aastate teisel poolel?

Magistritöö koosneb viiest peatükist, kus esmalt tutvustatakse I. Tõnissoni elukäiku ja tema rolli akadeemilistes ringkondades 1930. aastatel ning millele järgneb tema aadete ja ideede käsitlemine seoses tema tegevusega. Töös käsitletavate teemade valiku aluseks on Ilmar Tõnissoni avaldatud artiklite temaatika ning tema akadeemilise ja ühiskondliku tegevusega seotud valdkonnad. Esimene peatükk töös käsitleb Ilmar Tõnissoni elukäiku ja tegevust ning lähemalt selgitatakse ka tema perekondlikku kuuluvuse mõju tema elule ja tema surma asjaolusid 1939. aastal. Teises osas antakse ülevaade I. Tõnissoni tegevusest ja aadetest Tartu üliõpilaskonnas 1930. aastatel. Kolmandas peatükis selgitatakse lühidalt iseseisvusaja hõimutöö eesmärgid ning tuuakse välja Ilmar Tõnissoni tegevus ja ideed hõimuliikumise alal. Neljandas osas keskendutakse I. Tõnissoni rahvuslikele ja kultuurilistele ideedele, samuti antakse lühiülevaade omariikluse aja rahvusküsimustest. Viimases peatükis käsitletakse põgusalt omariikluse aja välispoliitilisi suundasid ja tuuakse välja Ilmar Tõnissoni ettepanekud Eesti välispoliitika parandamiseks ja orientatsiooni muutmiseks 1930. aastate teisel poolel.

Primaarallikadena on väga olulised vaadeldaval ajajärgul *Üliõpilaslehes*⁷ ilmunud I. Tõnissoni artiklid ja Edustuse juhatause koosolekute protokollid. Töös kasutatakse *Üliõpilaslehe* aastakäike 1929-1933 ja 1935-1936. Samuti on tähtsad ajalehed *Postimees* ja *Päevaleht*, kus I. Tõnisson avaldas rahvuslikku temaatikat puudutavaid ja Tartu üliõpilaskonna ning üliõpilasorganiseerumise ajaloo teemadel artikleid. Siinkohal tuleks märkida, et mõned magistritöös refereeritavatest I. Tõnissoni artiklitest, mis kõik ilmusid 1932. aastal, on kirjutatud pseudonüümi all Ilmar Tõniste.⁸ Väärtuslikuks allikaks Tartu Ajalooarhiivis on Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli fond, mis sisaldab informatsiooni nii Ilmar Tõnissoni elust kui ka tema tegevusest Tartu üliõpilaskonnas. Fondis on dokumente ka tema õdede ja venna kohta. Samuti asub arhiivis Tartu Ülikooli üliõpilaskonna esinduse fond, mis annab teavet I. Tõnissoni tegemistest üliõpilaskonna esinduskogus. Ajalooarhiivis on olemas ka Eesti Üliõpilaste Seltsi fond, kust seltsi üldkoosolekute protokollidest saab kasulikke infot I.

⁷ Üliõpilasleht. Eesti üliõpilaskonna häälekandja. Väljaandja Tartu Üliõpilaskonna Edustus.

⁸ Artiklid ilmusid *Üliõpilaslehes* ja ajalehes *Postimees*.

Tõnissoni rollist ja mõtetest intiimorganisatsiooni liikmena. Riigiarhiivis on olemas säilikuud Ilmar Tõnissoni käsikirjadega, kirjavahetusest oma isaga ja on säilinud ka tema surma asjaolusid käsitlev toimik. Lisaks eelnevale on tähtsad ka 1930. aastatel välja antud *Üliõpilase käsiraamat*⁹, *Tartu üliõpilaskonna ajalugu*¹⁰ ja vihikutena ilmunud *Kriitilisi pilke üliõpilaskoondumisile ja üliõpilasvõitlusile*¹¹ ning *Tartu üliõpilaselu*¹², mis kõik kätkevad I. Tõnissoni seisukohti üliõpilasorganiseerumise, selle ajaloo ja üliõpilaskondliku korra kohta. Primaarallikate hulka kuulub ka 1934. aastal ilmunud Eesti Üliõpilaste Seltsi X album¹³, kus I. Tõnissoni avaldas artikli rahvusluse kohta.

Sekundaarsete allikatena on olulised Ilmar Tõnissoni artiklite kogumik *Emajõe ääres*, mis sisaldab kirjutisi nii *Üliõpilaslehest* kui ka mujalt väljaannetest, näiteks *Postimehest* ja *Akadeemiast*. Artiklite kogumikus on välja toodud mitmed tema *Üliõpilaslehes* avaldatud artiklid, ent lisaks ka kirjutised, mis käsitlevad detailsemalt ja üksikasjalikumalt I. Tõnissoni aateid demokraatiast ja rahvuslusest, sealhulgas ka tema vaateid Eesti välispoliitikale. Antud töö kontekstis on oluline ka artiklikogumik *Kultuurisild üle Soome lahe*¹⁴, mis käsitleb hõimutööalast tegevust omariikluse ajal. Muuhulgas on kasutatud mitmeid ajaloolase Helena Sepa artikleid hõimutööst ja üliõpilasliikumisest omariikluse perioodil.¹⁵ 2010. aastal ilmus artiklite kogumik *Üliõpilaskonna roll ühiskonnas 1919-1940*¹⁶, mis annab laialdase ülevaate üliõpilaskonna tegevusest üldse. Teiste seas on tähtsad Jaan Tõnissoni monograafiad¹⁷.

⁹ Üliõpilase käsiraamat. Toimetanud E. Kull. Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv, 1931.

¹⁰ Tõnisson, Ilmar. *Üliõpilaskond Tartu saksa ülikoolis 1802-1889*; Tõnisson, Ilmar. *Tartu Üliõpilaskond Eesti iseseisvusajal*. – Tartu üliõpilaskonna ajalugu: seoses eesti üliõpilaskonna ajalooaga. Toimetanud Juhan Vasar. Tartu: Tartu Üliõpilaskond, 1932, lk 15-54 ja 337-362.

¹¹ Tõnisson, Ilmar. *Kriitilisi pilke üliõpilaskoondumisile ja üliõpilasvõitlusile*. Eesti üliõpilasorganiseerumise kuuekümnenda aastapäeva puhul. Tartu 1930.

¹² Tõnisson, Ilmar. *Tartu üliõpilaselu*. [Äratrikk Üliõpilaskäsiraamatust]. Tartu 1931.

¹³ Tõnisson, Ilmar. *Rahvuse olu ja rahvuslus*. – Eesti Üliõpilaste Seltsi X album. Toimetanud Artur Luha, Gustav Ränk, Eerih Suurväli. Tartu: Eesti Üliõpilaste Seltsi kirjastus, 1934, lk 52-83.

¹⁴ *Kultuurisild üle Soome lahe*. Eesti–Soome akadeemilised ja kultuurisuhted 1918-1940. Koostanud Sirje Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum 2005.

¹⁵ Sepp, Helena. Eliidi kriis Eesti üliõpilasseltside kultuurikriitikas aastail 1937-1940. *Acta Historica Tallinnensia* 15 / 2010, lk 105-120; Sepp, Helena. *Kultuurisild või kaitseliin? Üks vaatenurk Soome-Eesti üliõpilassuhete arengule 1920.-1930. aastatel*. – *Kultuurisild üle Soome lahe*. Eesti-Soome akadeemilised ja kultuurisuhted 1918-1944. Toimetaja Sirje Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2005, lk 133-24; Sepp, Helena. *Soome üliõpilased Tartu Ülikoolis 1920. ja 1930. aastatel*. – 75 aastat Eesti Ülikooli Tartus. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXIX. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1997, lk 138-147; Sepp, Helena. *Tartu ülikooli üliõpilasorganisatsioonide rollist hõimuliikumises 1920.-1930. aastatel*. – *Üliõpilaskonna roll ühiskonnas 1919-1940*. Artiklite kogumik. Toim. Janet Laidla. Tartu: Korp! Filiae Patriae, 2010, lk 62-80.

¹⁶ *Üliõpilaskonna roll ühiskonnas 1919-1940*. Artiklite kogumik. Toimetaja Janet Laidla. Tartu: Korp! Filiae Patriae, 2010.

¹⁷ Jaan Tõnisson töös ja võitluses. Koguteos tema seitsmekümnenda sünnipäeva puhul. Toim. H. Kruus. Tartu: K. / Ü. Postimees, 1938; Jaan Tõnisson. Koguteos tema üheksakümnenda sünnipäeva tähistamiseks. Toim. Evald Blumfeldt, Henno Jänes jt. Stockholm: Vaba Eesti, 1960; Tuomioja, Erkki. Jaan Tõnisson ja Eesti iseseisvus. Soome keelest tõlkinud K. Jaanits ja K. Kurmiste. Tallinn: Varrak, 2010.

Uurimistöös on kasutatud veel Toomas Karjahärmi ja Väino Sirgi uurimuslikku teost: *Vaim ja võim: Eesti haritlaskond 1917-1940*¹⁸, mis annab ülevaate Eesti rahvusluse ideedest iseseisvas Eestis, samuti kasutatakse töös maailmasõdadevahelise Eesti ajalugu käsitlevat raamatut *Eesti ajalugu VI*¹⁹ ja teost *Sõja ja rahu vahel I*²⁰, mis analüüsib Eesti julgeolekupoliitikat kuni 1940. aastani.

Paguluskirjandusest on tähtsad *Eesti Üliõpilaste Selts 100 aastat 1870-1970*²¹ ja *Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu II*²², mis annavad ülevaate Eesti Üliõpilaste Seltsi (EÜS) ajaloost ja vähesel määral tutvustavad ka I. Tõnissoni tegevust seltsis. Väärtuslikuks allikaks on autori kogutud Ilmar Tõnissoni poja Tõnis Tõnissoni meenutused²³ oma vanematest ja vanavanematest. Kuigi tegemist on eelkõige psühholoogilisel tasandil seotud mälestustega, mis avavad intiimsema vaatenurga Tõnissonide perekonnast, siis on Tõnis Tõnissoni meenutused olulised mõistmaks kogu selle perekonna eluolu ja omavahelisi suhteid.

¹⁸ Karjahärm, Toomas ja Sirk, Väino. *Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917-1940*. Tallinn: Argo, 2001.

¹⁹ Eesti ajalugu VI. Peatoimetaja Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa, 2005.

²⁰ *Sõja ja rahu vahel. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani*. Toimetanud Enn Tarvel. Tallinn: S-Keskus, 2004.

²¹ *Eesti Üliõpilaste Selts 100 aastat 1870-1970. Ajalooline koguteos I*. Koostanud Artur Grönberg. Toronto: Eesti Üliõpilaste Seltsi Vanematekogu kirjastus, 1971.

²² Grönberg, Artur. *Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu II: Iseseisvuse eelvõitluses (1906-1917). Omariikluse saavutustes (1918-1940)*. Montreal: Eesti Üliõpilaste Seltsi Vanematekogu, 1985.

²³ Kirjavahetus Tõnis Tõnissoniga 2010-2011, 2013. Autori valduses.

1. Ilmar Tõnissoni elukäik ja tegevus

Ilmar Hans Tõnisson sündis 8. veebruaril 1911. aastal Tartus Hildegard ja Jaan Tõnissoni vanima pojana.²⁴ Ilmar ristiti Tartu Pauluse kirikus 13. märtsil 1911. aastal.²⁵ Kokku oli Tõnissonide peres viis last: Ilmar Hans, Heldur Jaan²⁶, Lembit-Rein²⁷, Hilja Rut²⁸ ja Mari-Ann Lagle²⁹. Alghariduse omandas Ilmar kodus. Keskhariiduse sai ta osalt koduõppe teel kui ka õppides vaheldumisi Tartus Hugo Treffneri ja Tallinnas Jakob Westholmi Gümnaasiumis.³⁰ Viimase neist lõpetas I. Tõnisson 1928. aasta kevadel *cum laude*. Koolide vahetus ja koduõppe vajadus olid tingitud elukoha muutustest, mis tulenesid Ilmari isa ühiskondlikust ja poliitilisest tegevusest.³¹ Sama aasta 4. septembril astus ta Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonda. Õppeaineteks valis ta filosoofia (psühholoogia) ülemastme, üldise ajaloo keskastme, eesti ja põhjamaade ajaloo keskastme ning eesti ja naabermaade muinasteaduse alamastme ulatuses.³²

Pidades kinni Tartu akadeemilistest traditsioonidest, astusid Jaan Tõnissoni kaks vanemat poega isa eeskujul Eesti Üliõpilaste Seltsi.³³ Ilmar Tõnisson sai EÜS-i liikmeks 14. veebruaril 1929. aastal.³⁴ Sama aasta aprillis valiti ta lihtliikmena seltsi kirjanduskomisjoni ja jätkas

²⁴ Eesti Üliõpilaste Selts 1919-1940. Biograafilisi andmeid. Koostanud Henno Lender. Stockholm: Eesti Üliõpilaste Seltsi Vanematekogu, 1990, lk 144.

²⁵ Sündimise ja ristimise tunnistus. Koopia Tartu Pauluse kogudusest 19. mail 1928. – EAA 2100.1.17104, l 5.

²⁶ **Heldur Jaan Tõnisson**: sündis 25. juunil 1912. aastal. 1929. aastal asus õppima Tartu Ülikooli matemaatika-loodusteaduskonda, aasta hiljem vahetas eriala õigusteaduskonna vastu. 1938. aasta mais lõpetas Heldur õigusteaduskonna *cum laude*. NSVL okupatsiooni tulekuga asus ta elama Rootsis ja tänasel päeval elab Šveitsis. Heldur Tõnissoni lõputunnistus ja Heldur Tõnissoni sooviavaldus Tartu Ülikooli rektorile 30.08.1929. – EAA 2100.1.17101, l 3, 10, 13, 24, 27; *Heldur Tõnisson: olen ikka vaadanud, kus on rohi rohelisem*. – Postimees 30.06.2012, lk 2-7; Vt. Lisa 1.

²⁷ **Lembit-Rein Tõnisson**: sündis 1918. aastal, ent suri 1934. aastal veremürgitusse. Jaan Tõnisson 1960, lk 254.

²⁸ **Hilja Rut Tõnisson**: sündis 10. jaanuaril 1916. aastal Tartus. Õppis Tartu Ülikooli arstiteaduskonnas; 1935. aastal läks üle õigusteaduskonnast majandusteaduskonda. Ta suri 8. juunil 1976. aastal Stockholmis. Hilja Tõnissoni sooviavaldus Tartu Ülikooli rektorile 29.08.1934. H. Tõnissoni palve Tartu Ülikooli rektorile 18.01.1935. – EAA 2100.1.17103, l 2, 13, 14; Jaan Tõnisson 1960, lk 32-33; Kirjavahetus Tõnis Tõnissoniga 2010-2011. Autori valduses; Vt. Lisa 1.

²⁹ **Mari-Ann Lagle Tõnisson**: sündis 23. juuli 1922. aastal Kuressaares. Õppis Tartu Ülikooli arstiteaduskonnas, ent ei lõpetanud seda. Tegutses farmatseudina ning suri 23. juulil 2006. aastal Stockholmis. Avaldus Tartu Ülikooli rektorile 28.01.1942 ja Mari-Ann Lagle Tõnissoni keskkooli lõputunnistus. – EAA 2100.1.17109, l 2-5; Jaan Tõnisson 1960, lk 32-33; Kirjavahetus Tõnis Tõnissoniga 2010-2011. Autori valduses; Vt. Lisa 1.

³⁰ Ilmar Tõnissoni Curriculum Vitae. – EAA 2100.2.1271, l 3; Vt. Lisa 1.

³¹ Aru, Krista. Üks kirg, kolm mõõdet. Peatükke eesti toimetajakesksest ajakirjandusest: K. A. Hermann, J. Tõnisson, K. Toom. EKM Teaduskirjastus. Tartu 2008, lk 302; Jaan Tõnisson töös ja võitluses 1938, lk 380-381.

³² Ilmar Tõnissoni Curriculum Vitae. – EAA 2100.2.1271, l 3.

³³ Grönberg 1985, lk 364.

³⁴ Heldur Tõnisson sai EÜS-i liikmeks 1929. aasta II semestril.

samal kohal ka 1930. aasta I semestril juba tegevliikmena.³⁵ Novembris 1929. aastal valiti ta seltsi raamatukoguvalitsuse liikmeks ja jätkas ka oma tegevust kirjanduskomisjonis. 18. septembril 1930. aastal valiti ta seltsi abikirjatoimetajaks, ent juba samal kuul, 25. septembril astus ta antud ametikohalt tagasi tervislikel põhjustel.³⁶ 1930. aasta II semestril kuulus I. Tõnisson ka seltsi kõne-, kirjandus- ja raamatute ostmiskomisjoni.³⁷ 20. novembril 1930. aastal valiti I. Tõnisson seltsi abiesimeheks; samal ajal kuulus ta ka seltsi aukohtunike hulka. Kuigi tema kandidatuur oli esitatud ka esimehe ametikohale, sai selleks hoopis Bernhard Steinberg.³⁸ 1931. aasta I semestril esitati I. Tõnisson seltsi laenukassa juhatajaks. Selle peale nentis I. Tõnisson, et tema kulul tahetakse ilmselt nalja teha ning tal polevat selle alaga mitte mingisugust kokkupuudet. Tema kandidatuur lükati tagasi. Samal semestril jätkas I. Tõnisson kõnekomisjoni liikmena.³⁹ Järgnevatel semestritel oli ta seltsi tegevliige. 1935. aasta novembris sai temast EÜS-i vilistlane.⁴⁰

Aasta	Semester ⁴¹	Ilmar Tõnissoni roll Eesti Üliõpilaste Seltsis
1929	I	EÜSi liikmeks saamine; kirjanduskomisjoni liige
1929	II	Kirjanduskomisjoni liige; raamatukoguvalitsuse liige
1930	I	Kirjanduskomisjoni liige; abikirjatoimetaja (18.09-25.09.1930)
1930	II	Kõne-, kirjandus- ja raamatute-ostmisekomisjoni liige
1931	I	Abiesimees, seltsi aukohtunik
1931	II	Kõnekomisjoni liige

Oma tegevusega EÜS-is ja selle eestseisuses oli I. Tõnissonil mõttes osa saada ka Tartu üliõpilaskondlikust tegevusest laiemal alusel.⁴² Tema sooviks oli saada üliõpilaskonna

Eesti Üliõpilaste Seltsi liikmete nimestik. Pro I semester 1933. – EAA 1767.1.283, l 2; EÜS-i üldkoosolek 14. veebruaril 1929. – EAA 1767.1.41, l 101.

³⁵ EÜS-i üldkoosolek 18. aprill 1929. – EAA 1767.1.41, l 123; EÜS-i üldkoosolek 21. november 1930. – EAA 1767.1.41, l 153.

³⁶ EÜS-i laiendatud eestseisuse koosolek 18. september 1930. – EAA 1767.1.88, l 89; EÜS-i üldkoosolek 25. september 1930. – EAA 1767.1.41, l 188.

³⁷ EÜS-i üldkoosolek 10. aprillil 1930. – EAA 1767.1.41, l 183-184.

³⁸ EÜS-i üldkoosolek 20. novembril 1930. – EAA 1767.1.41, l 202.

³⁹ EÜS-i üldkoosolek 16. aprillil 1931. – EAA 1767.1.41, l 237-240.

⁴⁰ Eesti Üliõpilaste Seltsi Vilistlaskogu detsembris 1935. – EAA 1767.1.283, l 93.

⁴¹ Eesti Vabariigi perioodil tähistati ülikoolis semestrid poolaastate kaupa: I semester oli jaanuari keskpaigast kuni juunikuuni. II semester kestis septembrikuust kuni detsembri keskpaigani.

Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli loengute ja praktiliste tööde kava. 1930. aasta I poolaasta. Tartu: Postimees, 1930, lk 2; Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli loengute ja praktiliste tööde kava. 1930. aasta II poolaasta. Tartu: Postimees, 1930, lk 2.

⁴² EÜS-i üldkoosolek 26. mai 1931. – EAA 1767.1.41, l 282-284; Hiio, Toomas. Ilmar Tõnisson – poliitik, ideoloog, teadlane. – Tõnisson. Emajõe ääres 1997, lk 461.

esinduskogu Edustuse liikmeks. Tartu üliõpilaskonna moodustasid iseseisvusajal kõik Tartu Ülikooli üliõpilased; üliõpilaskonna esinduskoguks kujunes Edustus, mille seadused kehtisid kõikidele üliõpilastele ja mis kujunes nõ lüliks ülikooli ja üliõpilaste vahel. Esinduskogu koosnes juhatusest ja mitmetest toimkondadest (näiteks majandus- ja välistoimkond), mis tegelesid erinevate üliõpilaselu puudutavate küsimuste lahendamiseiga.⁴³ Ilmar Tõnisson sai Edustuse tegevusest esmakordselt osa 1930. aasta sügisel, kui ta valiti lahkunud Eduard Sitska (EÜS) asemel välistoimkonna liikmeks väljastpoolt Edustust (1929. aastal oli Edustus otsustanud suurendada välistoimkonna liikmete arvu kolmelt viiele, kusjuures kaks liiget võisid olla väljastpoolt Edustust).⁴⁴ I. Tõnisson kandis ametinimetust välistoimkonna informatsiooni sekretär.⁴⁵ Järgnevatel aastatel valiti I. Tõnisson EÜS-i kandidaadina Edustusse kolmel korral ja sellest lähtuvalt ka Edustuse liikmena juhatusse: aastatel 1931-1932 oli ta X Edustuse aseesimees; aastatel 1932-1933 ja 1935-1936 vastavalt XI ja XIV Edustuse esimees.⁴⁶ Oma ideid ja mõtteid, eelkõige üliõpilaskonna, aga ka kultuurilis-poliitilistel teemadel, avaldas ta peamiselt *Üliõpilaslehes* aastatel 1930-1936.⁴⁷

1930. aasta suve veetis I. Tõnisson Inglismaal, Londonis. Kutsujaks ja võõrustajaks oli ristiisa Oskar Kallas. Reisi eesmärgiks kujunes tutvumine Londoniga ja inglise kultuuriga ning inglise keele oskuse arendamine.⁴⁸ Sama aasta juulikuus toimusid Londonis Interparlamentaarsete Uniooni 26. kongress, kus Jaan Tõnisson oli Eesti delegatsiooni juht, ning Ülemaailmse Üliõpilasomaabi Liidu 9. kongress. Mõlema kongressi ajal edastas I. Tõnisson ajalehe *Postimees* vahendusel erikirjasaatjana ülevaateid kongressidel toimunud. Juuli keskpaigast kuni septembrini ilmusid ajalehes ka mitmed tema reisikirjad ja matkamärkmed Inglismaa eluolust ja ühiskonnast.⁴⁹

⁴³ Laidla, Janet. *Akadeemiliste organisatsioonide roll Tartu ülikooli Üliõpilaskonna Edustuses*. – Üliõpilaskonna roll ühiskonnas 1919-1940, 2010, lk 50-52; Arhiivijuht II. Haridus.Teadus.Kirik. Koostanud Lea Teedema. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2006, lk 260-261.

⁴⁴ VII Edustuse viimane koosolek 16. aprill 1929. – Üliõpilasleht 4 / 1929, lk 88; Ilmar Tõnissoni kiri Oskar Kallasele 18. detsember 1930. KM 186:75:22, 1 3/5-3/6.

⁴⁵ Ilmar Tõnissoni kiri Oskar Kallasele 18. detsember 1930. KM 186:75:22, 1 3/5-3/6.

⁴⁶ Aun, Karl. *Kaks noort eüslast: Ilmar Tõnisson ja Andres Raska*. – Eesti Üliõpilaste Selts Paguluses 8 / 1957, lk 20-21; Tõnisson, Ilmar. Tartu Üliõpilaskond Eesti iseseisvusajal. – Tartu üliõpilaskonna ajalugu 1932, lk 347; Tõnisson, Ilmar. Tartu üliõpilaselu. [Aratruk Üliõpilaskäsiraamatust]. Tartu 1931, lk 29.

⁴⁷ Rohi 2011, lk 86-88.

⁴⁸ Ilmar Tõnissoni kiri Oskar Kallasele 14. mail 1930. – KM 186:75:22, 1 1/1; Ilmar Tõnissoni kiri Oskar Kallasele 17. august 1930. – KM 186:75:22, 1 2/3-2/4.

⁴⁹ *Parlamentidevaheline kongress Londonis*. – Postimees 22.07.1930, lk 4; *Euroopa ühendamise kindlustab maailma rahu*. – Postimees 23.07.1930, lk 2. *Vähemusrahvaste küsimus kõne all*. – Postimees 29.07.1930, lk 2; *Inglismaa võtab külalisi vastu*. – Postimees 30.07.1930, lk 4; *Inglise kuninga aiapidu*. – Postimees 10.08.1930, lk 5; *Oxfordis kolmekümne maa üliõpilastega*. – Postimees 24.08.1930, lk 4; *East End*. – Postimees 17.08.1930, lk 4; *India mässumehed Inglismaal*. – Postimees 14.09.1930, lk 4. *Inglise heategevusest*. – Postimees 31.08.1930, lk 4.

I. Tõnissoni võttis osa erinevate kultuuriühingute ja –seltside tööst. 1920. aastal loodi Tartus Soome-Eesti Üliõpilasklubi, millest 1923. aastaks arenes välja Tartu Akadeemiline Hõimuklubi (AHK). Selle peamiseks eesmärgiks oli laiendada hõimutegevust, eelkõige Soomega.⁵⁰ Ilmar Tõnisson sai AHK-i liikmeks 1929. aasta II semestril ja ajalooarhiivis säilinud andmete järgi oli ta liige 1937. aasta I semestrini.⁵¹ 1931. aasta sügisel asutasid mitmed EÜS-i liikmed, sealhulgas Ilmar Tõnisson, Akadeemilise Rahvusliku Kultuuriühingu (ARK), mis kasvas välja senisest Akadeemilisest Rahvuslikust Kirikuühingust. ARK-i sihiks oli levitada ja kultiveerida eesti omakultuuri.⁵² 1922. aasta novembris loodi Tartus Akadeemiline Filosoofia Selts (AFS). Asutajaliikmeteks olid teiste seas ka August Annist, Konstantin Rammul ja Alfred Koort. Põhikirja järgi oli seltsi ülesandeks äratada huvi filosoofia vastu ja aidata kaasa filosoofiliste teadmiste levitamisel ja süvendamisel. Ilmar Tõnisson on seltsi liikmete nimekirjas ära märgitud alates 1930. aasta I semestrist; seltsi liige oli ka tema vend Heldur Tõnisson. 1930. aasta I semestri liikmete nimestikest on säilinud kaks erineva sisuga eksemplari: esimesel neist on seltsi kirjatoimetajaks märgitud August Annist, teisel on kirjatoimetajaks märgitud Ilmar Tõnisson.⁵³ 1931. aasta I semestri nimekirja järgi oli I. Tõnisson abilaekur,⁵⁴ 1931. aasta II semestril ja 1932. aasta II semestril oli ta ametita liige.⁵⁵ I. Tõnisson on liikmete nimekirjas ära märgitud kuni 1934. aasta I semestrini.⁵⁶ Aastatel 1935-1936 oli ta Õpetatud Eesti Seltsi lihtliige.⁵⁷ Nii tegutses Ilmar Tõnisson 1930. aastatel eelkõige akadeemilistes ringkondades, kus tal tuli mitmete seltside ja ühingute liikmena täita erinevaid ametiülesandeid.

⁵⁰ Eesti-Soome Üliõpilasklubi põhikiri. – EAA 2100.19.25, l 2.

⁵¹ Akadeemilise Hõimuklubi liikmete nimekirjad 1920-1939. – EAA 2100.19.25, l 43, 52, 60, 64, 70, 73, 79, 81, 88, 90, 100.

⁵² Tartu Ülikooli nõukogule 2. oktoober 1931. – EAA 2100.19.77, l 1; Eesti Üliõpilaste Selts 100 aastat 1870-1970, 1971, lk 102.

⁵³ Akadeemilise Filosoofia Seltsi liikmete nimestik 1930.a I semestril. – EAA 2100.19.17, l 28; Akadeemilise Filosoofia Seltsi liikmete nimestik pro I semester 1930. – EAA 2100.19.17, l 30.

⁵⁴ Akadeemilise Filosoofia Seltsi liikmete nimestik I semester 1931. – EAA 2100.19.17, l 32.

⁵⁵ Akadeemilise Filosoofia Seltsi liikmete nimestik pro II sem. 1931. – EAA 2100.19.17, l 34; Akadeemilise Filosoofia Seltsi liikmete nimestik pro II sem. 1932. – EAA 2100.19.17, l 36.

⁵⁶ Akadeemilise Filosoofia Seltsi liikmete nimestik pro I sem. 1934. – EAA 2100.19.17, l 41.

⁵⁷ Õpetatud Eesti Seltsi lihtliige oli ka Amanda Tõnisson aastal 1937, ent 29. juulil 1940 kustutati ta nimekirjast kohtuotsusest tulenevate õiguste kaotamisega seoses oma abikaasa I. Tõnissoni tapmisega 1939. aastal. Seltsi liige oli ka Jaan Tõnisson.

Õpetatud Eesti Seltsi liikmete nimistu. – EAA 2569.1.28, l 351-353.

9. juulil 1932. aastal abiellus Ilmar Tõnisson Palamusel⁵⁸ kunstiajaloolase Amanda Periga (Ama Päri)⁵⁹. Laulatus toimus kitsas perekondlikus ringis ilma suurte pidustusteta.⁶⁰ Juba järgmisel kuul, 29. augustil sündis Tõnissonide perre nende esiklaps Tõnis Jaan.⁶¹

Amanda Peri oli Tartu Ülikooli astunud 1925. aastal. Teatud mõttes oli ta Ilmariga sarnane aktiivse üliõpilaskondliku töö ja ühiste kultuuriliste aadete tõttu. Nende kohtuminegi sai ilmselt alguse Edustusest. Nimelt oli Amanda Peri aastatel 1930-1932 Edustuse välistoimkonna esimees, ent lahkus oma ametikohalt 20. mail 1932. aastal. A. Peri oli tegev naiskorporatsioonis Filiae Patriae⁶², kuhu ta astus 1926. aastal. 1928. aasta veebruarist oli ta organisatsiooni kirjatoimetaja, sama aasta septembrist kuni 1929. aastani oli ta korporatsiooni esimees. Alates 1932. aasta II semestrist teda enam korporatsiooni liikmete nimekirjas märgitud ei ole.⁶³ Lahkumine Edustusest ja korporatsioonist oli seotud rasedusega, mis andis kahtlemata põhjuse kiireks abiellumiseks. Planeerimata raseduse ja ootamatu abiellumise näol oli tegemist skandaaliga Tõnissonide perekonnas, mis viis I. Tõnissoni mõneks ajaks eemale nii õpingutest ülikoolis kui ka üliõpilaskonna tööst.

Eemaldumine ülikoolielust viis I. Tõnissoni poliitika juurde. Poliitiku karjääri alustas I. Tõnisson 1932. aasta sügisel, asudes tööle Tallinnas, Rahvusliku Keskerakonna (RKE) (ühendatud Rahva-, Töö- ja Kristlik Rahvaerakond) peasekretärina⁶⁴. Samal aastal asuti organiseerima poliitilist keskjoont esindavat ajalehte, milleks sai aastatel 1932-1933 ilmunud

⁵⁸ Põhjus, miks abielluti Palamusel ei ole teada, ent võib arvata, et kuna tollal oli sealne kirikuõpetaja EÜS-i liige Arnold Kerem, kes tegutses koos Ilmariga ka ARK-is, siis võis olla tegemist hea tuttavaga, kes paaripaneku kiirkorras teoks tegi. **Arnold Kerem** sündis 1897.a. Võrumaal. 1914 astus ta Tartu Ülikooli usuteaduskonda. Oli 1917-1918 EÜS-i esimees. 1925-1940 oli Palamuse koguduse pastor. Suri Kirovi oblasti vangilaagris 1942. aastal.

Arnold Keremi elulugu. – EAA 1767.1.708, l 4; EÜS-i liikmed 1914 II semester. – EAA 1767.1.282, l 20-21; Grönberg 1985, lk 139.

⁵⁹ **Amanda Peri**: sündis 18. oktoobril 1906. aastal Tartumaal Rasinal vallakirjutaja Jaan Peri perekonnas. Õppis Tartu Ülikoolis inglise keelt ja kirjandust, ent vahetas eriala kunstiajaloo vastu.

Tõnisson, Amanda. Oscar Hoffmann 1851-1912. [Täiendatud äratrükk]. Toimetanud Mai Levin ja Anne Lõugas. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2002, lk 3; Erelt, Pekka. Vahtre, Tarmo. *Sajandi kiremörv*. – Eesti Ekspress 09.04.1998, lk 8-9.

⁶⁰ Enne abiellumist ei olnud I. Tõnisson leeritatud. Nii leeritamine kui ka laulatus toimusid Palamusel Arnold Keremi käe all. – Postimees 20. juuli 1932, lk 5.

⁶¹ Tõnisson, Ilmar. *Psühhoanalüüsi viimseagsest arengust*. Toimetanud Tiit Pruuli. – Vikerkaar 11 / 1990, lk 65; Tõnisson, Amanda. Oscar Hoffmann 1851-1912. [Täiendatud äratrükk]. Toimetanud Mai Levin ja Anne Lõugas. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2002, lk 3.

⁶² **Filiae Patriae** asutati 27. oktoobril 1920. aastal ja oli eesti esimene naiskorporatsioon. Korp! Filiae Patriae eesmärgiks oli ühendada aktiivseid ja iseseisvaid haritud eesti naisi ning väärtustada naiselikkust, kõrget hinge kultuuri ja eestlust.

Filiae Patriae: Ajalugu (<http://www.cfp.ee/sisu/ajalugu>). Otsing 21.03.2013.

⁶³ Korp! Filiae Patriae liikmete nimekirjad 1920-1932. – EAA 1740.1.96, l 18-46; *Edustuse koosolek 20.mai s.a. kell 21.30*. – Üliõpilasleht 6 / 1932, lk 153.

⁶⁴ Vt. Lisa 6.

Rahvusliku Keskerakonna Teataja. Väljaande vastutav toimetaja oli August Tammann, lehe tegevtoimetajaks Ilmar Tõnisson.⁶⁵ Erakonna ajalehes avaldas I. Tõnisson artikleid riigis valitsevast töötuse probleemist ja noorte osalemisest poliitikas.⁶⁶ 1933. aasta oktoobri lõpus lahkus I. Tõnisson erakonna peasekretäri kohalt. Kahjuks pole teada, kas samal ajal I. Tõnissoni lahkumisega, lõppes ka erakonna väljaande ilmumine.⁶⁷ Täielikult ta siiski erakonnast ei lahkunud: ta jäi erakonna keskkomitee liikmeks ja ühtlasi ka erakonna aktsioonikomitee juhatajaks,⁶⁸ ent teadmata on, kui palju ta edaspidi erakonna töösse oma aega panustas.

1934. aasta alguses asus Ilmar Tõnisson tegutsema toimetajana *Postimehe* toimetuse siseuudiste osakonnas. Isa, Jaan Tõnisson oli mõningase vaheaja järel taas asunud *Postimehe* peatoimetaja kohale novembris 1933. aastal. 1935. aastal pandi kirjastusühisus Postimees ja selle varandus sekvestri alla. Sekvestri alla panemise põhjusteks loeti allumatust sundmäärusele, vastutöötamist riiklikule ülesehitustööle ning majanduslikku toimetulematust. Peatoimetaja Jaan Tõnisson kui ka toimetaja Ilmar Tõnisson kõrvaldati oma ametikohtadelt sisekaitseülemal Karl Einbundi korraldusel sobimatute poliitiliste vaadete tõttu.⁶⁹ Seega jäi I. Tõnissoni poliitiku karjäär lühiajaliseks ning ei kujunenud eriti silmapaistvaks.

1935. aasta märtsis lõpetas I. Tõnisson Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna *cum laude* spetsialiseerumisega sotsiaalpsühholoogiale.⁷⁰ Ülikooli lõpetas ta väga heade hinnetega. 1933. aastaks oli ta läbinud enamuse keele- ja psühholoogiaalastest ainetest. Esimesel ülikooliaastal õiendas ta ära sellised ained nagu *Üldpsühholoogia probleeme*, *Rakenduspsühholoogia*, *Proseminar tunnetusteooriast*, *Praktilised tööd ekperimentaal psühholoogiast*, mille vastutavaks õppejõuks oli professor Konstantin Rammul⁷¹, kes võiski mõjutada I. Tõnissoni lähemalt tegelema sotsiaalpsühholoogiaga. Samal aastal läbis ta eksamid ka ainetes nagu

⁶⁵ Rahvusliku Keskerakonna Teataja (<http://erb.nlib.ee/?kid=13210312&oid=a4711809>). Otsing 26.02.2013.

⁶⁶ Ilmar Tõnisson. *Töötaolu küsimus*. – Rahvusliku Keskerakonna Teataja 3 / 1933, lk 40-41 ja Ilmar Tõnisson. *Noorsoo rahvuslik liikumine ja politika*. – Rahvusliku Keskerakonna Teataja 4 / 1932, lk 32-33.

⁶⁷ Graf, Mati. *Parteid Eesti Vabariigis 1918-1934*. Tallinn: TPÜ Kirjastus, 2000, lk 217.

⁶⁸ *R. Keskerakonna sekretäri lahkumisest*. – Postimees 29. oktoober 1933, lk 1.

⁶⁹ Sõnavabaduse piiramine algas kohe pärast kaitseseisukorra kehtestamist. Detsembris 1934 andis siseminister Karl Einbund määruse, keelates avaldada kirjutisi, mis väljendavad lugupidamatust riigikorra suhtes ja rikuvad kodurahu. Jaan Tõnisson avaldas peatoimetajana kuni oma vallandamiseni ajalehes Postimees pidevalt juhtkirju, mis kritiseerisid valituse tegevust.

Eesti ajalugu VI, 2005, lk 94-95; Aru 2008, lk 280-287.

⁷⁰ Ilmar Hans Tõnissoni õpiraamat. – EAA 2100.1.17104.

⁷¹ **Konstantin Rammul** (Ramul; 1879-1975): oli aastast 1919 Tartu Ülikooli õppejõud; ülikooli ekperimentaalpsühholoogia ja pedagoogika laboratooriumi asutaja (1921).

Eesti Entsüklopeedia nr. 8. Peatoim. T. Varrak. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1995, lk 23.

Filosoofia ajalugu Descartes'ist Kantini (mag. A. Koort) ja *Eksperimentaalse usupsühholoogia praktikum* (prof. Gruden). Pärast väikest pausi ülikoolist, tuli tal kuulata paar ajalooalast ainet (nt. uusaeg, üldine ajalugu) ja sooritada lõpueksamid filosoofias ning Eesti ja Põhjamaade ajaloost.⁷² 1935. aasta aprillikuus kinnitati Ilmar Tõnisson ülikooli juures üheks aastaks diplomeeritud edasiõppijaks filosoofia alal. Diplomeeritud edasiõppija sai olla ülikooli lõpetanud isik, kelle eesmärgiks oli oma erialal edasist teadustööd teha.⁷³ Tuleviku missiooniks kujuneski I. Tõnissonil doktorikraadi omandamine ja Tartu Ülikooli teenistusse astumine.⁷⁴ I. Tõnisson uuris põhjalikult sotsiaalpsühholoogia alal eksperimentaalseid meetodeid, eriti ameerika eksperimentaalset sotsiaalpsühholoogiat ja rakenduspsühholoogiat. Erialasse veelgi põhjalikumalt süvenemiseks tutvus ta ka teiste naabervaldkondadega: antropoloogia, keeleteaduse, muinasteaduse, statistika, folkloristika ja etnoloogiaga.⁷⁵ Neid uurimusi kasutaski ta oma magistritöös.⁷⁶ Augustis 1936 sai Ilmar Tõnisson magistritunnistuse filosoofia alal. Magistritöö teemaks oli *Diferentsiaalse rahvuspsühholoogia uurimismeetodid*.⁷⁷

1936. aastal valiti Ilmar Tõnisson Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna teaduslikuks stipendiaadiks. Teaduslikuks stipendiaadiks sai isik, kel oli eesmärk omandada kõrgem akadeemiline teaduskraad ja kellele anti ülikoolipoolne rahaline toetus teadustöö tegemiseks. I. Tõnissoni põhjaladeks kujunes sotsiaalpsühholoogia ja sotsioloogia. Stipendiaadina uuris ta rahvuse probleemi ajalugu, sotsioloogilisi vaatekohti ja eriti rahvusluse eetilist kriitikat, samuti sotsiaalpsühholoogia eksperimentaalseid ja statistilisi meetodeid ning töötas läbi ka psühholoogia ja sotsioloogia ajaloo. Kogu uurimistöö eesmärgiks oli viia oma teadmised doktorieksamiks nõutavale tasemele.⁷⁸

Oma rahvuslike ideede levitamiseks ja populariseerimiseks pidas Ilmar Tõnisson 1936. aastal loengusarja rahvusprobleemidest (neliteist loengut) Tartu Rahvaülikoolis. Loengusarja eesmärk oli tutvustada rahvusküsimuse arengut, selgitada rahvuste kultuurilist, sotsiaalset ja

⁷² Ilmar Tõnissoni õpinguraamat. – EAA 2100.1.17104, l 20-43; Ilmar Tõnissoni eksamite protokoll jaanuar 1935. – EAA 2100.1.17104, l 19.

⁷³ Määrus diplomitud edasiõppijate kohta Tartu Ülikooli juures. – EAA 2100.2.1271, l 4.

⁷⁴ Ilmar Tõnissoni kiri Jaan Tõnissonile 8. mai 1939. – ERA 1627.1.22, l 107-108.

⁷⁵ Tõnisson, Ilmar. *Psühhoanalüüsi viimseagsest arengust*. Toimetanud Tiit Pruuli. – Vikerkaar 11/ 1990, lk 64.

⁷⁶ Ilmar Tõnissoni palve Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnale 30.03.1935. – EAA 2100.2.1271, l 2.

⁷⁷ Ilmar Tõnissoni magistritöö kokkuvõtte filosoofiateaduskonnale. – EAA 2100.1b.1010a, l 5-6.

⁷⁸ Ilmar Tõnissoni aruanne Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnale 1936.a II semestri kohta. – EAA 2100.2.1271, l 15; Tõnisson, Ilmar. *Psühhoanalüüsi viimseagsest arengust*. Toimetanud Tiit Pruuli. – Vikerkaar 11/ 1990, lk 64.

poliitilist aspekti ning puudutada ka rahvusküsimuse varjukülgi.⁷⁹ Teaduslike loengute ja ettekannetega esines ta ka Õpetatud Eesti Seltsis ja Akadeemilises Rahvuslikus Kultuuriühingus.⁸⁰

Et oma teoreetilisi teadmisi filosoofiast ja sotsioloogiast ka praktiliselt rakendada, esitas I. Tõnisson veebruaris 1937. aastal Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnale avalduse, kus märkis, et soovib oma seniseid teadmisi täiendada mõnes Euroopa ülikoolis. Põhjusteks nii vähene sotsioloogiliste teoste kättesaadavus kodumaal kui ka vajadus saada asjatundlikku juhendamist edasiste sotsioloogiliste uurimustööde koostamisel.⁸¹ Valituks osutus Inglismaa, London, kus ta mitmeid aastaid varem oli vähest aega viibinud ja ilmselt oli tollane reisikogemus üheks mõjuallikaks. Sealne õppimine ja elamine oli äärmiselt kulukas, mistõttu oli esialgne plaan välismaal viibida ainult kaks aastat.⁸²

19. märtsil 1937. aastal komandeeritigi Ilmar Tõnisson Tartust Londonisse edasi õppima sotsioloogiat ja sotsiaalpsühholoogiat.⁸³ Peamiseks õppepaigaks sai *London School of Economics and Political Science (LSE)*⁸⁴. Seal töötas I. Tõnisson mõningate vaheaegadega paari aasta jooksul professor Morris Ginsbergi⁸⁵ käe all. I. Tõnisson keskendus välismaal õppides põhiliselt sotsioloogiale. Muuhulgas kuulus ta loengud ka psühholoogiast ja riigiteadustest. 1937. aasta sügisel sai temast LSE-i PhD kandidaat.⁸⁶ M. Ginsbergi juhendamisel kirjutas I. Tõnisson oma doktoriväitekirja *Theories of Historical Causation*, millest pidi tulema ajaloolise kausaalsuse teooriate kriitiline käsitus. Töö valmis 1939. aasta

⁷⁹ Loengud olid teemadel: *Kuidas tekkis ühiskond?*, *Milline ühiskondlik kord soodustab kultuuri arengut?* *Loengud „rahvusküsimuste“ üle.* – Postimees 29.09.1936, lk 7; *Pühapäev rahvaülikoolis.* – Postimees 27.02.1937, lk 7; *Rahvaülikoolis loeng looduse mõjust inimesele.* – Postimees 14.03.1937, lk 7; *Tartu Rahvaülikooli loeng ühiskondlikust korrast.* – Postimees 21.03.1937, lk 7.

⁸⁰ Tõnisson, Ilmar. *Psühhoanalüüsi viimseagest arengust.* Toimetanud Tiit Pruuli. – Vikerkaar 11/ 1990, lk 64.

⁸¹ Ilmar Tõnissoni palve Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnale. 1937. aastal. – EAA 2100.2.1271, l 17-19

⁸² Amanda Tõnissoni täiendav tunnistus. – ERA 927.3.3607, l 122-126.

⁸³ Ilmar Tõnissoni palve Tartu Ülikooli valitsusele 20. september 1937. aastal. – EAA 2100.2.1271, l 27.

⁸⁴ London School of Economics and Political Science, mitteametlikult London School of Economics, loodi 1895. aastal.

LSE history (<http://www2.lse.ac.uk/aboutLSE/lseHistory.aspx>). Otsing 26.02.2013.

⁸⁵ **Morris Ginsberg**: sündis 1889 Leedus, oli juudi päritolu. 1910 emigreerus Inglismaale. 1929-1954 oli *London School of Economics* sotsioloogia professor. 1954. aastast samas koolis emeriitprofessor. Tegevusvaldkonnaks olid sotsioloogia, moraal, eetika ja sotsiaalpsühholoogia. Avaldas mitmeid artikleid ja raamatuid nii sotsioloogiast, pühholoogiast kui ka rassisuhetest, näiteks *The Material Culture and Social Institutions of the Simpler Peoples* ja *Dialogues on Metaphysics*.

Morris Ginsberg (<http://oxfordindex.oup.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095853888>). Otsing 26.02.2013.

⁸⁶ Ilmar Tõnissoni aruanne 1937. a sügissemestri kohta 14.01.1938. – EAA 2100.2.1271, l 35-36.

märtsiks, ent kaitsmine pidi toimuma alles 1939. aasta lõpul Londonis.⁸⁷ Töö kaitsmise edasilükkamise põhjuseks olevat olnud majanduslik kitsikus.⁸⁸

1939. aasta mais kandideeris I. Tõnisson Tartu Ülikooli erinevate teaduskondade õppejõuks: majandusteaduskonnas soovis ta pidada loenguid reklaaminduse ja filosoofiateaduskonnas sotsioloogia alal. Oma avaldustes tõi ta välja, et omab antud valdkondades, eelkõige reklaaminduses ja sotsioloogias, teoreetilisi ja praktilisi teadmisi. Samuti evis publitsistina praktilisi kogemusi reklaaminduses, oli olnud mitme päevalehe toimetuse liige ja töötanud Londonis majanduspsühholoogia erainstituudis. Ta tundis ka saksa ja prantsuse reklaamitehnikat. Ülikool lükkas tema taotlused tagasi, kuna kõik õppejõudude kohad olevat olnud juba täidetud.⁸⁹ Tegelikult põhjuseks oli tõenäoliselt ülikoolile esmatahtsaks peetud praktiliste kogemuste puudumine õppejõuna. 1939. aasta juunis saabus I. Tõnisson kodumaale⁹⁰, ent Inglismaale ta enam ei naasnud. Sama aasta sügisel tabas Tõnissonide perekonda tragöödia: perekonna vanim poeg hukkus oma abikaasa käe läbi.⁹¹

Millistel põhjustel eelmainitud kurb sündmus aset leidis, saab vaid oletada. Riigiarhiivis on säilinud mitmeid materjale, mis antud sündmust paremini valgutavad. Enne, kui analüüsida I. Tõnissoni surma tagamaid olemasolevate dokumentide põhjal, tuleks lähemalt vaadelda teda mõjutanud inimesi ehk tema perekonda. Millised olid perekondlikud suhted ja kuidas hindasid vanemad Ilmarit?

Tõnissonide perekonna keskseks tegelaseks oli Jaan Tõnisson, kes oli Ilmarile eeskujuks, mistõttu kujunes Ilmari tegevus ülikoolis ja ühiskonnas sarnaseks tema isa omaga. Nii tuleks lähemalt vaadata Jaan Tõnissoni rolli nii üliõpilasena kui ka tema tegemisi Eesti ühiskondlikus elus, et näha isa Jaani mõju pojale.

Jaan Tõnisson astus Tartu Ülikooli õigusteaduskonda 1888. aastal. 1891. aastal sai J. Tõnissonist EÜS-i liige ja ta valiti ka seltsi esimeheks. Nii oli ta EÜS-i esimees kolm semestrit järjest ja 1921. aastal nimetati ta seltsi auvilistlaseks. Seltsi eestseisusesse

⁸⁷ Ilmar Tõnissoni aruanne Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnale 1938. a. II semestri kohta 10.06.1939. – EAA 2100.2.1271, I 48.

⁸⁸ Ilmar Tõnissoni palve Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnale 14.03.1939. – EAA 2100.2.1271, I 51-52.

⁸⁹ Ilmar Tõnissoni kandideerimiskiri Tartu Ülikooli majandusteaduskonnale 29.04.1939. – EAA 2100.2.1271, I 57; Ilmar Tõnissoni avaldus Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnale 30.04.1939. – EAA 2100.1b.1010a, I 22, 24; Ilmar Tõnissoni kiri Jaan Tõnissonile 08.05.1939. – ERA 1627.1.22, I 106-108.

⁹⁰ Ilmar Tõnissoni kiri Jaan Tõnissonile 8. mai 1939. – ERA 1627.1.22, I 107p-108p.

⁹¹ Jaan Tõnissoni tunnistus. – ERA 927.3.3607, I 42.

kuulumine oli tol perioodil prestiižne ja aitas kindlasti kaasa tema ühiskondliku tegevuse algusele.⁹² I. Tõnisson kuulus samuti seltsi eestseisusesse, ent tema südameasjaks kujunes Tartu üliõpilaskonna esinduskogu Edustus, mille eestseisusesse kuulus ta kolmel korral. Edustuse eesmärgid ja tegevusala oli palju suurem kui EÜS-il, mistõttu Ilmari roll ja tegevus üliõpilasliikumises annab silmad ette isa Jaanile.

J. Tõnisson kujunes sajandivahetusel Tartu renessansi juhiks ja muutuste eestseisjaks. Oma ajakirjaniku karjääri alustas ta juba 1892. aastal ja aasta hiljem asus ta tööle *Postimehe* toimetusse Tartus. Ajalehest kujunes Tartu renessansi ruumiline keskkohk ja sellest sai tol perioodil ühiskondliku arvamuse liider.⁹³ *Postimehe* omanikuks sai J. Tõnisson 1896. aastal ja oli seda kuni 1930. aasta sügiseni, mil ta loobus omanikuõigustest kirjastusühingu kasuks; peatoimetaja⁹⁴ oli ta mõningate vaheaegadega kuni 1935. aasta keskpaigani. Ilmar Tõnissoni tegevus toimetajana oma isa juhitud ajalehes jäi 1930. aastate esimesse poolde, sedagi väga lühikeseks ajaks. Vähem kui aasta sai I. Tõnisson olla oma isa juhitud erakonna häälekandja tegevtoimetaja.⁹⁵ Seega ei kujunenud I. Tõnissonist aktsepteeritud autoriteeti ühiskonna arvamusiidrina, nagu oli seda tema isa. Noorema Tõnissoni tegevus ajakirjanikuna jäi lühiajaliseks ning hüplikuks. Pigem kujunes I. Tõnissoni jaoks tähtsaks *Üliõpilasleht*, millest sai talle oluline vahend oma ideoloogiliste ideede levitamisel.

Jaan Tõnissoni poliitiku karjäär sai alguse sajandivahetusel. 1905. aastal asutati tema eestvedamisel esimene eesti poliitiline partei – Eesti Rahvameelne Eduerakond. Samuti valiti ta 1906. aastal Venemaa esimese Riigiduuma saadikuks. Ta oli aastatel 1917-1918 Eesti välisdelegatsiooni juht. Iseseisvuse ajal oli ta kahel korral peaminister (1919-1920) ja kahel korral riigivanem (1927-28; 1933). Lisaks sellele oli Jaan Tõnisson kahel korral riigikogu esimees (1923-25; 1932-33), ja kahel korral välisminister (1931-32). Ta kuulus Maanõukogusse, Asutavasse Kogusse ja riigikogu kõigisse kuude sõdadevahelisse koosseisu.⁹⁶ Ilmar Tõnissoni poliitikuteekond kestis seevastu ainult aasta ja sedagi oma isa

⁹² Jaan Tõnisson töös ja võitluses 1938, lk 33. Jaan Tõnisson 1960, lk 28.

⁹³ Jaan Tõnisson. Kõlblus ja rahvuslus. Koostaja Simo Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2010, lk 9-10; Aru, Krista. Katse näha Jaan Tõnissoni. Tuglas Seura (http://www.tuglas.fi/artikkelit/Krista_Aru.html). Otsing 10.11.2012.

⁹⁴ Jaan Tõnisson oli riigitööl olles ainult formaalselt *Postimehe* peatoimetaja. Nii ei tegelenud ta aktiivselt ja reaalselt *Postimehega* näiteks aastatel 1922, 1923, 1928 ja 1931. Aru 2008, lk 210-211, 215, 216, 237, 258, 263, 268.

⁹⁵ Rohi 2011, lk 86-88.

⁹⁶ Jaan Tõnisson. Riigivanem. Koostaja Simo Runnel. Ilmamaa. Tartu 2011, lk 9; Aru, Krista. Katse näha Jaan Tõnissoni. Tuglas Seura (http://www.tuglas.fi/artikkelit/Krista_Aru.html). Otsing 10.11.2012

juhitud RKE peasekretärina. Nagu Ilmari ajakirjaniku karjäär, oli ka poliitiku amet ajutine ja ilma suuremate saavutusteta.

Jaan Tõnisson kuulus mitmete erinevate ühingute ja seltside liikmeskonda ja eestseisusesse. Aastatel 1897-1917 oli ta Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi esimees, 1909-1920 Eesti Kirjanduse Seltsi eestseisuse liige, 1932-1940 Eesti-Suurbritannia Ühingu ja 1933-1940 Eesti-Rootsi Ühingu esimees.⁹⁷ Ka Ilmar oli aktiivselt tegev mitmete kultuurilisi eesmärke taotlevate ühingute töös nagu Akadeemiline Hõimuklubi ja Akadeemiline Rahvuslik Kultuuriühing. Kui Jaan Tõnisson oli pigem tegev laiemalt ühiskonda puudutavate organisatsioonide töös, siis Ilmar tegutses eelkõige akadeemilises ringkonnas. Ilmari eesmärk oligi pärast doktorikraadi omandamist asuda tööle Tartu ülikooli juures ja jätkata oma teadustööd, ent seda võimalust ta ei saanud. Küll oli tema isa aastatel 1935-1939 Tartu Ülikoolis Ühistegelise Liidu eraõppetooli professor.⁹⁸

Ilmar ja Jaan Tõnisson olid sarnased oma akadeemilise ja ühiskondliku tegevusega, ent Ilmar ei saavutanud kunagi sellist positsiooni nagu oli tema isal. See on igati arusaadav: Ilmarit huvitas pigem teadustöö ja karjäär ülikooli juures, samuti jäi tema elutee liiga lühikeseks, et midagi erakordselt suurt korda saata. Ilmari tööpõld polnud nii laiapõhjaline ja mõjukas kui isa ühiskondlik-poliitiline tegevus. Oma osa oli ka erinevate ajastute oludel.

Jaan Tõnisson ise pidas aga oma poega väga andekaks ja erakordseks inimeseks. Ta kiitis oma poega kui tõsist vaimuinimest ning tema jaoks oli fenomenaalne just Ilmari anne ja osavus oma mõtete teaduslikuks väljendamiseks ning kujundamiseks. Ilmaril olevat olnud isa hinnangul erakordselt suur organiseerimisvõime. Oma töös ja tegevustes olnud Ilmar edukas *ilma vaevalise pingutuseta*. Jaan Tõnissoni arvates oli parimaks vahendiks ootamatute küsimuste kerkides Ilmari mitmekülgne huvi kõige vastu, erakordselt laialdased ja põhjalikud teadmised erinevatest valdkondadest. Ta oli oma loomult vaimuinimene, kes hoolis rohkem oma tööst ja aadetest, kui oma välimusest ja tervisest.⁹⁹ J. Tõnisson kirjeldas oma poega ülivõrdes ja oli temast suure vaimustuses. Tundus, et isa hoidis oma vanimat poega rohkem kui teisi lapsi, kuna nende kahe tegemised ja ideed olid rohkem kooskõlas.¹⁰⁰

⁹⁷ Jaan Tõnisson (<http://www.president.ee/et/eesti-vabariik/eesti-riigipead/4147-jaan-tonisson/layout-headofstate.html>). Otsing 26.02.2013.

⁹⁸ Jaan Tõnisson. Riigivanem 2011, lk 9.

⁹⁹ Jaan Tõnissoni täiendav ülekuulamisprotokoll 27. november 1939. – ERA 927.3.3607, l 147.

¹⁰⁰ Jaan Tõnissoni täiendav ülekuulamisprotokoll 27. november 1939. – ERA 927.3.3607, l 151.

Kuigi Ilmar ei saavutanud oma ühiskondlikus tegevuses isaga võrdväärset positsiooni, olid Ilmari tegemised ja saavutused teadustöö vallas Jaanile väga tähtsad. Jaan Tõnisson lõpetas ülikooli küll cand. jur. astmega¹⁰¹, ent edaspidi teadustööga ei tegelenud. See-eest toetas Jaan tugevalt ja järjekindlalt oma poja tegemisi teadusvaldkonnas. Võib olla oli selle taga tema enda täitumata unistuse teostumine, mistõttu nägi Jaan oma poega väga andeka ja lausa geniaalsena. Põhjuseid, miks Jaan Tõnisson ennast teadustööle ei pühendanud, võib vaid oletada, ent ilmselt tema ühiskondlik-poliitiline tegevus ja ka ajastu olud ei võimaldanud antud sfääris teadustööd teha.

Jaan Tõnissoni abikaasa ja Ilmari ema, Hildegard Tõnisson (Hilda; neiupõlvenimi Lõhmus, sündis 1890), oli mõjuka ning rikka Tartu õllevabriku omaniku Hindrik Lõhmuse ja Anna Lõhmuse ainuke laps. Ta oli õppinud Peterburis kunsti- ja kirjandusajalugu. 1920. aastate alguses lõpetas ta Tartu Hambaarstikooli kursused ja töötas Tartu erahambakliinikus. Hambaarsti amet valiti ilmselt vajadusest saada endale kindla sissetulekuga teenistus.¹⁰²

1910. aasta 6. aprillil abiellusid Jaan ja Hildegard Tartus. Nende kooselu kujunes õnnelikuks ja rahulikuks ning tihtipeale olevat Jaan arutanud oma naisega päevapoliitilisi küsimusi.¹⁰³ Hilda Tõnissoni arvamus oma pojast ja tema tulevases elust oli küllaltki sarnane Ilmari isa Jaan Tõnissoni omaga. Ilmari elus pidi olema esikohal tema töö vaimuinimesena ja teadlasena.¹⁰⁴ Ilmari ja Amanda Tõnissoni poeg Tõnis Tõnisson on arvanud, et *Hildale oli Ilmar kahtlemata lemmiklaps, keda ta rohkem hellitas kui oma teisi lapsi*. Hilda olevat vanemas eas öelnud, et *ta armastas Ilmarit oma lastest kõige rohkem. Hilda ülistas teda ja imelikul kombel ka Amanda (hiljem, vanainimesena) ning isegi Heldur*.¹⁰⁵

Tõnis Tõnisson on meenutanud, et kuigi ta oma isa ja ema lapsena väga vähe tundis, on talle meelde jäänud hetki oma vanaisaga ja vanaemaga: *Vanaisa Jaani mäletan ma hästi. Ta tegeles minuga palju. Mängisin tihti ta töötoas, kui ta ise kirjutuslaua taga luges või kirjutas*.

¹⁰¹ Jaan Tõnisson 1960, lk 26-29.

¹⁰² Hildegard Tõnissoni avaldus Sotsiaalministeeriumi tervishoiu talitusele 3. august 1940. – ERA 50.6.171, l 11; *Jaan ja Hilda Tõnissoni hõbepulm*. – Postimees 18.04.1935, lk 3; Puhvel, Heino. A. H. Tammsaare elu ja loomingu varasem periood (1878-1922). Tallinn: Eesti Raamat, 1966, lk 213; Tuomioja 2010, lk 49; Kirjavahetus Tõnis Tõnissoniga 2010-2011. Autori valduses.

¹⁰³ Tuomioja 2010, lk 49-50; Kirjavahetus Tõnis Tõnissoniga 2010-2011. Autori valduses.

¹⁰⁴ Amanda Tõnissoni täiendav tunnistus 31. oktoober 1939. – ERA 927.3.3607, l 122-126; Hildegard Tõnissoni tunnistus 7. november 1939. – ERA 927.3.3607, l 133-136.

¹⁰⁵ Kirjavahetus Tõnis Tõnissoniga 2013. Autori valduses.

Ta võttis mind käekõrval kaasa kui ta oma sõpradega jalutas ja mõtteid vahetas. Jalutasime ka vahest kahekesi Eerikale, kus asus meile kuuluv õunaaed. Ta rääkis mulle loodusest, lindudest ja muust, mida me teel tähele panime. Ta tundus mulle väga lähedasena ja heatahtlikuna. Kui ma olin mingi tõsisema pahandusega hakkama saanud, siis arvas minu lapsehoidja tavaliselt, et nüüd peaks mind Jaan "kõva mehe sõnaga" pragama. Kord olin näiteks põletanud küünlaid oma mänguasjade kapis – väga ohtlik tegevus – ning mind viidi Jaani jutule. Aga mingit pragamist üldse ei tulnud: Jaan seletas hoopis sõbralikult, asjalikult ja tõsiselt kuidas ja mikspärast tuleb tulega ettevaatlikult läbi käia. Temaga koos tundsin ma ennast rohkem isikuna kui lapsena, mis on lapsele mõnus ja uhke tunne. Hildal oli tugev isiksus ja palju tahtejõudu. Perekonnaelus oli ta minu lapsepõlves üks tähtsamatest teguritest, kui mitte kõige tähtsam. Ilmarist pidas ta väga lugu.¹⁰⁶

Tõnise lapsepõlv oli tavalisest perekonnaelust kaugel. Oma ema ja isa nägi ta harva ning näiteks sõõgiajad olid kujunenud nii, et isegi siis ei näinud ta oma vanemaid. Tõnis elas koos oma vanavanematega. Idee, et Tõnis elaks vanematest eraldi, võis olla Hilda mõte, et lapse kisa ei segaks tema andeka poja tööd. Hilda olevat olnud perekonna siseasjade korraldamisest väga huvitatud.¹⁰⁷

Ilmari vanemate roll oma poja elus oli relevantne ja nii Jaan kui Hilda mõjutasid Ilmarit tema tegemistes, iseasi mil määral ja viisil. Vanemad suhtusid oma andekasse poega suure lugupidamise, austuse ja ülistusega. Nad pidasid teda geeniusena ja kohati isegi tundub, et nende kiindumus Ilmarisse oligi seotud pigem tema vaimuannetega.

Vanemate ja kogu Tõnissonide perekonna jaoks oli armastatud pereliikme surm ootamatu. Ilmari lahkumine siinsest elust polnud tavaline, vaid pigem traagiline, ja üllatuslik kõigile tema lähedastele sõpradele, kooli- ja aatekaaslastele. Seega on oluline heita valgust I. Tõnissoni surma põhjustele, mis annavad mõningast selgust ka Ilmari ning Amanda suhetest.

Kurb sündmus leidis aset 10. oktoobri õhtul 1939. aastal, kui abikaasa Amanda Tõnisson lasi Ilmar Tõnissoni omas kodus maha.¹⁰⁸ Väidetavalt oli tegemist pikalt ette kavetatud teoga: oli ideaalne ajastus, kuna mehe mõlemad vanemad olid sõitnud Tallinna, ning teadlikult olevalt

¹⁰⁶ Kirjavahetus Tõnis Tõnissoniga 2010-2011; 2013. Autori valduses.

¹⁰⁷ Samas.

¹⁰⁸ Süüdistusakt Amanda Jaani tr. Tõnissoni süüteoasjus 21. detsember 1939. – ERA 927.3.3607, l 3; EÜS-i üldkoosoleku protokoll nr. 3-b 12. oktoober 1939. – EAA 1767.1.2320, l 80.

Amanda Tõnisson kasutanud ka Jaan Tõnissoni relva. Mitmel korral alates septembrist aastal 1939 oli Amanda taotlenud relvaluba, mida talle siiski ei antud.¹⁰⁹

Mõni aeg enne vahejuhtumit käisid nõ *rahva seas jutud*, et paari ootas ees abielulahutus, mis pidi teostuma pärast Ilmari väitekirja kaitsmist Inglismaal.¹¹⁰ Amanda Tõnissoni tunnistuse kohaselt ei soovinud ta aga Ilmariga 1930ndate aastate alguses üldse abielluda, kuna tema jaoks ei täitnud *abielu ühiskondlikku edule vajalikku funktsiooni. Abielu oli naiste inimvääriskuse mahatallamine, lastele raskete hingeliste komplekside tekitaja.*¹¹¹ Amanda raseduse ja kiire abiellumise põhjal võib väita, et tegemist oli häda- mitte sundabieluga, sest paaripanek toimus vastastikusel nõusolekul. Amanda sõnade kohaselt ei sundinud neid abielluma ka Ilmari vanemad, ent konservatiivsete vaadetega Jaan Tõnissoni jaoks oli vabaabielu mõeldamatu.¹¹² Seega, osaline surve Ilmari vanemate poolt abiellumiseks oli olemas.

Amanda ise pidas Ilmarit temaga kohtudes *üle keskpärase andekaks* ja hindas tema *originaliteeti*. Neid olevat ühendanud mõlema ilmavaate ühtsus ning omavaheline otsekoheesus. Amanda tunnistas, et Ilmar oli hea südamega ja tal *olevat olnud häid lootusi harjutada Ilmarit mõtlema esiteks tööle töö enda, mitte välise aplausi pärast*, ent tihti peale oli Ilmar olnud egoistliku ja ainult iseenda mugavusi arvestava iseloomuga.¹¹³

Kuigi jääb mulje, et Amanda ja Ilmar õppisid ajapikku üksteist lähemalt tundma, ilmnes juba abielu algusaastatel mitmeid probleeme. Üheks põhjapanevamaks tüliküsimuseks sai majanduslik olukord. Selle kohaselt olevat Hilda käskinud Amandal endale ise raha teenida ja keelanud igasuguse rahaküsimise Ilmari käest. Teise probleemina nähtub Ilmari vanemate sekkumine poja eraellu ja Ilmari pidev eemalviimine kodust ning lahkumine kodumaalt 1937. aastal.¹¹⁴ Viimane sai ka ilmselt üheks suurimaks põhjuseks, miks antud sündmus aset leidis.

¹⁰⁹ *Täna Ama Tõnissoni protsess.* – Rahvaleht 18.01.1940, lk 1. – ERA 1627.1.28, 1 1.

¹¹⁰ Helene Peri seletus ja palve 19. oktoober 1939. – ERA 927.3.3607, 1 107-107p; Raag, Arno. Saatuslikus kolmnurgas. Mälestusi 1939-1944. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1974, lk 16.

¹¹¹ Amanda Tõnissoni täiendav tunnistus 31. oktoober 1939. – ERA 927.3.3607, 1 122-126.

¹¹² Samas.

¹¹³ Oma surma õhtul olevat Ilmar öelnud oma abikaasale järgmist: *Eestis on poolteist miljonit idiooti. Need on selleks, et mind teenida ja minu elu mugavaks teha.*

Amanda Tõnissoni täiendav tunnistus 31. oktoober 1939. – ERA 927.3.3607, 1 122-126.

¹¹⁴ Amanda Tõnissoni täiendav tunnistus 31. oktoober 1939. – ERA 927.3.3607, 1 122-126; Hildegard Tõnissoni tunnistus 7. november 1939. – ERA 927.3.3607, 1 133-136; Helene Peri seletus ja palve 19. oktoober 1939. – ERA 927.3.3607, 1 107-107p.

Amandat olevat väga häirinud Ilmari lahkumine ja tema teadmatus mehe tegemistest ja olemistest Londonis. Kui Amanda sai 1938. aastal võimaluse minna Londoni Ilmari juurde, avastanud naine, et abikaasa on muutunud. Muu seas märganud ta, et Ilmar olevat rohkem alkoholi tarvitama hakanud, samuti häirinud teda mehe külmus, mis viidanud abielurikkumisele. I. Tõnissoni minek Inglismaale olevat tekitanud Amandale palju psühholoogilist piina: tal olevat tekkinud armukadedushood ja ta olnud hüsteeriline.¹¹⁵ Oma osa Ilmari surmas oli ilmselt ka tema perekonnal, kes tegelikkuses Amandat ei austanud, püüdes annulleerida tema abielunaise õigusi koosolemiseks oma mehe ja pojaga ning pidades eranditult kõikide probleemide põhjuseks just Amandat.¹¹⁶ Nii äi kui ämm olevat pidevalt maha surunud naise isiksust, asudes oma poja poolel ning eirates miniat.¹¹⁷ Ilmselt tundis naine, et tema väärtusi alahinnatakse ja Amanda silmis ei väärtustanud Ilmar naist, kelle eneseteostus pidi jääma perekonna piiridesse.

Dokumentidest selgub, et kuriteo sooritaja pani selle toime vaimselt ebastabiilses seisukorras.¹¹⁸ Amanda Tõnissoni juurdlustoimikus leidub nii Amanda enda kui Ilmar Tõnissoni lähedaste tunnistusi. A. Tõnissoni tunnistuse kohaselt olevat ta pidevalt mõelnud surmale ja kannatanud elutahte puuduse all. Ta nentis, et oli plaaninud pärast Ilmari tulistamist ka ennast tappa. Teo põhjuseks väitis ta olevat *kristalliseerunud* viha, mida ta endas oli seitse aastat kandnud, plaanides kõik need aastad mingil moel oma viha väljalaskmist. Kuigi 1937. aastal oli Amanda pakkunud Ilmarile lahutust, olevat ta siiski leidnud, et *tekkinud olukorra lahendamiseks oli vaja revolutsioonilist tegu*.¹¹⁹ Amanda Tõnissoni kaitsja vandeadvokaat Vilma Anderson palus teha ekspertiisi tema kaitsealuse tervise kohta, kuna tunnistajate sõnul oli kaitsealune psühhopaatlike kalduvustega, ent palve jäi rahuldamata tõendite esitamise tähtaja möödumise tõttu.¹²⁰ Ilmari ema tõdes, et Amandal oli haruldaselt raske iseloom ja elavast fantaasiavõimest võis tal kergesti tekkida hullumeelne armukadedus.¹²¹ Jaan Tõnissoni tunnistusest võib välja tuua seisukohad, et tema kadunud

¹¹⁵ Ilmar Tõnissoni kiri Jaan Tõnissonile 26. aprill 1939. – ERA 1627.1.22, 1 93-95; Ilmar Tõnissoni kiri Jaan Tõnissonile 8. mai 1939. – ERA 1627.1.22, 1 106-108.

¹¹⁶ Amanda Tõnissoni täiendav tunnistus 31. oktoober 1939. – ERA 927.3.3607, 1 122-126; Helene Peri seletus ja palve 19. oktoober 1939. – ERA 927.3.3607, 1 107-107p; Hildegard Tõnissoni ülekuulamisprotokoll 7. november 1939. – ERA 927.3.3607, 1 133-136.

¹¹⁷ Amanda Tõnissoni kiri Hildegard Tõnissonile oma mehe mõrva motiividest 1939. – ERA 1627.1.28, 1 3-6; Tuomioja 2010, lk 280.

¹¹⁸ Amanda Tõnissoni kiri Hildegard Tõnissonile oma mehe mõrva motiividest 1939. – ERA 1627.1.28, 1 3-6.

¹¹⁹ Süüdistusakt Amanda Tõnissoni süüteoasjus 21. detsember 1939. – ERA 927.3.3607, 1 3-5; Amanda Tõnissoni täiendav tunnistus 31. oktoober 1939. – ERA 927.3.3607, 1 122-126.

¹²⁰ Vandeadvokaat Vilma Andersoni palve. – ERA 927.3.3607, 1 14.

¹²¹ Hildegard Tõnissoni ülekuulamisprotokoll. – ERA 927.3.3607, 1 6.

poeg oli korrektne ja sõbralik, loomult esteet ning võlus kõiki oma erilise vaimsuse tüübiga, ent vastupidiselt Ilmarile, oli Amanda ahne. Naine soovinud, oma mehele sarnaselt, teadust teha, ent oli iseloomult liiga kärsitu, tasakaalutu ja vähese töövõimega.¹²² Amanda ja Ilmari poeg Tõnis Tõnisson aga arvab, et *mõrv oli tõenäolikt armukadedusest põhjustatud ja et Amanda töötas aastakümnete jooksul välja trobikond sisemisi psühholoogilisi kaitsemehhanisme, peamiselt iseenda jaoks. Nendest üks võis tõepoolest olla see kentsakalt mõjuv "naiste au kaitsmine", aga arvatavasti oli neid veel terve hulk, milledest mõned ehk võisid isegi olla arusaadavad.*¹²³

Kõikide tunnistuste põhjal võib arvata, et Ilmar Tõnissoni surma põhjus oli kahepoolne, perekonnasisese kriisi tagajärg. Ühelt poolt lasus vaimne ja füüsiline süü Amanda Tõnissonil, kes oli loomult keevaline ja nõrga psüühikaga, teisalt aga ei tohi unustada Ilmari ja tema vanemate psüühilist terrorit Amanda suhtes. Vanemad ei näinud oma vanima poja abielu tagamaid ja toetasid teda eranditult kõikides tegemistes. Ilmari vanemad, eriti Hilda, olevat olnud poja abielus pettunud, sest Ilmari ema jaoks ei olnud Amanda tema poja vääriline just oma päritolu tõttu. Hilda olevat soovinud ise oma pojale rikkast perekonnast pärit väljavalitu leida.¹²⁴ Jaan Tõnissoni jaoks oli poja abielu Amanda ootamatu raseduse tõttu ilmselt perekonnavääriskuse ja au küsimus.

18. jaanuari 1940. aastal tunnistati Amanda Tõnisson süüdi Ilmar Tõnissoni tapmises, samuti rahu ja korra rikkumises kaitseisukorra ajal, ning mõisteti tähtajatule sunnitööle kõigi õiguste kaotamisega.¹²⁵

¹²² Jaan Tõnissoni ülekuulamisprotokoll. – ERA 927.3.3607, I 144-145.

¹²³ Kirjavahetus Tõnis Tõnissoniga 2010-2011. Autori valduses.

¹²⁴ Amanda Tõnissoni täiendav tunnistus. – ERA 927.3.3607, I 122-126.

¹²⁵ Amanda Tõnissoni süüasi vaadati pärast 1940. aasta juunipööret uute võimude poolt läbi ja tema karistust kahandati kaheksale aastale. 1941. aasta septembris käsitleti tema karistust veelkord ja see vähenes viie aastani. Vanglast vabanes Ama 1944. aasta augustis ja asus seejärel tööle meditsiiniõena Vabariiklikus Psühhoneuroloogiahaiglas. 1945. aasta sügisel sai Amanda Tõnisson vanema teadusliku töötaja koha Tallinna Riiklikus Kunstimuuseumis ja omandas aastatel 1945–1946 Tartu Riiklikus Ülikoolis eriprogrammi alusel kunstiajaloolase kutse. 5. juunist 1948 oli ta Tallinna Riikliku Kunstimuuseumi direktori ajutine kohusetäitja, 15. juulist 1948 kuni 28. aprillini 1949 kunstimuuseumi direktor, seejärel direktori asetäitja teadusalal. 1950. aastal vabastati Amanda Tõnisson kodanlikus natsionalismis süüdistatuna oma ametikohalt. Seejärel töötas ta raamatukoguhoidjana Tallinna Linnaraamatukogu filiaalis kuni pensionini. Pärast seda teenis lisaraha Õpetajate Täiendusinstituudi raamatukogus. Vanaduspõlve veetis ta Merivälja pansionaadis. Ta suri 24. märtsil 1998. aastal.

Riigikohtu kriminaalosakonna toimik nr. 6-1940. a. – ERA 927.3.3607, I 55; Tõnisson, Amanda. Oscar Hoffmann 1851-1912. [Täiendatud äratrükk]. Toimetanud Mai Levin ja Anne Lõugas. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2002, lk 3; Tõnisson, Ilmar. *Psühhoanalüüsi viimsest arengust*. Toim. Tiit Pruuli. – Vikerkaar 11 / 1990, lk 66; Rohi 2011, lk 19.

1940. aasta detsembris arreteeriti Jaan Tõnisson NKVD poolt ja arvatakse, et ta suri juulis 1941, siiski kindlad andmed selle kohta puuduvad.¹²⁶ Mõned aastad hiljem, 1943. aasta sügisel, lahkus Hildegard Tõnisson koos lapselapse Tõnisega läbi Soome Rootsi, kuhu ka hiljem mõlemad tütre Hilja ja Lagle suure põgenemisvoolu ajal, 1944. aastal, pagesid. Poeg Heldur oli juba paar aastat varem Rootsi läinud.¹²⁷

Ehkki ajakirjanduse osa kuriteo põhjuste lahkamisel oli vähene ja väga üldine, siis ilmusid järelhüüded Ilmar Tõnissoni mälestuseks nii *Postimehes* kui ka *Akadeemias*. Olulisemad olid surmajärgselt ilmunud Jaan Kitsbergi¹²⁸ ja Jaan Otsa¹²⁹ mälestushüüded ning ligemale 20 aastat hiljem avaldas I. Tõnissoni kaasaegne Karl Aun (EÜS) oma seltsikaaslasest lühikese iseloomustava kirjutise.

Jaan Kitsberg iseloomustas Ilmar Tõnissoni kui noort, erakordselt andekat, teovõimsat ja rõõmsat meest, kes oli andnud juba väga palju ja kellelt võis loota veel rohkem. J. Kitsberg kirjutas, et I. Tõnisson võis oma erakordsete vaimuannete tõttu anda rohkem kui paljud teised oma pika elu jooksul suutsid. Ta rõhutas eelkõige Ilmari enda iseloomujoonte toetuvat ennastsalgavat tahet pühendada enda teadmisi ja tööd oma rahvale.¹³⁰ Jaan Otsa jaoks oli tegemist asjatundliku ja vaba julge eesti mehega, kellele anti eesti ülikoolis parimad hinnangud, ent ta ei saanud võimalust oma teadlase andeid kõrghariduses rakendada. J. Ots arvas, et Ilmari surm õpetas rahvale ja riigile seda, et tuli paremini ja õiglasemalt hinnata *meie rahva paremaid poegi ja neid asetama õigele kohale oma rahva teenimiseks*.¹³¹

*Energia, kiire taipamine, julgus ja sirgejoonelisus, ettenägelikkus ja kohanemisvõime ja arvutu hulk uusi ideesid, need olid, mis iseloomustasid I. Tõnissoni tõusvat kuju eesti rahvuslik-ühiskondlikus elus. Ta oli suurkuju juba enne oma surma, kirjutas mõnikümmend aastat hiljem Karl Aun.*¹³² Jaan Ots pidas I. Tõnissoni artikleid ajakirjas *Akadeemia Välispoliitika I; II* lausa prohvetlikeks, mis oma kaugelenägevuse ja värskusega üllatas meie

¹²⁶ Jaan Tõnisson 1960, lk 267-268; Tuomioja 2010, lk 299, 302-304.

¹²⁷ Jaan Tõnisson 1960, lk 267-269.

¹²⁸ **Jaan Kitsberg** (1904-1988): ajalehe Postimees peatoimetaja aastatel 1935-1940. Oli EÜS-i liige.

Kitsberg, Jaan (<http://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik/index.php?id=1192>). Otsing 07.03.2013.

¹²⁹ **Jaan Ots** (1908-1982): 1937-1940 oli ajakirja Akadeemia tegevtoimetaja.

Eesti ajakirjandus 1766-1940 A-N. Koostanud Endel Annus jt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2002, lk 138.

¹³⁰ Kitsberg, Jaan. *Ilmar Tõnisson*. – Postimees 11.10.1939, lk 1.

¹³¹ Ots, Jaan. *Ilmar Tõnisson*. – Akadeemia 3 / 1939, lk 362-363.

¹³² Aun, Karl. *Kaks noort eüslast: Ilmar Tõnisson ja Andres Raska*. – Eesti Üliõpilaste Selts Paguluses 8 / detsember 1957, lk 22.

tardunud välispoliitikuid. Ta olevat olnud isik, kelle töö avaldas otsest mõju ka pärast tema surma.¹³³ 1940. aastal asutas EÜS Ilmar Tõnissoni nimelise stipendiumifondi tema mälestuse jäädvustamiseks.¹³⁴

Lisaks mälestushüüetele ajakirjanduses on säilinud riigiarhiivis ligemale 400 telegrammi-, postkaardi- ja kirja-vormis kaastundeavaldust Jaan Tõnissonile ja tema perekonnale. Teiste seas avaldasid isiklikult kaastunnet näiteks Jüri ja Anette Uluots, Villem Ernits, Tartu Ülikooli Üliõpilaskond ning korporatsioon Fraternitas Tartuensis.¹³⁵

Ilmar Tõnissoni kirstupanek toimus EÜS-is 12. oktoobril kell kaheksa õhtul.¹³⁶ Lahkunu ärasaatmine leidis aset EÜS-i suures saalis 13. oktoobril kell kaks päeval, kust lahkunu seltsi tavade kohaselt viimsele teekonnale saadeti. Matustel osalesid mitmed õppejõud, ülikooli endine rektor Johan Kõpp, üliõpilaskonna esinduskogusse kuulunud üliõpilased ja endised EÜS-i esimehed, sõbrad ja lähisugulased. Peale ärasaatmisteenistust liikus Ilmar Tõnissoni matuserongkäik Maarja kalmistule, kus pidas kõne Palamuse õpetaja Arnold Kerem. Kadunu mälestuseks võtsid sõna ja asetasiid pärjad veel Jaan Kitsberg, EÜS-i ja selle vilistlaskogu ning üliõpilaskonna eestseisjad.¹³⁷

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kui 1939. aasta sügisel teatati Ilmar Tõnissoni surmast, siis vapustas see nii tema pere- kui ka üliõpilaskonda. Perekondliku draama tagajärjel oli paljude arvates lahkunud andekas isiksus. Tema pere, eelkõige isa, oli kaotanud oma kaasvõitleja. Kogu eesti rahvas oli kaotanud uute ideede looja tulevikuks. Mitmete järelhüüete tulemusel kujunes Ilmarist pilt kui inimesest, kes oli kõrgete vaimuannetega ja temast oleks kujunenud suur ja oluline eestluse eest võitleja. Teda idealiseeriti ja korduvalt rõhutati suure isiku kaotust. *Ta oli kui uks, mis avanes ja tõi valguse tuppa, aga koos sellega tuli tuulehoog ja uks löödi uuesti ja jäädavalt kinni* – nii öeldi Ilmar Tõnissoni kohta tema viimsel teekonnal Eesti Üliõpilaste Seltsi nimel.¹³⁸

¹³³ Ots, Jaan. *Ilmar Tõnisson*. – Akadeemia 3 / 1939, lk 362-363.

¹³⁴ Tõnisson, Ilmar. *Psühhoanalüüsi viimseagsest arengust*. Toimetanud Tiit Pruuli. – Vikerkaar 11 / 1990, lk 66.

¹³⁵ Kaastundeavaldused Ilmar Tõnissoni mõrva puhul. – ERA 1627.1.89; Vt Lisad 8 ja 9.

¹³⁶ *Ilmar Tõnisson maeti*. – Postimees 14.10.1939, lk 6; *Ilmar Hans Tõnisson*. – Postimees 11.10.1939, lk 1.

¹³⁷ *Ilmar Tõnisson maeti*. – Postimees 14.10.1939, lk. 6.

¹³⁸ Jaan Tõnisson 1960, lk 261.

2. Ilmar Tõnisson Tartu üliõpilaskonnas 1930. aastatel

Järgnev peatükk käsitleb Ilmar Tõnissoni tegevust üliõpilaskonna esinduskogus – Edustuses – ja annab ülevaade Ilmar Tõnissoni üliõpilaskondlikest ideedest, tutvustades lühidalt ka Tartu üliõpilaskonna Edustuse tegevust selle loomisest alates. Eesmärk on välja tuua Ilmar Tõnissoni tegevus Edustuse neljas koosseisus, mil ta oli mitmete ettevõtmiste eestvedajaks või osaliseks ja seetõttu ei käsitleta antud perioodide Edustuse üldiseid eesmärke ega ülesandeid. Antud peatükis on oma osa ka Ilmar Tõnissoni üliõpilaskondlikel ideedel, mis enamjaolt haakusid tema tegevusega esinduskogus.

2.1. Tartu üliõpilaskonna Edustus

Üliõpilaskonna Edustus loodi 1920. aastal ja see kujunes varem moodustatud Asemikkude Kogu (AK)¹³⁹ järglaseks. Edustuse loomise algataja oli toonane EÜS-i esimees Joosep Teinmann, kellest sai ka üliõpilaskonna Ajutise Keskesituse (AKE)¹⁴⁰ juht.¹⁴¹ Tartu üliõpilaskond oli mõeldud akadeemiliste õppurite ühistervikuna, mille moodustasid kõik ülikooli üliõpilased. Üliõpilaskonna esinduskogu Edustus kujunes vahelüliks ülikooli ja üliõpilaste vahel ning Edustuse määrused kehtisid kõikidele õppuritele. 1920. aasta novembris otsustas AKE, et üliõpilaskonna Edustuse esimene koosseis valitakse proportsionaalselt valimisnimekirja alusel ja liikmete arvuks on 30. Valimised toimusid sama aasta detsembris. Esimene Edustus sai hoo sisse alles 1922. aastal, kui abiesimeheks valiti Hugo Kukke (EÜS), kelle algatusel said Edustuse põhialused selgema kuju.¹⁴²

¹³⁹ **Asemikkude Kogu** (AK): 1913. aastal loodud üliõpilaskondlik kogu, mis oli esimeseks üliõpilaste seltsinguid ühendavaks katusorganisatsiooniks. Selle tulemusena hakkas ilmuma *Üliõpilaste Leht*. Kogul kujunes välja kolm rühma, millest kahte koondusid erinevad seltsid ja kolmandasse korporatsioonid. Siiski polnud veel esindatud kogu üliõpilaspere. Lisaks lehe väljaandmisele tegeleti ka mitmete üliõpilaselu puudutavate küsimustega. Laidla, Janet. *Akadeemiliste organisatsioonide roll Tartu ülikooli Üliõpilaskonna Edustuses*. – Üliõpilaskonna roll ühiskonnas 1919-1940, 2010, lk 48.

¹⁴⁰ **Ajutine Keskesitus** (AKE): loodi 17. mail 1920. aastal. Tegemist oli Asemikkude Kogule järgneva üliõpilaskonna ajutise esindusega, kus oli 15 liiget. Eesmärgid ja tegevuskava olid sarnased hiljem moodustatud üliõpilaskonna Edustusele, ent peaauglikult tegeleti üliõpilaskonna keskkorralduse välja töötamisega. Muuhulgas kaasati palju rohkem organisatsioone ja liideti enda külge ka organiseerimatud. Tõnisson, Ilmar. Tartu üliõpilaselu. [Äratrükk üliõpilaskäsiraamatust]. Tartu 1931, lk 109; Ilmar Tõnisson. *Tartu Üliõpilaskond Eesti iseseisvuse ajal*. – Tartu üliõpilaskonna ajalugu 1932, lk 341; Laidla 2010, lk 49.

¹⁴¹ Eesti Üliõpilaste Selts 100 aastat 1870-1970, 1971, lk 88.

¹⁴² Ilmar Tõnisson. *Tartu Üliõpilaskond Eesti iseseisvuse ajal*. – Tartu üliõpilaskonna ajalugu 1932, lk 349.

1920. aastad kujunesid eelkõige põhikirja täiendamiseks ja parandamiseks. Alles 1931. aastal võeti Edustuse põhikiri lõplikult vastu ja kinnitati ka ülikooli poolt. Edustus valiti seega üliõpilaste poolt üldise, otsese, ühetaolise, salajase ja proportsionaalse valimisviisi alusel. Edustus valiti kaheks semestriks ja korralised valimised toimusid iga aasta märtsikuus. Eelkõige domineerisid esinduskogu valimistel korporatsioonid ja seltsid, kuid mitmel kordadel esitasid nii seltsid kui ka korporatsioonid valimistel ühisnimekirju, et rohkem kohti Edustuses endale saada.¹⁴³ Näiteks 1925. aastal koostasid korporatsioonid ja organiseerimatud ühise valimisnimekirja ja said V Edustuses juhtiva koha. Varasematel aastatel olid just korporatsioonid osalenud kesiselt valimistel ja neid süüdistati *madalas nauditsemises ja ükskõiksuses ühiskondliku elu nähete vastu*. Alles 1920. aastate keskel hakkasid korporatsioonid aktiivselt üliõpilaskonnas kaasa rääkima.¹⁴⁴

Edustuse eesotsas seisis algselt viie-, hiljem seitsmeliikmeline juhatus, mille eesmärgiks oli üliõpilaskonna tegevuse korraldamine.¹⁴⁵ Lisaks eestseisusele olid esinduskogu osaks ka mitmed alalised toimkonnad (valimis-, majandus-, välis-, lugemislaua-, üld-, tervishoiu-, kultuuri-, kehalise kasvatuse ja vahendusbüroo toimkond), mis tegelesid erinevate üliõpilaselu puudutavate küsimuste koordineerimisega.¹⁴⁶ Edustuse tegevusaastate jooksul kujunes suurimaks probleemiks ametis püsiva Edustuse juhtkonna liikmete pidev vahetumine, mistõttu olid esinduskogude seatud eesmärgid ja tegevusplaanid ainult osaliselt suudetud täita.¹⁴⁷ Viimane, XV Edustus lõpetas oma töö 15. oktoobril 1936. aastal riigivanema dekreedil alusel. Selle tulemusena läks võim üle ajutisele juhatusle. Sammu põhjendati Edustuse puuduliku põhikirjaga; senine põhikiri olevat andnud võimaluse tegeleda teemadega, mis ei olnud kohased ja lubatud kaitseseisukorra oludes.¹⁴⁸

Edustuste tegevusvaldkondadeks kujunesid akadeemiliste noorte vaimsete ja majanduslike huvide arendamine ning üliõpilaskonna esindamine nii ülikoolis kui ka väljaspool.¹⁴⁹ Asutati Üliõpilasmaja¹⁵⁰, haigekassa ja üliõpilaskööök, tehti koostööd rahvusvaheliste üliõpilasühendustega (SELL, C.I.E, I.S.S, muuhulgas korraldati Eesti-Soome

¹⁴³ Tõnisson 1931, lk 123-125.

¹⁴⁴ Tõnisson 1932, lk 352.

¹⁴⁵ Tartu üliõpilaskonna põhikiri 1928. – EAA 1776.1.9, 1 1-4.

¹⁴⁶ Laidla 2010, lk 58-59; Arhiivijuht II 2006, lk 260-261.

¹⁴⁷ Tõnisson 1931, lk 123-125.

¹⁴⁸ Laidla 2010, lk 51; Rohi 2011, lk 58-59.

¹⁴⁹ Üliõpilase Käsiraamat 1931, lk 125.

¹⁵⁰ Algselt asus Edustus ülikooli ühiselamus (tänapäeval Ajalooarhiiv Liivi tn), 1924. aastal osteti ja 1926. aastal avati Edustuse ruumid Nolckeni majas Jaani tänaval (tänapäeval Ülikooli kohvik). Laidla 2010, lk 51.

üliõpilaspäevi)¹⁵¹, anti välja *Üliõpilaslehte*, muretseti õpperaamatuid ja viidi läbi erinevaid üritusi (nt pühitseti 1. detsembril ülikooli aastapäeva ja korraldati volbriöö tõrvikurongkäike).¹⁵²

2.2. Ilmar Tõnisson Edustuses

Ilmar Tõnisson sai Edustuse liikmeks esmakordselt 1930. aasta novembris¹⁵³, kui ta valiti välistoimkonna koosseisust lahkunud Eduard Sitska (EÜS) asemel asendusliikmeks. Kokku kuulus ta nelja Edustuse koosseisu (IX: 1930-1931; X: 1931-1932; XI: 1932-1933; XIV: 1935-1936).¹⁵⁴ Tema jaoks käisid Edustuse eesmärgid käsikäes Eesti Üliõpilaste Seltsi ideedega. I. Tõnisson nentis mitmel seltsi koosolekul, et seltsi seisukoht on alati olnud terve üliõpilaskonna huvide silmaspidamine. Seltsi poliitika Edustuses oli olla keskkohaks, säilitades Edustuse ja EÜS-i vahel hea läbisaamine ning teha tööd terve üliõpilaskonna kasusaamise eesmärgil. Tema hinnangul pidi EÜS jääma juhtivaks jõuks üliõpilaskonnas.¹⁵⁵ Eelkõige kujunesid I. Tõnissoni jaoks olulisteks rahvuslikud küsimused ja üliõpilaskonda puudutavad kultuuri- ja sotsiaalvaldkond.¹⁵⁶

IX Edustusse valiti I. Tõnisson välistoimkonna asendusliikmena. Kuna tema tegevus nimetatud koosseisus jäi lühiajaliseks, siis ei selgu ka välistoimkonna protokolliraamatust, millised olid tema ametiülesanded. Tema välistoimkonna liikmeks oleku perioodil peeti

¹⁵¹ **SELL** (Soome-Eesti-Läti-Leedu Üliõpilaskondade Liit) loodi 1923. aasta aprillis Tartus, kus asus ka liidu keskbüroo; ühingu eesmärkide hulgas olid näiteks karskusküsimus ja rahvusvahelise üliõpilaselu probleemide ühine arutamine. **C.I.E** (*Confédération Internationale des Étudiants*) – Rahvusvaheline Üliõpilasliit, kuhu Eesti astus 1924. aastal. **I.S.S** (*International Student Service*) – Rahvusvaheline Üliõpilaste Omaabi, mille eesmärk oli rahvusvaheliselt toetada üliõpilasi majanduslikult. **Eesti-Soome üliõpilaspäevad** toimusid alates 1924. aastast (aastatel 1926, 1929, 1932, 1935 peeti need Eestis); eesmärgiks oli naabermaa kultuuri ja keele tutvustamine sugulasrahvale.

Peri, Amanda. *Balti-riikide Üliõpilaskondade Liidu (SELL) senisest ja edaspidisest töökorraldusest ja tegevusest*. – Üliõpilasleht 4 / 1932, lk 63-67; Tõnisson, Ilmar. *I.S.S. – Rahvusvaheline Üliõpilaste Omaabi*. – Üliõpilasleht 2/3 – 1931, lk 41; Tõnisson 1932, lk 337-362; Sepp, Helena. *Üliõpilasorganisatsioonide rollist hõimuliikumises 1920.-1930. aastatel*. – Üliõpilaskonna roll ühiskonnas 1919-1940, 2010, lk 74.

¹⁵² Kõige suurem pidupäev oli volbriöö, öö vastu 1. maid. Toimus traditsiooniline tõrvikurongkäik ja tehti maituld mõnes Tartu paigas – Toomel vm. Sel ööl olid avatud kõikide organisatsioonide ukсед, mis andis võimaluse teiste konventidega lähemalt tutvuda.

Tõniste, Ilmar (Ilmar Tõnisson). *Üliõpilane ja mai öö. Mai öö minevikust Tartu üliõpilaskonnas*. – Postimees 01.05.1932, lk 4; Laidla 2010, lk 47-61.

¹⁵³ *XI Edustuse 7. koosolek 4. novembril 1930*. – Üliõpilasleht 11 / 1930, lk 263.

¹⁵⁴ Aun, Karl. *Kaks noort eüslast: Ilmar Tõnisson ja Andres Raska*. – Eesti Üliõpilaste Seltsi Paguluses 8 / detsember 1957, lk 22; Laidla 2010, lk 51.

¹⁵⁵ EÜS-i üldkoosolek 25. veebruar 1932. – EAA 1767.1.41, l 283; EÜS-i üldkoosolek 11. veebruar 1932. – EAA 1767.1.41, l 275;

¹⁵⁶ Rohi 2011, lk 50-60.

kokku seitse koosolekut, millest ta osales viiel. Põhiteemaks antud ajajärgul oli Eesti-Soome üliõpilaspäevade korraldamine.¹⁵⁷

Ilmar Tõnissoni jaoks kujunes oluliseks osalemine Edustuse X (1931-32) ja XI (1932-33) juhatuse koosseisus.¹⁵⁸ Neil aastail tegeles ta vabaduspäeva kõnelenu korraldamisega, oli eestvedajaks üliõpilaskonna ajaloooteose väljaandmisel ja aitas korraldada Tartu Ülikooli 300. aastapäeva pidustusi. Samuti avaldas ta toona rohkesti kirjutisi *Üliõpilaslehes* ning mitu Tartu üliõpilaselu tutvustavat ülevaadet.¹⁵⁹ Järgnevalt tuuakse välja I. Tõnissoni põhilised tegevused, mil ta oli mõne ettevõtmise eestvedajaks või osaliseks.

Ilmar Tõnissoni tegevust üliõpilaskonna Edustuse juhatuses võib iseloomustada mitmetahulise ja produktiivse. Tema eestvedamisel uuendati üliõpilaskonna rahvuspoliitilisi eesmärgi ja püüti üliõpilaskonda rahvale lähendada. Kui 3.-9. septembrini 1931. aastal leidis Tartus Kaubandus-Tööstuskoja eestvedamisel aset IV Eesti Nädal, et tutvustada rahvale kodumaised tooteid ja õhutada tarbima kodumaist toodangut, siis lõi Ilmar Tõnisson kaasa Eesti Nädala korralduskomitees ning arvatavasti just tema algatusel korraldati Nädala raames üliõpilaste rongkäik.¹⁶⁰

1931. aastal tegi Edustus ettepaneku korraldada 24. veebruaril 1932. aastal suurejooneline rahvuslik kõnelend¹⁶¹. Selle eesmärgiks oli rahvuskultuuri propaganda üliõpilaste ja vilistlaste kaasabil. Ühtlasi sooviti sel moel koondada üliõpilaste tähelepanu omakultuuri küsimustele ja luua tihedam kontakt rahvaga. 29. septembril 1931. aastal valis Edustuse juhatus vabaduspäeva kõnelenu korraldustoimkonna liikmeteks Ilmar Tõnissoni, Evald Tikenbergi (korp! Sakala) ja Robert Tasso (Liivika), Edustuse üldkoosolek kinnitas valiku 6. oktoobril.¹⁶²

¹⁵⁷ I. Tõnisson osales Edustuse välistoimkonna töös ajavahemikul 20. september 1930 – 12. märts 1931. Välistoimkonna koosoleku protokollid 20. september 1930-12. märts 1931. – EAA 1776.1.251, 148-50.

¹⁵⁸ Vt. Lisa 2.

¹⁵⁹ Vt. Lisa 10.

¹⁶⁰ „Eesti nädal“ avati. – Postimees 4. september 1931, lk 4; *Algab...* – Postimees 3. september 1931, lk 2; „Eesti nädal“ avati. – Postimees 4. september 1931, lk 4; Eesti Kaubandus-Tööstuskoja asutamislugu (<http://www.koda.ee/kojast/koja-ajalugu/asutamine>). Otsing 27.03.2013; Vt. Lisa 7.

¹⁶¹ **Vabaduspäeva kõnelenu** korraldamine sai 1933. aastast alates Edustuse kultuuritoimkonna ülesandeks. Nii korraldati kõnelendu aastatel 1932-1935; 1936. aastal jäeti üritus ära, kuna Riiklik Propaganda Talituse ei pidanud võimalikuks üliõpilaskonna ettevõtmist rahaliselt toetada.

Üliõpilaskonna rahvusliku kõnelenu aruanne 24. veebruar 1933. – EAA 1776.1.629, 1 1; Üliõpilaskonna kultuuritoimkonna 1934/1935 aruanne. – EAA 1776.1.629, 1 2; Üliõpilaskonna kultuuritoimkonna 1935/1936 aruanne. – EAA 1776.1.629, 1 3.

¹⁶² X Edustuse juhatuse koosolek 29. september 1931. – EAA 1776.1.26, 1 144; *X Edustuse 5. koosolek 6. oktoober 1931.* – Üliõpilasleht 9 / 1931, lk 159.

Novembrikuu lõpus valiti I. Tõnisson kõnelennu üldjuhiks, kellena ta koostas pärast kõnelennu toimumist ka üldise kokkuvõtte.¹⁶³

Kokkuvõttest selgub, et kõnelennu raames sooviti leida kõnelejaid 147-le iseseisvuspäeva aktusele või peole. Vastavad üleskutsed saadeti kõikidele üliõpilasorganisatsioonidele, kes kõik (v.a. EÜS Ühendus) vastasid jaatavalt; kokku saadi 151 kõnelejat. Eelnevalt korraldati kõnelejatele informatsioonikoosolek, kus kultuuriteemasid käsitles dr. Artur Luha, rahvusluse probleeme – dr. Ernst Ein ja majandusküsimusi – Konrad Kongo. Kõneskeemi tutvustas koosolekul kõnelennu toimkonna juht Ilmar Tõnisson isiklikult. Suurt abi kõnelennu korraldamisel pakkusid Eesti Rahvuslaste Klubi ja Akadeemiline Rahvuslik Kultuuriühing; majanduslikku abi saadi Kaubandus-Tööstuskojalt ja firmalt Puhk & Pojad. Põhja-Eestis võttis kõnelennu korraldamise enda kanda Tallinna Akadeemilise Rahvusliku Kultuuriühingu (TARK) vastav toimkond, kuhu kuulus ka I. Tõnisson (tema ülesandeid täitis siiski Karl Selter). Kõnelennu päeval peeti kokku 136 kõnet; kuulajaid oli erinevatel aktustel ja pidustustel keskmiselt 250.¹⁶⁴

Ilmar Tõnisson nentis kokkuvõttes, et iseseisvuspäevale eelnenud nädalatel oli toimkond olnud ülekoormatud, mistõttu ei olnud võimalik kontrollida kõnelejate ettekannete sisu. Kuna kõnelennu eesmärgiks oli rahvusliku omakultuuri propageerimine, siis tuli teemasid käsitleda erapooletult ja I. Tõnissoni range juhiskäsi keelaski igasuguse parteipoliitilise kihutustöö. Et rõhuv enamus kõnelejatest ei kuulunud erakondadesse, siis leidis nimetatud juhiskäsi järgimist. Samuti ei olevat kõnetoimkond saanud etteheiteid ettekannete sisu kohta, välja arvatud mõned ajakirjanduses ilmunud negatiivsed märkused¹⁶⁵. Kuigi esines mõningaid takistusi (need tulenesid nii korraldustoimkonna ülekoormatusest kui ka kohapealsete organisaatorite ebatäpsest informatsioonist, ilmastikuoludest jms), peeti vabaduspäeva kõnelendu kordaläinuks ja tagasiside oli igati positiivne.¹⁶⁶ Ka kõnelejate aruannetes nenditi, et vastuvõtt ja huvi ettekannete vastu oli üllatavalt suur ning enamikule esinejatest olid jäänud kõnelemiskohtadest head muljed.¹⁶⁷

¹⁶³ Tõnisson, Ilmar. *Üliõpilaskonna Rahvuslik Kõnelend 1932*. – EAA 1776.1.630, l 169-169p.

¹⁶⁴ Samas.

¹⁶⁵ Vt: Sitska, Ed. *Üliõpilaskonna rahvuslik kõnelend ajakirjanduse kõverpeeglis*. – *Üliõpilasleht* 3 / 1932, lk 52-55

¹⁶⁶ Tõnisson, Ilmar. *Üliõpilaskonna Rahvuslik Kõnelend 1932*. – EAA 1776.1.630, l 169-169p; Raudsepp, Harald. *Üliõpilaskonna rahvuslik kõnelend vabaduspäeval 1932*. – *Üliõpilasleht* 3 / 1932, lk 54.

¹⁶⁷ Aruanded ja osalised üliõpilaskonna rahvuslikult kõnelennult 1932. – EAA 1776.1.630, l 168-231.

Ilmar Tõnissoni teiseks suuremaks ettevõtmiseks X ja XI Edustuses kujunes juhtiv osalus Tartu üliõpilaskonna ajalugu tutvustava raamatu väljaandmisel. Teos ilmus ülikooli 300. juubeli puhul ja kujunes väga tähtsaks edustuse ja ülikooli koostööprojektiks. Algselt kavatseti koguteoses käsitleda kogu Eesti üliõpilaskonna ajalugu, ent küsimust lähemalt vaagides jõudis Edustus järeldusele, et nii suure projekti tarbeks puudusid vajalikud ressursid. Ühtlasi nõustuti I. Tõnissoni väitega, et Tartu üliõpilaselu ja selle areng oli üks huvitavamaid maailmas, mistõttu tuleks keskenduda just Tartu üliõpilaskonnale. Raamat pidi andma ülevaate Tartu üliõpilaskonna ajaloo rootsi ajast kuni kaasajani. Üliõpilaskonna ajaloo toimetajateks valiti ülikooli enda õppejõud, kes olid erinevate üliõpilasorganisatsioonide vilistlased: Juhan Vasar (korp! Sakala), Hans Kruus (EÜS) ja Jüri Uluots (korp! Rotalia).¹⁶⁸ Üliõpilasinduse poolt valiti toimetajaks Ilmar Tõnisson.¹⁶⁹ 17. oktoobril 1931. aastal esitas Ilmar Tõnisson algse kava Tartu üliõpilaskonna ajaloo kohta, kus oli paika pandud seitse peatükki, millest osadel olid määratud kindlaks ka autorid.¹⁷⁰

Raamatu koostamisel ei saadud läbi probleemideta. Näiteks kujunes keerukaks vajalike andmete saamine võõraste jaoks suletud üliõpilasorganisatsioonide arhiividest. Olukorra lahendamiseks saatis Edustuse juhatuse aseesimees I. Tõnisson üliõpilasindustele märgukirja, kus palus kõikide üliõpilasühenduste arhivaaridel osaleda nõupidamisel seoses üliõpilaskonna ajaloo väljaandmisega. Koosolek leidis aset 11. märtsil 1932. aastal ning peamiseks kõneaineks oli intiimorganisatsioonide arhiivide avamine üliõpilaskonna ajaloo uurijatele.¹⁷¹ Teadmata on, mil viisil probleem lahenes.

Esialgu loodeti teos välja anda enne ülikooli 300. juubelit ehk millalgi jaanipäeva aegu.¹⁷² Ent 26. juunil saatis toimetaja Juhan Vasar kirja Edustuse juhatusele, milles ta teatas, et Ilmar Tõnissoni koostatud peatükk Tartu üliõpilaskonnast iseseisvusajal oli osutunud kõlbmatuks – tekst oli kirjutatud kiirustades ja üldpilt jäi laialivalguvaks. Kuigi I. Tõnisson oli lubanud käsikirja ümber töötada, jäi see töö venima.¹⁷³ Edustuse juhatuse koosolekul, 27. juunil, otsustati raamat välja anda ilma viimase peatükita, mis plaaniti avaldada eriartiklina hiljemalt augustis ning saata raamatu tellijatele tagantjärele.¹⁷⁴ Kuid seegi jäi tegemata. Juhan Vasara

¹⁶⁸ X Edustuse 5. koosolek 6. oktoober 1931. – Üliõpilasleht 9 / 1931, lk 159-160.

¹⁶⁹ Edustuse juhatuse koosolek 29. september 1931. – EAA 1776.1.26, l 144.

¹⁷⁰ Tartu üliõpilaskonna ajaloo koostamise toimkonna koosolek 17. oktoober 1931. – EAA 1776.1.112, l 195.

¹⁷¹ Märgukiri üliõpilasorganisatsioonidele 7. märts 1932. – EAA 1776.1.112, l 196.

¹⁷² Akadeemilisi teateid: Tartu üliõpilaskonna ajalugu. – Üliõpilasleht 6 / 1932, lk 157.

¹⁷³ Juhan Vasara kiri üliõpilaskonna juhatusele 26. juuni 1932. – EAA 1776.1.112, l 203.

¹⁷⁴ Edustuse juhatuse koosolek 27. juuni 1932. – EAA 1776.1.26, l 91.

kirjast 20. jaanuaril 1933 selgub, et teose viimane osa oli seisnud käsikirjana mitmeid kuid *Postimehe* trükikojas, kuna toimetajal ei õnnestunud saada kontakti Ilmar Tõnissoniga, kes pidanuks oma peatüki läbi vaatama ja trükki saatma. J. Vasar tegi ettepaneku saata teose viimane osa trükki ilma I. Tõnissoni nõusolekuta.¹⁷⁵ Ilmselt nii tehtigi, sest juubeliteos ilmus 1932. aasta juulikuus ilma viimase peatükita.¹⁷⁶ 8. aprillil 1933. aastal teatati *Üliõpilaslehe* vahendusel, et on ilmunud täielik ülevaade Tartu üliõpilaskonna ajaloo kohta.¹⁷⁷ Nii ongi *Tartu üliõpilaskonna ajalugu* säilinud kahel moel: ilma I. Tõnissoni poolt kirjutatud viimase peatükita ja ka koos sellega.

Probleeme esines ka raamatu tellimise ja kättesaamisega. Nimelt oli võimalik teost soodushinnaga eeltellida. Raamat ilmus küll 1932. aasta juulikuus ilma viimase peatükita, ent veel 1933. aasta alguses polnud mitmed tellijad raamatut kätte saanud. Näiteks kaevati ühes kirjas, et tellitud juubeliteos jäi õigel ajal saamata ja mitmeid kuid hiljem jõudis tellijani terve raamatu asemel ainult selle viimane osa.¹⁷⁸ Järeldub, et raamatu väljaandmine oli korralikult ettevalmistamata ja läbimõtlemata ning I. Tõnisson ei suutnud oma mitmekesiste kohustuste kõrval juubeliteose väljaandmisele piisavalt pühenduda.¹⁷⁹

Juubeliteoses käsitleti Tartu üliõpilaskonna organiseerumise ajalugu alates rootsi ajast, mil ülikool oli asutatud, kuni omariikluse 1930. aastate alguseni. I. Tõnisson koostas koguteosesse kaks peatükki. Neist esimene käsitles üliõpilaskonda Tartu saksa ülikoolis aastatel 1802-1889, teine (lisati raamatusse hiljem) aga Tartu üliõpilaskonna kujunemist ja rolli iseseisvas Eestis.¹⁸⁰

Lisaks üliõpilaskonna ajalugu käsitletud teosele anti juubeli puhul välja ka mitmeid teisi ülikooli ajalugu puudutavaid raamatuid: *Tartu Ülikool sõnas ja pildid*, Tartu üliõpilaskonna ajaloo prantsusekeelne väljaanne, mille autoriteks olid Friedrich Puksov (al. 1935 Puksoo;

¹⁷⁵ Juhan Vasara kiri Tartu Üliõpilaskonna juhatusele 20. jaanuar 1933. – EAA 1776.1.112, 1 246.

¹⁷⁶ Eesti raamatute üldnimestik 1929-1933. Koostanud Tartu Ülikooli raamatukogu. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1934, lk 438.

¹⁷⁷ Akadeemilisi teateid. – *Üliõpilasleht* 4 / 1933, lk 79; *Ülikooli juubelipidustused algavad: Üliõpilaskonna ajalugu ilmub osaliselt*. – *Postimees* 29.06.1932, lk 1.

¹⁷⁸ Eesti Üliõpilaskonna juhatusele Tartus 21. aprill 1933. – EAA 1776.1.112, 1 254.

¹⁷⁹ Tegemist oli perioodiga, mil Ilmar Tõnisson seoses abiellumisega ülikoolist ajutiselt eemaldus ja asus Tallinnas tegutsema Rahvuslikus Keskerakonnas ning hiljem Tartus ajalehe *Postimees* toimetuses.

¹⁸⁰ Tõnisson, Ilmar. *Üliõpilaskond Tartu saksa ülikoolis 1802-1889*. – Tartu üliõpilaskonna ajalugu: seoses eesti üliõpilaskonna ajaloo 1932, lk 15-54; Tõnisson, Ilmar. *Tartu Üliõpilaskond Eesti iseseisvuse ajal*. – Samas, lk 337-362.

ülikooli raamatukogu juhataja)¹⁸¹ ja Ilmar Tõnisson ning *Tartu Ülikooli allikaid*.¹⁸² Ka ilmus *Üliõpilaslehes* juubeli erinumber ja juubelibülletään, milles avaldati kirjutisi viies keeles ja kus ilmus ka I. Tõnissoni artikkel *Die Gestaltung des Studentenlebens zu Tartu*.¹⁸³

Ülikooli juubeli puhul valmis ka Tartu linna, ülikooli ja üliõpilaskonda tutvustav film. Filmi stsenaariumi ja käsikirja autor oli Ilmar Tõnisson, filmi operaatoriks – Theodor Luts ning rahaliselt toetas filmi valmimist Akadeemiline Kooperatiiv¹⁸⁴. Film pälvis ka ajakirjanduse tähelepanu – kirjeldati nii filmi valmimisprotsessi kui ka filmi sisu.¹⁸⁵ Filmi esilinastus toimus 1. juulil 1932. aastal kinos Central, kus filmi näidati ülikooli valitsusele, diplomaatilisele korpusele ja teistele kutsutud külalistele.¹⁸⁶ Film koosnes neljast osast: kolm esimest tutvustasid Tartu linna ja selle vaatamisväärsusi ning ülikooli teaduskondi ja üliõpilaskonda (filmilindile jäädvustati ka I. Tõnisson üliõpilasesinduse esimehena), viimane osa oli pühendatud juubelipidustustele. Filmilindi pikkuseks oli 800 meetrit ning tegemist oli mustvalge tummfilmiga.¹⁸⁷ Vastukaja filmile oli positiivne, mida tõendavad ajakirjanduses ilmunud lühiartiklid. 3. juulil kirjutas *Postimees*, et esilinastusel sai film vaatajaskonnas sooja vastuvõtu ja filmi lõppedes kaasnes hoogne aplaus. Lehe hinnangul olevat olnud filmi vastu suur huvi ka välismaal, mida tõendanud järelepärimised Soomest, Rootsist ja Poolast.¹⁸⁸ 1. oktoobril lisas *Postimees*, et filmi peeti igati vaatamisväärseks ja I. Tõnisson oli suutnud enda kirjutatud stsenaariumi kaudu edasi anda üllatavalt hea ja tõetruu pildi Tartust kui ülikoolilinnast.¹⁸⁹ Teadmata on asjaolu, kui palju I. Tõnisson filmi stsenaristina filmi valmimisele kaasa aitas, ent kuna ta ka ise filmis esines, siis võib arvata, et tema roll ei piirdunud ainult käsikirja kirjutamisega.

¹⁸¹ Friedrich Puksoo (<http://ery.tlulib.ee/index.php?id=1379>). Otsing 16.04.2013.

¹⁸² Tartu Ülikool sõnas ja pildid 1919-1932. Toimetajad E. Laid jt. Tartu: Postimees 1932; Tartu Ülikooli allikaid. I, Academia Gustaviana. Koostanud Juhan Vasar. Tartu: Postimees 1932.

¹⁸³ *Ülikooli 300 a. mälestuspäev*. – *Üliõpilasleht* 6 / 1932, lk 157; *Kuidas mälestatakse E. V. Tartu Ülikooli 300 a. põhjendamispäeva akadeemilises peres?* – *Üliõpilasleht* 7 / 1932, lk 200-201; *Kogu Tartu Ülikool juubeli elevuses*. – *Postimees* 30. juuni 1932, lk 2.

¹⁸⁴ **Akadeemiline Kooperatiiv** asutati Tartus 1929. aastal ning tegeles põhiliselt raamatute ja bürootarvete müügiga. Kooperatiivi kaudu oli võimalik tellida ka kodu- ja välismaist ajakirjandust. Lisaks tegeles õppekirjanduse kirjastamisega ja mitmed üliõpilasorganisatsioonid astusid selle liikmeks täies koosseisus. Laidla 2010, lk 52.

¹⁸⁵ *Ülikool filmis*. – *Postimees* 30. mai 1932, lk 12; *Erirahad ülikooli juubeliks*. – *Postimees* 29. mai 1932, lk 3.

¹⁸⁶ Lõhmus, Jaak. *Alma Mater Tartuensis*. – *Sirp* 31. august 2007, lk 18.

¹⁸⁷ *Ülikool filmis*. – *Postimees* 30. mai 1932, lk 12; *Alma Mater Tartuensis* (1932)

(<http://www.efis.ee/et/filmiligid/film/id/1805/sisukokkuvote>). Otsing 28.03.2013; *Alma Mater Tartuensis* (1932). – EFA 360.5227, koopia. Autori valduses.

¹⁸⁸ *Juubelipidustused lõppesid*. – *Postimees* 3. juuli 1932, lk 5.

¹⁸⁹ *Tartu Ülikooli juubelifilm*. – *Postimees* 1. oktoober 1932, lk 4.

Filmi käsikiri ja originaal (nitraatalusel) pole teadaolevalt säilinud, kuid Filmiarhiivis on talle juubelifilmi täispikkuses (25 min. ja 40 sek.) duubelnegatiiv- ja positiiv (koopia), millest omal ajal hakati filmi tiražeerima. Filmi ülesehitus jätab pooliku mulje ja ka annotatsioonis on märgitud, et filmi pole viimistletud ega korralikult monteeritud. Kuigi algselt plaaniti teha helifilm, jäi see teadmata põhjustel tegemata.¹⁹⁰

Ilmar Tõnissoni suuremate ettevõtmiste kulminatsiooniks kujunesid X ja XI Edustuse perioodil Tartu Ülikooli 300. juubelipidustused 29. juunist – 1. juulini 1932. aastal. Kuna I. Tõnisson oli sel ajal Edustuse juhatuses, oli igati loomulik, et üliõpilaskonda esindasid pidustustel tema ja Edustuse aseesimees Ilmar Lill (korp! Sakala).¹⁹¹ Juubeli raames leidsid aset mitmed erinevad üritused: toimus tõrvikutega rongkäik kõikide üliõpilaskonnade osavõtul, jumalateenistus ülikooli kirikus, aktus aulas, vabaõhuaktus Vanemuise aias, üliõpilaskonna ball Vanemuises ning ekskursioon Tartu linnas väliskülalistele. Pidustustele ja erinevatele vastuvõttudele olid kutsutud Vabariigi Valitsuse liikmed, kõik senised riigivanemad ning Riigikogu juhatus. Juubelipidustustel osales Rootsi kroonprints Gustav Adolf koos Rootsi haridusministriga. Ülikooli väisasid üliõpilaskondade esindajad Lätist, Leedust, Soomest, Rootsist, Ungarist ja Poolast.¹⁹²

Ülikooli juubeliürituste ja rahvuslike ettevõtmiste läbiviimise kõrval, oli Ilmar Tõnisson tegev ka üliõpilaselu puudutavate küsimuste selgitamisel. Parandamaks üliõpilaste teadlikkust ja vajaliku informatsiooni leidmist ülikooli- ja üliõpilaselu kohta, andis üliõpilaskonna Edustuse juures tegutsenud kirjastus-kauplus Akadeemiline Kooperatiiv 1931. aastal välja *Üliõpilase käsiraamatu*. Tegemist oli juhise ja teenäitajaga üliõpilasele akadeemilise ühiskonna maastikul. I. Tõnisson kirjutas käsiraamatusse kolm peatükki, mis käsitlesid üliõpilaskonna ajalugu, töökorraldust ja ülikooli ajalooga seotud kirjandust.¹⁹³ Samal aastal ilmus Ilmar Tõnissoni nime all raamat *Tartu üliõpilaselu*, mis oli äratrükk *Üliõpilase käsiraamatust*. Ta käsitles antud ülevaates üliõpilaskonnas olemise ajalugu ja Edustuse tegevust, selgitas

¹⁹⁰ Lõhmus, Jaak. *Alma Mater Tartuensis*. – Sirp 31. august 2007, lk 18; *Alma Mater Tartuensis*. – EFA 360.5227, koopias. Autori valduses.

¹⁹¹ Edustuse juhatuses koosolek 16. veebruar 1932. – EAA 1776.1.26, l 159; Rohi 2011, lk 58-59.

¹⁹² *Ülikooli 300. a. mälestuspäev*. – Üliõpilasleht 6 / 1932, lk 157; *Kuidas mälestatakse E. V. Tartu Ülikooli 300. a. põhjendamispäeva akadeemilises peres?* – Üliõpilasleht 7 / 1932, lk 200-201.

¹⁹³ 3. koosolek 29.04.1931 kell 21.00. – Üliõpilasleht 7 / 1931, lk 122; *Üliõpilase käsiraamat*. Toimetaja E. Kull. Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv, 1931.

üliõpilaselu puudutavaid argisõnu ning tutvustas lühidalt Tartus tegutsevaid üliõpilasseltsi ja korporatsioone ning akadeemilisi ühinguid.¹⁹⁴

Ilmar Tõnisson oli tihedalt seotud Edustuse välistoimkonnaga. Juba tema esimene kokkupuude Edustuse tööga toimus välistoimkonna vahendusel – 1931. aasta juunis määras Edustus ta VIII SELL-i konverentsile Kaunasest Tartu üliõpilaskonna esindajaks. Samal aastal Helsingis toimunud Soome-Ugri kultuurkongressil oli I. Tõnisson Tartu üliõpilaskonna saadikuks. 1932. aasta aprillis Tartus peetud X SELL-i konverentsil esindas ta Tartu üliõpilaskonda koos Ilmar Lille ja Robert Tassoga. Samal aastal osales I. Tõnisson ka Rahvusvahelise Üliõpilasliidu XIV kongressil Riias Eesti esindajana.¹⁹⁵

XIV Edustuse (1935-1936)¹⁹⁶ juhatuses keskendus Ilmar Tõnisson esimehena esinduskogu juhtimisele ja istungite protokollidest ilmneb tema rohke osavõtt koosolekutest. Kui esinduse töö oli tol perioodil suunatud ennekõike igapäevaste siseküsimuste lahendamisele (näiteks teostati üliõpilasköögi ja -maja remont ning asutati tervishoiu toimkond)¹⁹⁷, siis I. Tõnisson keskendus Eesti haritlaskonna organiseerimisele. Tema eesmärgiks sai kõigi ülikooli lõpetanute ühendamise, et rakendada ühiselt rahvuslike ülesannete täitmisele ning ülikooli ja üliõpilaskonna vaimsele, kõlblisele ja majanduslikule toetamisele.¹⁹⁸ Selle idee käis ta esmakordselt välja 1932. aastal *Üliõpilaslehe* veergudel, kus ta toonitas eelkõige vajadust kaasata üliõpilaskonna töösse intiimorganisatsioonide vilistlaskogud.¹⁹⁹ Haritlaskonna koondamise küsimust arutati põhjalikumalt alles 1936. aasta märtsis Üliõpilasmajas peetud üliõpilasorganisatsioonide vilistlaskogude esindajate koosolekul, mille avasõnad ütles Ilmar Tõnisson. Seejärel valiti ta ka nõupidamise esimeheks. I. Tõnissoni hinnangul oli oluline organiseerida ühtne haritlaskond, et olla vaimselt ja aineliselt üliõpilaskonna seljataguseks.²⁰⁰ I. Tõnisson soovis sellega ellu rakendada oma rahvuslikke aateid, ent ilmselt sellest ideest suuremat ja reaalsemat organiseerumist ei saanud.

¹⁹⁴ Tõnisson, Ilmar. Tartu üliõpilaselu. [Äratrükk Üliõpilase käsiraamatust]. Tartu: Ed. Bergmann, 1931.

¹⁹⁵ Rohi 2011, lk 50-58.

¹⁹⁶ Vt. Lisa 3.

¹⁹⁷ Üliõpilaskonna 14. Edustuse tegevuskava. – ERA 4399.1.6, 194-95; *Edustuse koosolek 3. sept. s.a. kell 21.* – Üliõpilasleht 9 / 1935, lk 365-366; Rohi 2011, lk 56-58.

¹⁹⁸ 14. Edustuse 10. koosolek, 10. märts 1936. – Üliõpilasleht 4 / 1936, lk 126.

¹⁹⁹ Tõniste, Ilmar (Ilmar Tõnisson). *Haritlaskonna ülesanded kohustavad solidaarsusele.* – Üliõpilasleht 6 / 1932, lk 139-142.

²⁰⁰ *Üliõpilaskonna algatus haritlaskonna organiseerimiseks.* – Üliõpilasleht 4 / 1936, lk 119.

Ilmar Tõnissoni ettevõtmised kolme Edustuse juhatuses olid rahvuslikke ideid taotlevad ja vaatamata oma noorusele, usaldati I. Tõnissonile mitmeid vastutusrikkaid ülesandeid. Samas ei suutnud ta kõiki talle määratud kohustusi täiel määral ellu viia. Püüdes aktiivselt osa võtta üliõpilaskonnaga seotud tegevustest, kasvas nii mõnigi kord kohustuste hulk üle pea. *Üliõpilaslehes* ilmunud X ja XI Edustuse koosolekute protokollide alusel võib väita, et tema osavõtt selle perioodi istungitest ei olnud väga sagedane, mille põhjuseks võis olla nii õpingutele pühendumine, üliõpilaskonna esindamine rahvusvahelisel tasandil kui ka erinevate akadeemiliste ühendustega seotud ülesannete täitmine. I. Tõnissoni tegevus XIV Edustuses oli palju kontsentreeritum kui varasematel aegadel. Ta ei püüdnud enam haarata esimehena endale kõikvõimalikke kohustusi nagu varem.

2.3. Ilmar Tõnissoni üliõpilaskondlikud ideed

Ilmar Tõnissoni üliõpilaskondlikud ideed olid enamjaolt seotud üliõpilaskonna organiseerimisega ja üliõpilasorganisatsioonidega. Selleks, et ületada üliõpilasseltside ja korporatsioonide erimeelsused, tuli luua ühtne üliõpilaskord koos üliõpilaskohtuga. I. Tõnissoni arvates tuli tihendada koostööd, tõmmata kaasa võimalikult palju üliõpilasi erinevatest organisatsioonidest ning seada ühtse üliõpilaskonna eesmärgiks tulevaste Eesti haritlaste kasvatamine.

2.3.1. Seltsid ja korporatsioonid

Üliõpilaste organiseerumise üheks valupunktiks olid Ilmar Tõnissoni arvates vastuolud seltside ja korporatsioonide põhimõtetes ja kasvatuslikes eesmärkides. Ta leidis, et üliõpilasorganiseerumine jagunevat kolmeks: 1) *naiivne* organiseerumine, mis väljendus selles, et igaüks kategoriseeris ennast ise; 2) ajalooline (*hisooriline*) organiseerumine, kus liigitati ennast ajalooliste saavutuste ja tegude järgi; 3) *ontoloogilis-geneetiline* organiseerumine, kus peeti tähtsaks organiseerumise põhialuseid. Ilmar Tõnissoni hinnangul oli olemas kaks põhipunkti, mille järgi seltsid ja korporatsioonid oma erisugusust hindasid: organiseerumisalus – aeg ja põhjus – ning kasvatuslikud põhimõtted. Tema arvates tulnuks tugineda neile printsiipidele, kus tähtsad olid ajalugu ja põhimõtted ning valeks pidas ta mõtet mõõta oma ühingu erisust oleviku sümpaatiatest lähtuvalt. Tema järeldus oli, et koostöö ja üksteisemõistmine seltside ja korporatsioonide vahel puudus, kuna iga üliõpilasorganisatsioon

pidas ennast teistest paremaks ja eelkõige korporatsioonid olid rõhutanud oma hierarhiliste kasvatuslike põhimõtete tähtsust.²⁰¹ Nii suhtus I. Tõnisson negatiivselt korporatsioonidesse ja need olid talle justkui pinnuks silmas.

Üliõpilaselu üheks osaks oli I. Tõnissoni meelest kuulumine mõnda korporatsiooni või seltsi. Nende ülesandeks olevat üliõpilaste koondamine vastavalt oma vaadetele ja eesmärkidele. Tema hinnangul oli üliõpilasühingute peaülesandeks rahvuslikult eristuda teistest rahvustest: tuli edendada oma keelt, luulet ja kombeid. Üliõpilasorganiseerumine sai I. Tõnissoni meelest olla ainus tee oma rahvuse säilitamiseks.²⁰² Ilmar Tõnissoni arvates erinesid eesti ja saksa korporatsioonid selle poolest, et eestlased olid üle võtnud küll sakslaste organiseerumise vormi ja mõningad välisdetailid, ent olid andnud sellele eestlasliku sisu.²⁰³ Ta nentis, et kuigi oli loodud kõikihaarav üliõpilaskond, kus ruumi oli kõikidele organisatsioonidele sõbralikuks koostööks, olid korporatsioonide ja seltside sisu erinevus märgatav. I. Tõnissoni pidas ülikooli kohaks, kus pidi kasvama tulevane eesti haritlaste põlvkond. Olles ise küll EÜS-i liige, leidis ta, et erinevad üliõpilaste organisatsioonid ei tohiks noort allutada oma vaadetele, vaid peaks laskma noorel inimesel ennast ise arendada. Seepärast kritiseeris ta teravalt korporatsioone, kelle kasvatuslikud põhimõtted olid tema arvates ajast maha jäänud.²⁰⁴ Sarnaselt I. Tõnissonile, rõhutas vabaduse ja enesekasvatuse tähtsust ka tema isa Jaan Tõnisson, kes EÜS-i astudes soovis hoiduda organisatsiooni vanemate liikmete poolt peale surutud kasvatuslikust ja õpetavast vaimust. Ta pidas paremaks mitte lasta ennast kasvatada, vaid iseseisvalt ennast arendada.²⁰⁵ Sarnast joont olevat arendanud seltsid, kes tunnustasid isiku individuaalsust ja panid rõhku enesekasvatuse teadlikkusele. *Seltsiinimesed peavad ennast enne ühiskonna, siis alles oma seltsi liikmeks.*²⁰⁶ Viimasest mõttest ilmneb I. Tõnissoni haritlaskonna kasvatamise ja kujunemise idee.

Ilmar Tõnisson summeeris, et korporatsioonid olid ennekõike üle võtnud sakslaste organiseerumise põhimõtted ja väärtused. Korporatsioonide mentaliteedi olevat moodustanud karjainstinkt, kus oluline oli juht, kellele kõik järgnesid. Korporatsioonide ja seltside erinevus seisnenudki selles, et kasvatusliku põhimõttena eelistanud korporatsioonid kuulamis- ja

²⁰¹ Tõnisson, Ilmar. Kriitilisi pilke üliõpilaskoondumisile ja üliõpilasvõitlusile. Eesti üliõpilasorganiseerumise kuuekümnenda aastapäeva puhul. Tartu: Ed. Bergmann, 1930.

²⁰² Tõnisson 1930, lk 4.

²⁰³ Tõniste, Ilmar (Ilmar Tõnisson). *Tartu üliõpilasideaali kujunemisjärke*. – Üliõpilasleht 7 / 1932, lk 164-169.

²⁰⁴ Tõnisson 1930, lk 12.

²⁰⁵ Tõnisson, Jaan. *Eesti Üliõpilaste Selts – ülikoolinooruse vaba enesearenduse mõtte kandjana. Mälestusi ja vaatlusi*. – Üliõpilasleht 5 / 1930, lk 88-90.

²⁰⁶ Tõnisson 1930, lk 7.

käskimisõpetust, seltsid aga iseteadvust ja omavastutust.²⁰⁷ Seltside eesmärgiks oli areneda koos ajaga, siduda liikmeid ühistööks ja olla sidususes ühiskonnaga. Korporatsioonid aga olevat seotud rohkem ajalooliste traditsioonidega, rõhutades sõpruse arendamist intiimses ringis ja taotledes töötamist üksteisele.²⁰⁸ Seega konstateeris I. Tõnisson, et korporantlikud põhimõtted ja kasvatussüsteem ei vastavat ühiskondlikele ega üldrahvuslikele sihtidele, mil kogu üliõpilaskond tuli rakendada koostööle rahvuskultuuri arendamise nimel.

Üheks üliõpilasorganisatsioonide erinevusi väljendavaks vormiks olid välismärgid, eeskätt värvimüts ja -lint. Erinevalt korporatsioonidest, puudusid seltsidel enamasti tekkel ja lint, mis nende silmis esindasid saksa aja pärandit ja näisid lõhkuvat üliõpilaskonna terviklikkust.²⁰⁹ Ühtse üliõpilaskondliku organiseerumise tunnuseks kujunes 1930. aastatel valge üldmüts, mida kandsid seltsid ja organiseerimatud.²¹⁰

Ent 1930. aastate alguses kerkis EÜS-is esile oma värvimütsi avalik kasutuselevõtt. Algse idee kohaselt tulnuks asendada valge üldmüts sini-must-valge värvimütsi ja -paelaga.²¹¹ Selle mõtte eestvõitlejaks sai I. Tõnisson, kelle korterist olevat kujunenud *liikumise* peastaap. I. Tõnissoni poolehoid värvimütsile nähtub ka EÜS-i üldkoosolekute protokollidest. 1931. aasta 26. märtsi üldkoosolekul esitas seltsi laiendatud eestseisus värvimütsi kasutamise ja kandmise korra. Selle kohaselt võinuks värvimütsi kanda ainult tegevliikmed, vilistlased ja üliõpilasvilistlased; väljaspool seltsi saanuks teklit kanda ainult seltsi aastapäeval, 1. mail ja juhul kui selts oleks selleks loa andnud. Värvimütsi võinuks kanda ka kõikidel seltsi ühistel esinemistel koos lipuga, külaskäikudel välismaale ja sõprusorganisatsioonidesse. Esitatud kava peeti aga liialt üldsõnaliseks, kuna selles ei suudetud põhjendada üldmütsist loobumise vajadust. Seepeale tegi I. Tõnisson ettepaneku moodustada tegevliikmetest ja vilistlastest komisjon, kes arutaks antud küsimust põhjalikult. Komisjon valiti viieliikmeline, sellesse kuulus ka I. Tõnisson.²¹² Arutluste tulemusena läks läbi idee, mille kohaselt kasutati seltsi

²⁰⁷ Tõnisson 1930, lk 11-12.

²⁰⁸ Üliõpilase käsiraamat 1931, lk 134-135.

²⁰⁹ Eesti Üliõpilaste Selts 100 aastat 1870-1970, 1971, lk 104-105.

²¹⁰ 1922. aastal võeti Tartu Ülikoolis kasutusele Põhjamaade ülikoolide üldmütsile sarnane valge müts, millel oli tumesinine äär ja nn. Apollo märk.

Spes Patriae. Üliõpilasseltsid ja -korporatsioonid Eestis. Toim. H. Piirimäe. Tallinn: Olion, 1996, lk 68.

²¹¹ Eesti Üliõpilaste Selts 100 aastat 1870-1970, 1971, lk 105.

²¹² EÜS-i üldkoosolek 26. märts 1931. – EAA 1767.1.41, l 232-237p.

välismärke ainult olulistel avalikel üritustel.²¹³ Värvimütsi eelistamise põhjendusena toodi esile välismärkide ühendav ja kasvatav tähendus, aga ka järeleandmine ajavaimule.²¹⁴

I. Tõnissoni arvates tulnuks värvimüts võtta kasutusele kahel põhjusel: 1) see iseloomustas organisatsiooni rahvuslikke ülesandeid ning 2) iga EÜS-i liige peaks vastutama oma käitumise eest, kui ta teklit kannab. Vastupidiselt EÜS-i värvide rahvuslikule iseloomule, ei seisvat korporatsioonide värvimütsid rahvuslike ülesannete teenistuses ning korporandid kandvat teklit vaid üksteise jaoks.²¹⁵ Nii tekkis I. Tõnissoni ideedes vastuolu: ühelt poolt oli ta vastu üliõpilasorganisatsioonide eraldusmärkidele, teiselt poolt aga taotles EÜS-i erisust. 1930. aastatel hakkasid seltside ja korporatsioonide rahvuslikud ideed ja põhimõtted muutuma ühtsemaks. Üliõpilasorganisatsioonid küll mõjutasid teineteist, ent lahknemised liikumise põhimõttelistes erinevustes jäid püsima.²¹⁶

2.3.2. Rahvuslus üliõpilaskonnas ja ühtne üliõpilaskord

Ilmar Tõnisson nägi üliõpilase rolli väga rahvuslikus raamistikus ja pidas oluliseks üliõpilaskonna ühtse üliõpilasreeglitiku loomist, mis kehtinuks kõikidele üliõpilastele. Kuigi ülikooli sihiks oli koolitada tulevasi haritlasi, sai tema hinnangul üliõpilaskonna liikmeid eetilisel harida nende endi määratud kord.²¹⁷ Kuna üliõpilaselt oodati viisakat käitumist ja austust kaasmaalaste vastu, siis pidi üliõpilaskord tagama üliõpilase parema kujunemise haritlaseks. Haritlaselt nõutava sügava vastutus- ja autunde kultiveerimiseks olevat vaja sisukamaid seadusi, mis oleksid must-valgel kirjas.²¹⁸ Tartu üliõpilaskond ei tohtinud jääda ainult majanduslike ühishuvide keskbürooks, kus tegeleti eelkõige üliõpilaste majanduslike olude parandamisega. Üliõpilasseadus pidanuks I. Tõnissoni arvates tagama üliõpilaselu täieliku autonoomia. Ülikooli reeglid olevat sätestanud ainult üliõpilase ja õppejõu

²¹³ Erisündmusteks kujunesid tähtpäevad ja ühisesinemised. Nendest esimeseks oli 1934. aastal tähistatud sini-must-valge lipu 50. juubel, mil ka EÜS-i liikmed oma juubeliüritustel seltsi värvides mütsi kandsid. 1934. aasta kevadel, mil toimus seltsi aastapäeva kokkutulek, võeti kodukorra uudsusena värvimütsi kasutamise kord ka vastu.

Eesti Üliõpilaste Selts 100 aastat 1870-1970, 1971, lk 105-106.

²¹⁴ Samas.

²¹⁵ EÜS-i üldkoosolek 22. veebruar 1934. – EAA 1767.1.42, l 235-240.

²¹⁶ Rohi 2011, lk 31-38.

²¹⁷ Tõniste, Ilmar (Ilmar Tõnisson). *Tartu üliõpilasideaali kujunemisjärke*. – Üliõpilasleht 7 / 1932, lk 164-169; Tõnisson, Ilmar. *Jus studentium. Ettepanek üliõpilaselu reguleerimiseks: Loogem üliõpilasseadus!* – Üliõpilasleht 1 / 1931, lk 2-5.

²¹⁸ Tõnisson, Ilmar. *Mõned teed üliõpilaskondlikule terviklusele üliõpilaskorra loomise kaudu*. – Üliõpilasleht 4 / 1935, lk 126-129.

vahekorrad. Üliõpilasseadusega oleks saanud lahendada üliõpilaste ja üliõpilasorganisatsioonide omavahelisi tülisid ja arusaamatusi üliõpilaskonnas. Juriidiliselt oleks üliõpilasseaduse rakendajaks olnud Tartu üliõpilaskonna Edustus. „*Tervikliku üliõpilaskonna*“ all mõistame ühistest eeldustest võrsunud erilaadsete üliõpilasliikude avalduskujude otstarbekohast koordinatsiooni selleks, et taotella ühiseid eesmärke, nentis I. Tõnisson.²¹⁹

Üliõpilasseadus pidanuks sisse seadma üliõpilaskohtu, mis oleks tegelenud üliõpilaste ja nende organisatsioonide vaheliste tüliasjade lahendamisega. Olemas oli küll akadeemiline kohus, ent seal omasid sõnaõigust ainult professorid, mitte Edustuse esindajad. Lisaks käsitles see eelkõige ülikooli ja üliõpilase vahelisi valuküsimusi, ent ei lahendanud I. Tõnissoni arvates üliõpilaskonna probleeme. Üliõpilaskorra aluseks oleks olnud üliõpilaskohus ja sellele alluv vahekohus, mis koosneuks mõlema poole vahemeestest ja nende valitud erapooletust vahekohtunikust. Viimane andnuks tüliküsimuse asjaoludest aru üliõpilaskohtule, kes määranuks nende põhjal vastava karistuse. Sealt saanuks edasi kaevata ka akadeemilisse kohtusse. Seejuures allunuks üliõpilaskohus ülikooli seadustele.²²⁰ 1936. aasta jaanuaris nentis I. Tõnisson EÜS-i üldkoosolekul, et oli plaan välja töötada üliõpilaskohtu kord, millega loodeti ära hoida sagedasi väärnähtusi ja korrariikumisi, mis kahjustasid üliõpilaskonna huve, kuid kava loomine jäi venima.²²¹ Üliõpilaskohus jäigi pelgalt idee tasandile, kuna *vaikiva ajastu* tingimustes muutus nii ülikooli kui ka üliõpilaskonna elukorraldus.

Ühtne üliõpilaskord taganuks nii üliõpilaskondliku esindamiskorra kui ka õiglase õigusemõistmise. I. Tõnisson leidis, et *haritlased kasvamiseas ei tohi saada surutud vilisterliikkudesse raamidesse, kui ei taheta neist arendada kuivenud koisid.*²²² Vajalik oli, et Tartu üliõpilaskond vastaks eestlase iseloomule ja haritlase rahvuslikele ülesannetele.²²³ Tema ideede kohaselt tuli luua ühine organiseerimisalus kõikidele üliõpilasorganisatsioonidele, millest iga üliõpilasühing oleks edasi arendanud oma organisatsioonile eripäraseid põhimõtteid, kuid ühtse üliõpilaskonna eesmärgid ja ideed oleks olnud kõikjal samad.

²¹⁹ Tõnisson, Ilmar. *Uuendusi eesti üliõpilaselus*. – Üliõpilasleht 15 / 1935, lk 663-664.

²²⁰ Tõnisson, Ilmar. *Uuendusi eesti üliõpilaselus*. – Üliõpilasleht 15 / 1935, lk 665.

²²¹ EÜS-i üldkoosolek 30. jaanuar 1936. – EAA 1767.1.42, 1 507.

²²² Tõnisson, Ilmar. *Jus studentium. Ettepanek üliõpilaselu reguleerimiseks: Loogem üliõpilasseadus!* – Üliõpilasleht 1 / 1931, lk 2-5

²²³ Tõnisson, Ilmar. *Mõned teed üliõpilaskondlikule terviklusele üliõpilaskorra loomise kaudu*. – Üliõpilasleht 4 / 1935, lk 126-129.

I. Tõnissoni meelest vajasis uuendamist ka üliõpilaste omaabi ülesanded. Sellekohaselt oli üliõpilaskonna omaabi rahvusliku tähtsusega. Ka majanduslikult kehval järjel inimesel pidi olema võimalus saada akadeemiline haridus, mis oli Eestis demokraatlikuks väärtuseks. Tema hinnangul pidi omaabi andma paremad ja soodsamad tingimused õpinguteks ning täitma *üldrahvuslikult sotsiaalset eesmärki*, tuues välja tööbüroo ülesanded töövahenduse alal ja üliõpilaskonna haigekassa vajalikkuse.²²⁴ Uued haritlased ei tohtinud tulla ainult jõukamatest peredest, kuna see süvendanuks klassivaheid, rõhutas ta.²²⁵ Ilmar Tõnisson ideed üliõpilaskonna paremast ja kasutoovamast toimimisest kätkesid endas tervikliku üliõpilasseaduse ja majandusliku tugisüsteemi loomist üliõpilastele.

Kogu Ilmar Tõnissoni tegevus Tartu üliõpilaskonnas põhines rahvusliku ideoloogia propageerimisele. Ka Tartu Ülikooli 300. juubeliaasta kõnes nentis I. Tõnisson, et ülikool ja selle autonoomia olid sama tähtsad kui eesti rahvas ning tema vabadus. Üliõpilaskonnal oli täita oma ülesanne: kasvada rahvuslikuks haritlaskonnaks. *Haritlaseks ei saada käsu peale, vaid selleks kujunetakse omaenda, vaba ja tahtliku püüdmise ja pingutusega.*²²⁶ Vabaduse aade oli kohustus iseenda ja oma rahva vastu, ühtlasi ka vaimuinimese õigus, leidis I. Tõnisson. Ka kultuurilooming sai olla ainult vaba vaimu tulem ja vabadus pidi olema akadeemilisele kodanikule tähendusrikkaim mõiste. See oli üliõpilasele ainus võimalus oma kohustust täita ehk vaimset väärtust luua ja edastada, nentis I. Tõnisson.²²⁷

I. Tõnissoni hinnangul oli 1930. aastate eesti üliõpilane elav osa eesti rahvast ja soovis selleks jäädagi. Et valmistuda kohustuste väärrikaks täitmiseks, mis ootasid ees tulevasi haritlasi, olevat just üliõpilaskonnal olnud oluline roll täita paremate õpitingimuste korraldamiseks. Samuti oli vaja luua ühised eesmärgid seltside, korporatsioonide ja üksikute üliõpilaste vahel.²²⁸

Üliõpilaskorra kandjaks pidid kujunema üliõpilaskonna Edustus ja üliõpilasorganisatsioonid, mis ajapikku pidid suutma leida ühised eesmärgid. Ilmar Tõnissoni meelest oluks ühtse üliõpilaskonna loomine oluline vaimne murrang, mille tagajärjel üliõpilane ei kaota

²²⁴ Tõnisson, Ilmar. *Üliõpilaskondlik programm ja tegelikkus*. – Üliõpilasleht 9 / 1935, lk 342-345.

²²⁵ Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Üliõpilaskonna 14. Edustuse tegevuskava. – ERA 4399.1.6, 194-95.

²²⁶ Tõnisson, Ilmar. *Alma Mater Tartuensise aastapäeval*. – Üliõpilasleht 15 / 1935, lk 659-660

²²⁷ Samas.

²²⁸ Tõnisson, Ilmar. *Üliõpilaskondlik programm ja tegelikkus*. – Üliõpilasleht 9 / 1935, lk 342-345.

rahvuslikus mõttes oma väärtust ja olulisust ühiskonna jaoks.²²⁹ Tartu üliõpilaskond oli kõige elavam rahvusliku vaimustuse säde, arvas I. Tõnisson. Üliõpilaskonna eesmärgiks oli rõhutada mitte erakondlikku kuuluvust, vaid ühendavat rahvuslust. *Rahvuse au eest, riikliku iseseisvuse eest* oli üliõpilaskonna rõhuv enamus I. Tõnissoni veendumusel valmis võitlema.²³⁰ Ta leidis, et üliõpilaskond oli meeleldi endale võtnud *eestluse ülesande*, mis tähendas üliõpilaste kohustust uuendada rahvuskultuuri ja rahvuslikku eneseteostust.²³¹ Ilmar Tõnissoni meelest kujunes just üliõpilaskonnast uue rahvusliku liikumise keskne koht, mil ühiste rahvuslike sihtidega hoitakse jõus eestlust ja rahvuslikku kultuuri.

2.3.3. Üliõpilaste ilmavaate kujunemine

Ilmar Tõnisson oli veendunud ühtse üliõpilaskonna vajalikkuses, kuna ainult ühtne rahvusliku mõtteviisiga üliõpilaskond võis olla tulevikus Eesti haritlaskonna edu võtmeks. Seepärast avaldas ta kirjutisi teemadel nagu üliõpilane ja tema ilmavaade. Ta oli veendunud, et noor pidi olema oma ilmavaate kujundamisel vaba ja mitte omama kindlaid poliitilisi vaateid. I. Tõnissoni jaoks pidi noore inimese ilmavaade kujunema loomulikult, ent paratamatult suunasid noore inimese ideelisi tõekspidamisi osaliselt nii kool ja sõbrad kui ka muu ümbritsev keskkond. Ülikooliaastate jooksul tuli eemale hoida poliitikast, eriti parteipoliitikast. I. Tõnissoni jaoks oli poliitika *kogemusteadus ehk kunst ennast maksma panna; seega eeldav kogemusi tegelikkudest asjadest*.²³² Selline poliitilise mõiste defineering aga ei sobivat kokku noore ja tema maailmavaate kujundamisega. I. Tõnissoni arvates pidi inimene kõige pealt arenema täisväärtuslikuks inimeseks, seejärel oma rahva liikmeks ja alles siis võis ta edasi liikuda keerulisemate *kogemusteaduste* poole.²³³ Seepärast oli ta veendunud, et toonane üliõpilane pidi olema vaba igasugusest eelsõjaaegsetest käremeelsetest ja paatosadet taotlevatest vaadetest. Kaasaegne noor üliõpilane olevat teadnud, et liiga varajane poliitiline rakendumine kasu ei too.²³⁴ Samas oli Ilmar Tõnissoni käitumine vastupidine tema sõnadele, kui ta noore üliõpilasena erakondlikust tegevusest osa võttis, ent tema puhul oli pigem tegemist olude sunniga.

²²⁹ Tõnisson, Ilmar. *Printsiipide võitlus üliõpilaskonna loomisel*. – Postimees 29.06.1932, lk 4-5.

²³⁰ Tõnisson, Ilmar. *Üliõpilaskondlik programm ja tegelikkus*. – Üliõpilasleht 9 / 1935, lk 343.

²³¹ Tõnisson, Ilmar. *Rahvuslus kui kultuurimisjon*. – Üliõpilasleht 9 / 1931, lk 148.

²³² Tõnisson, Ilmar. *Ilmavaade ja poliitika*. – Üliõpilasleht 5 / 1930, lk 150-152.

²³³ Samas.

²³⁴ Tõnisson, Ilmar. *Noorsoo rahvuslik liikumine ja politika*. – Rahvusliku Keskerakonna Teataja 4 / 1932, lk 32-33.

Sellist üliõpilase apoliitilisust taotlevale mõtteviisile käis vastu Tartu Ülikooli prorektori Hans Kruusi arvamus, kes 1937. aastal nentis, et oli saanud tõsiasjaks eesti üliõpilaste nõrk ja passiivne huvi oma riigi poliitiliste ja ideoloogiliste küsimuste vastu.²³⁵ H. Kruusi meelest olid süüdi nii üliõpilasorganisatsioonid kui ka osalt ülikool ise oma akadeemilis-teadusliku vaimuga. Just intiimorganisatsioonide apoliitilisusest tulenev haritlaskonna poliitiline teadmatuse ja passiivsus olevat tekitanud palju probleeme 1920. ja 1930. aastate sisepoliitikas. Tulemuseks oli noore haritlaskonna nõrk poliitikas orienteerumise oskus ja poliitilise kasvatus puudumine.²³⁶ Nii võib ainult oletada, kas ka I. Tõnisson oleks nõustunud H. Kruusi seisukohtadega, sest ühtegi arvamusalaldust, antud teemal, I. Tõnisson 1930. aastate lõpus ei esitanud.

Samas oli Ilmar Tõnisson ise juba küllaltki noorena huvitatud ja ka tegev poliitikas, ent võib arvata, et tema oli enda arvates erand. Ta oli oma isa eeskujul demokraatlike väärtuste pooldaja ja rõhutas rahvuslike ideede vajalikkust. Olles oma tegudelt ja mõtetelt vastuoluline, oli I. Tõnissonist saanud varaküpselt inimene, ülikooli ajal kujunes ta oma rahva liikmeks ning pärast seda liikus edasi keerulisemate kogemusteadmiste poole.

²³⁵ Kruus, Hans. *Akadeemiline haritlaskond ja rahvalähedus*. – Hans Kruus. Eesti küsimus. Koostanud Toomas Karjahärm ja Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2005, lk 391.

²³⁶ Sepp, Helena. *Eliidi kriis Eesti üliõpilasseltside kultuurikriitikas aastail 1937-1940*. – Acta Historica Tallinnensia 15 / 2010, lk 105-120.

3. Ilmar Tõnisson hõimutööst

Järgnev peatükk käsitleb I. Tõnissoni seisukohti hõimutöö asjus, mis olid tihedas seoses tema üliõpilaskondlike vaadetega. Oluline osa antud käsitluses on Akadeemilisel Hõimuklubil (AHK), kus I. Tõnisson oli tegev mitmeid aastaid, mistõttu on peatüki üheks osaks ülevaade AHK-i tegevusest. Käsitletakse ka iseseisvusaja üldisi seisukohti hõimutööst Eesti sugulasrahvastega.

3.1. Hõimutöö aadetest iseseisvuse ajal

1926. aastal kirjutas hõimuaatleja Villem Ernits: *Hõimuküsimuse käsitlusel on kaks külge: pidulik, nii öelda paraadipool ja asjalik, tõsiasjade kaalumine ja hindamine. Hõimutöö all mõistis ta igasugust tegevust, mis on sihitud hõimude lähendamisele ja teine teisele. Hõimutunne polnud aga tema meelest kõikide hõimukaaslaste vastu ühesugune: keeleliselt lähemate ja tegelikkuses rohkem kokkupuutuvate hõimude vahel oli see suurem kui kaugemal asuvate ja keeleliselt vähem arusaadavate vahel. Hõimusuhete arendamise määravateks teguriteks oli V. Ernitsa arvates geograafiline lähedus, keeleline sugulus ja kultuurimõjud.*²³⁷

Villem Ernitsa hõimutunde ja hõimusuhete määratluse kohaselt oli eestlaste lähimateks hõimukaaslasteks soomlased.²³⁸ Juba ärkamisajal olid eesti rahvuslastel tekkinud kontaktid hõimurahva soomlastega. Soome oli eestlastele eeskujuks oma rahvusriigi rajamisel ning põhjanaabrilts otsiti tuge ja heakskiitu. Iseseisvunud Eesti algusaastatel loodeti leida Soomest liitlast. Üks esimesi Soome ja Eesti poliitilise uniooni pooldajaid oli 1917. aastal luuletaja Gustav Suits²³⁹, praktiliselt samal ajal arutleti ühiskonnas Eesti-Soome kaksikriigi võimalikkuse üle. Kahe riigi ja rahva lähenemisele aitas kaasa ka iseseisvusvõitlus, milles Soome andis abi Eestile. Kümnendi lõpus haaras hõimuaade ka soomlasi, ent see hajus mõne aasta pärast. Eestlased soovisid näha Soomet liitlasena nii kultuuri kui ka poliitika alal. Soomele lähenemise aateliseks ideeks oligi *eesti-soome rahvaste hõimlus, nn. Ühis-Soome*

²³⁷ Ernits, Villem. *Hõimutöö põhiküsimusi*. – Eesti ja Soome üliõpilaskondade hõimualbum I. Toim. Villem Ernits. Tartu: K.-Ü. Postimees, 1926, lk 89-90.

²³⁸ Karjahärm ja Sirk 2001, lk 358.

²³⁹ Samas.

idee, kuuluvus „ühissoome“ tõugu.²⁴⁰ Eestlastest haritlastele tundus, et ühine etniline päritolu, keeleline sugulus ja lähedane naabus tingisid läheduse ja tiheda koostöö.²⁴¹

Toomas Karjahärm on arvanud, et Eesti haritlased samastasid end oma nägemustes Eesti-Soome kujuteldava terviku kaudu, ilma, et soomlased sellest midagi laiemat oleks teadnud ja üldse oleksid olnud valmis sellist lähedust omaks võtma. Mitmete hõimutegelaste unistuseks oli teatav hõimlus kultuurialal. Villem Ernitsa sooviks oli *Eesti-Soome kultuurisüntees*, kus oleks liidetud mõlema kultuuri parimad osad, August Annist nõudis eranditult kõikides valdkondades minemist *ühisoomelisele vaatekohale*, mis pidi olema kõrgemal rahvuslikest eesmärkidest. Nii nähti Eestis soomlastes oma hõimukaaslast. Teineteist täiendades ollakse tugevamad ja suudetaks end maailmas maksma panna.²⁴²

Hoolimata sarnasustest ja ühisjoontest, kulgesid eesti ja soome rahvuslik ülesehitustöö erinevaid radu pidi. Eesti kuulus vene-saksa kultuurisfääri, Soome aga Skandinaavia, täpsemalt Rootsi kultuuri mõju alla. Just 1920. aastatel oli Soome andja rollis, aidates üles ehitada Eesti haridus- ja teadussüsteemi. Eesti vajadus näha Soomet liitlase ja hõimukaaslasena oli suurem kui Soomel. Ülehinnati Soome tahet teha igakülgset koostööd Eestiga.²⁴³ Rahvuseks kujunemise protsess oli mõlemal maal erinev: Eestis tähendas see ennekõike võitlust põlisrahva õiguste eest, Soomes levis *soomlus* pigem ülevalt alla ning selle eesmärgiks oli soome keele kehtimapanek ja seejärel soome kõrgkultuuri loomine.²⁴⁴ Soomes oli rahvusluse rajamisel esikohal riik, millele järgnes omakultuuri loomine. Eestis rajanes rahvuslus eelkõige omakultuurile, millele järgnes poliitiline iseseisvus.²⁴⁵

Soome-Eesti vaimne lähenemine leidis aset eelkõige hõimuliikumises, mille eestvedajateks oli akadeemiline haritlaskond ja üliõpilased. Hõimutööd käsitleti kui üliõpilasorganiseerumise loomulikku osa ja ka institutsionaalselt toimis hõimlus erinevates akadeemilistes hõimuklubides²⁴⁶. Eesti ja Soome hõimuliikumise ideoloogilised alused olid erinevad. Eestis

²⁴⁰ Karjahärm ja Sirk 2001, lk 358.

²⁴¹ Karjahärm ja Sirk 2001, lk 357-360.

²⁴² Karjahärm ja Sirk 2001, lk 359.

²⁴³ Samas.

²⁴⁴ Olesk, Sirje. *Uus põlvkond hõimutöös*. – Kultuurisild üle Soome lahe 2005, lk 45-46.

²⁴⁵ Sepp, Helena. *Kultuurisild või kaitseliin*. – Kultuurisild üle Soome lahe 2005, lk 141-147.

²⁴⁶ 1923. aastal loodi üliõpilaskondade koostööorgan SELL (Soome, Eesti, Läti, Leedu), mis pidas igal aastal kongressi mõnes oma liikmes maas. 1925-1937 kujunesid oluliseks Eesti-Soome üliõpilaspäevad ja 1920. aastal loodi Tartusse Soome-Eesti Üliõpilasklubi, hilisema nimetusega Akadeemiline Hõimuklubi. Karjahärm ja Sirk 2001, lk 360; Rohi 2011, lk 39-42.

langes akadeemiline hõimuliikumine kokku ametliku poliitikaga, Soomes oli suunamäärajaks Akadeemiline Karjala Selts (AKS)²⁴⁷, mis süvendas Suur-Soome ideed, hõimurahvaste ühtekuuluvust ja vene-viha. Kuna AKS oli Soome, eriti Helsingi akadeemilistes ringkondades väga domineeriv jõud, suhtuti Eestis Soome hõimuliikumise eesmärkidesse ettevaatlikkusega. Eestis ei saadud 1930. aastatel päris täpselt aru, milline roll pidi olema Eestil Suur-Soome idees, ning kardeti, et hõimuliikumise varjus soovitakse Eestit soomestada. AKS-i hõimuaade kujunes eelkõige Soome-keskseks ning sugulusrahvaid vaadati Soome vajadusest lähtuvalt.²⁴⁸

1930. aastatel toetas soome üliõpilasorganiseerumine äärmusparempoolset Isamaalist Rahvaliidumist (IKL)²⁴⁹, mis oli maailmavaateliselt lähedane Eesti Vabadussõjalaste Liidule. Nii tundsid ka AKS ja IKL sümpaatiat vabadussõjalaste vastu, osa eesti haritlaskonnast oli aga vastupidisel seisukohal. 1930. aastate keskpaigas arvustati Eestis valitsuse ringkondades teravalt Soome katset sekkuda naabri siseasjadesse, kuna Konstantin Pätsi võimult kukutamise plaaniga 1935. aastal olevat seotud olnud ka soomlasi. Samuti oli eesti haritlastele vastukarva soomlaste sümpaatiat Saksamaa suhtes, mille juured ulatusid I maailmasõja aega. Soomlased aga süüdistasid eestlasi ingerlaste eestistamises²⁵⁰. Nii arvasidki eestlased, et tegelikkuses ei olnud soomlased Eesti kultuuri tundma õppimisest ja lähemast hõimutööst huvitatud.²⁵¹ Kui 1920. aastad möödusid hõimutöö tähe all just tollasele noorele haritlaskonnale, siis 1930. aastate hõimutöö vaim suundus üha kindlamalt rahvuslikku suletusse, kus hõimuküsimusest kõrgemale tõusis välispoliitiline orientatsioon.²⁵²

²⁴⁷ **Akadeemiline Karjala Selts** (AKS, 1922-1944): AKS-i sihid pandi paika 1930. aastal, mille kohasel oli nende eesmärgiks Karjala ja Ingeri hõimude vabastamine, Eesti ja Soome riigi omavaheline lähenemine ja Lääne-Põhja ja Ruija soomlaste õiguste säilitamine. Tugevate riiklike lepingutega ja kultuurisidemetega tuli ühineda Suur-Soomeks. AKS-i peamiseks tegevusalaks sai üliõpilaspoliitika ja see juhtis alates 1920. aastatest kuni II maailmasõja aastateni suveräänselt Helsingi Ülikooli üliõpilaskonda. AKS-i maailmavaadetes domineerisid soomlus, hõimutöö, riigikaitse, veneviha ja soome rahva tihe liitmine üheks ning hädaoht idast ähvardas kõiki hõimurahvaid, eriti Soomet ja Eestit.

Sepp 2005, lk 148-159.

²⁴⁸ Karjahärm ja Sirk 2001, lk 361; Sepp 2005, lk 151-152, 164.

²⁴⁹ **Isamaaline Rahvaliidumine** (IKL) kujunes Lapua liikumise (kommunismivastane liikumine) töö jätkajaks 1932. aastast alates.

Sepp 2005, lk 227-228.

²⁵⁰ 1930. aastate lõpul väideti Soomes, et Eesti riik ahistavat Eesti Ingeri aladel ingerlasi. Probleemi keskmes oli ingerlaste juures töötav luteri pastor U. H. Erviö, kelle Eesti riik oma kohalt lahkuma sundis. Soome hõimuaate eestvedaja Martti Haavio väitis, et Eesti alade ingerlasi ei lasta soomestuda ja pidas Eesti suhtumises ingerlastesse ohtu Eesti-Soome hõimusuhetele.

Olesk 2005, lk 43-44.

²⁵¹ Karjahärm ja Sirk 2001, lk 361.

²⁵² Olesk 2005, lk 47.

Hõimuliikumise laiem alus ulatus Põhja-Jäämerest Musta mereni, hõlmates kõiki soome-ugri rahvaid. See nõ *ühisugri* aade oli laiali valguv ja konkretiseerimata. Hõimutöö Ungariga oli paljuski kunstlik, sest soomlased ja eestlased asusid neist väga kaugel. Eesti-Ungari identiteet põhines üksnes teadmisel, *et ollakse etniliselt sama päritolu*. Nii ei kandnud vilja ka katsed luua Eesti-Soome-Ungari ühisidentiteeti. Siiski olid näiteks Tartu Ülikoolis olemas soome ja ungari keele lektoraat, Budapestis asus soome keele ja Helsingis eesti keele lektoraat. Kolme rahva hõimutööalaseks suursaavutuseks jäid 1938. aastal sõlmitud Eesti-Soome ja Eesti-Ungari kultuurikonventsioonid, mis andsid hõimuliikumisele riikliku raamistiku.²⁵³

Olulisel kohal hõimutöös oli ka väikse liivi rahva ja kultuuri toetamine. Liivlaste muinasaegne asuala paiknes Liivimaal – Väina, Koiva ja Salatsi jõe ümbruses. Pärast esimest maailmasõda elas umbes 1500 liivlast Põhja-Kuramaa rannikul. Liivlaste kultuuriliseks õitsenguajaks peetakse aastaid 1920-1940, mis algas Lauri Kettuneni ja Oskar Looritsa ekspeditsiooniga rannaküladesse. Aastal 1923 hakati eelkõige Läti koolides, ent mitte kõikides, esimest korda vabaainena õpetama liivi keelt, mis kuulub läänemeresoome keelte hulka. Sel ajaperioodil asutati laulukoore ja leiti võimalusi noorte koolitamiseks. Eestis ja Soomes ilmus sel ajavahemikul kokku umbes 20 liivikeelset raamatut.²⁵⁴

1920. aasta oktoobris asutasid EÜS Veljesto liikmed ja Tartusse saabunud Soome õppejõud Soome-Eesti Üliõpilasklubi. Selle eeskujuks oli aastatel 1906-1911 Helsingis tegutsenud akadeemiline Soome-Eesti Liit ja ühendavaks lüliks kujunes Tartu ülikooli läänemeresoome keelte professor Lauri Kettunen. Klubi väärtustas Soome kultuuri suurt mõju eesti kultuuris ja soovis olla sidemeks kahe rahva vahel. Esimestel tegutsemisaastatel keskenduti eelkõige soome keele oskuse omandamisele ja Soome kultuuriga tutvumisele; tähtsat rolli klubi toimimisel etendasid Soome professorid.²⁵⁵

1923. aastal toimus hõimutöös oluline eesmärkide avardamine, mis viis sama aasta aprillis Tartu Soome-Eesti Üliõpilasklubi nime muutmisele: uueks nimeks sai Tartu Akadeemiline Hõimuklubi (AHK). Nime muutmise põhjusena toodi välja ungarlastest uued liikmed, kes

²⁵³ Karjahärm ja Sirk 2001, lk 362; Prozes, Jaak. *Fenno-Ugria Asutus – sidepidaja sugulasrahvaste globaalpoliitika kiuste*. – horisont.ee (<http://www.horisont.ee/node/208>). Otsing 02.04.2013.

²⁵⁴ Liivlased (<http://www.suri.ee/r/liivi/liivlist.html>). Otsing 10.04.2013.

²⁵⁵ Akadeemilise Hõimuklubi Põhikirj 1920. – EAA 2100.19.25, 1 2. Sepp, 2005, lk 181. Sepp, Helena. *Üliõpilasorganisatsioonide rollist hõimuliikumises 1920.-1930. aastatel*. – Üliõpilaskonna roll ühiskonnas 1919-1940, 2010, lk 68-70.

andsid Tartu klubile soome-ugri mõõtmed.²⁵⁶ Tartu klubi põhikirja muudeti kahel korral: 3. veebruaril 1933. aastal ja 12. veebruaril 1935. aastal. Põhjuseks oli eelkõige klubi eesmärkide ja taotluste uuenemine. Kardeti *klubi tegevuse pinnapealistumist ja Eesti-Soome suhete loidumist*, nagu kirjutas Julius Mägiste AHK 10. aastapäeva puhul *Üliõpilaslehes*.²⁵⁷ Kõige põhjalikuma ülevaate klubi tegevuse eesmärkidest annab viimane põhikiri, kus peamisteks sihtideks oli arendada hõimurahvaste omavahelist suhtlemist, levitada hõimumõtet laiemates ringkondades ja toetada väikehõime majanduslikult ning kultuuriliselt. Viimase eesmärgi alla kuulus ingerlaste ja liivlaste abistamine.²⁵⁸

Põhikirjas määratud ideede täitmiseks korraldas AHK kursuseid, hõimuõhtuid ja ettekandeid.²⁵⁹ Tähtsaimateks kujunesid Soome ja Ungari rahvuspühade pidamine, Kalevala-õhtud, vaidluskoosolekud hõimuliikumise üle ja Ungari kultuuriõhtud. Välistegevuses olid tähtsad iga-aastased kingituste kogumised liivi lastele ja jõulupuude korraldamine Liivi rannikul.²⁶⁰ Üheks eesmärgiks oli ka Liivi rahvamaja ehituse toetamine, mis realiseerus Teise maailmasõja eel peamiselt Soome riigi finantsilise toetusega.²⁶¹ Samuti osaleti iga-aastastel Eesti-Soome üliõpilaspäevadel alates 1925. aastast. Korraldati ka keeleõpet, eelkõige soome keele kursuseid. 1930. aasta oktoobris alustaski AHK-i algatusel soome keele ja soome kirjanduse sissejuhatav kursus.²⁶² Need toimusid ka 1932. ja 1933. aastal. Tegemist oli kursustega, mis tutvustasid soome keelt ning kus olulisel kohal oli soome keele õppimine ja praktiseerimine.²⁶³ Hõimuklubi eestvedamisel tekkisid tegevusaastate jooksul arutelud ka soome keele õpetamisest eesti koolides.²⁶⁴ 1930. aasta mais loodi Üliõpilaste Hõimuesindus, mille eesmärgiks oli kaasa tõmmata laiemad üliõpilashulgad. AHK-i roll avaldus ka erinevate hõimuväljaannete üllitamisel: anti välja nii hõimualbumit kui ka *Üliõpilaslehe* hõimunumbrit.²⁶⁵ Soomlaste kaasabil trükiti 1924. aastal August Annisti toimetatud Soomet tutvustav teos *Soome maa, rahvas, kultuur*²⁶⁶. 1926. aastal ilmus Soomes sarnane raamat ka

²⁵⁶ Sepp 2005, lk 181.

²⁵⁷ Mägiste, Julius. *Akadeemilise Hõimuklubi 10-nda aastapäeva puhuks*. – Üliõpilasleht 9 / 1930, lk 208.

²⁵⁸ Akadeemilise Hõimuklubi Põhikiri 1935. – EAA 2100.19.25, l 94-97.

²⁵⁹ Samas.

²⁶⁰ Mägiste, Julius. *Akadeemilise Hõimuklubi 10-nda aastapäeva puhuks*. – Üliõpilasleht 9 / 1930, lk 208.

²⁶¹ Sepp 2010, lk 79.

²⁶² *Soome keele kursused üliõpilastele*. – Postimees 19.10.1930, lk 7.

²⁶³ *Soome keele kursused lõppevad*. – Postimees 07.07.1932, lk 5; *Praktiline soome keele kursus*. – Postimees 28.01.1933, lk 7.

²⁶⁴ Mägiste, Julius. *Akadeemilise Hõimuklubi 10-nda aastapäeva puhuks*. – Üliõpilasleht 9 / 1930, lk 209.

²⁶⁵ *Hõimuklubi juubelikoosolek*. – Postimees 09.11.1930, lk 6.

²⁶⁶ *Soome maa, rahvas, kultuur*. Toimetaja August Annist. Tartu: Odamees, 1924.

Eesti kohta – *Vironkirja*.²⁶⁷ AHK andis koos hõimuesinduse Fenno-Ugriaga²⁶⁸ välja ajakirja *Eesti Hõim*, mis kahe organisatsiooni koostöös ilmus aastatel 1931-1932. Vastutavateks toimetajateks olid häälekandja ilmumise ajal (1928-1933) Villem Ernits (1928-1930) ja Julius Mägiste (1931-1933).²⁶⁹

3.2. Ilmar Tõnissoni hõimualane tegevus

Ilmar Tõnissoni seos Tartu Akadeemilise Hõimuklubiga oli väga tihe. Juba 1929. aasta II semestril ja 1930. aasta I semestril oli I. Tõnisson klubiliikmete nimekirjas ära märgitud kui klubi sekretär.²⁷⁰ Samal aastal said AHK liikmeteks ka Jaan ja Heldur Tõnisson; viimane oli 1935. aasta I semestril organisatsiooni abiesimees. 1930. aasta II semestril oli I. Tõnisson AHK-i abiesimees ja 1932. aastal ametita juhatuse liige. Järgnevad aastad kuni 1937. aasta I semestrini oli ta lihtliige. Pärast seda andmed tema liikmeks olemisest puuduvad, ent võib arvata, et kui I. Tõnisson 1937. aasta märtsis Londonis õppima asus, lahkus ta klubist või arvati ühenduse pool välja.²⁷¹ Ajalooarhiivis säilinud AHK *olengute hingekirja* raamatust nähtub, et I. Tõnisson võttis liikmeks oldud aastate vältel osa enamikest klubi poolt korraldatud pidudest, koosolekutest ja ettekandeõhtutest,²⁷² millest järeldub, et hõimualane tegevus kujunes I. Tõnissonile südameasjaks.

Ilmar Tõnissoni klubi sekretäriks oleku aegu, moodustati AHK juurde Üliõpilaste Hõimuesindus, mille avakoosolek peeti 2. mail 1930. aastal. Hõimuesinduse loomisega loodeti leida lisajõude hõimutöö paremaks korraldamiseks. Pole küll teada, kelle algatusel esindus ellu kutsuti, ent kuna sama aasta septembris ilmus ajakirjas *Eesti Hõim* Ilmar Tõnissoni sulest artikkel *Hõimuesindusest*, milles ta andis ülevaate AHK-i tütarklubi eesmärkidest ja ülesannetest, siis võib arvata, et esinduse idee tuligi Ilmar Tõnissonilt.²⁷³ Selle

²⁶⁷ Viron-kirja: maa, kansa, kulttuuri. Toimetanud Helsingi Akadeemiline Hõimuklubi. Helsingi: Kirja, 1926; Mägiste, Julius. *Akadeemilise Hõimuklubi 10-nda aastapäeva puhuks*. – Üliõpilasleht 9 / 1930, lk 208.

²⁶⁸ **Fenno-Ugria** põhimäärus kinnitati 1927. aastal. Organisatsioon tegeles hõimuliikumisest huvitatute ühendamisega ning soome-ugri kultuuritöö ja kultuuriühitsuse arendamisega. 1929. aastal loodi Fenno-Ugria osakond Tartus, sealne juht oli Villem Ernits.

Fenno-Ugria (<http://www.horisont.ee/node/208>). Otsing 03.04.2013.

²⁶⁹ *Eesti Hõim* anti hõimuesinduste häälekandjana välja alates 1928. aastast, olles samast aastast Asutise Fenno-Ugria ja Eesti hõimuorganisatsioonide häälekandja. 1933. aastal oli see Asutis Fenno-Ugria häälekandja. Eesti Hõim (<http://erb.nlib.ee/?kid=13201086>). Otsing 03.04.2013.

²⁷⁰ Vt. Lisa 5.

²⁷¹ AHK juhatuse ja liikmete nimekirjad. – EAA 2100.19.25, 143; 52; 60; 64; 70; 73 79; 81; 88; 90; 100.

²⁷² Koosolekute, aastapäeva, pidustustest ja teistest üritustest osavõtjate registreerimise raamat. Klubi olengute hingekiri. – EAA 1798.1.28.

²⁷³ Tõnisson, Ilmar. *Üliõpilaste Hõimuesindus*. – Eesti Hõim 3-4 / 1930, lk 72-74.

tõestuseks võib olla ka asjaolu, et 1930. aastal avaldas J. Mägiste *Üliõpilaslehe* artikli, kus ta tõstis esile I. Tõnissoni kui *eriti energilist sekretäri*.²⁷⁴ Hõimuesinduse liikmeskonna moodustasid põhikirja järgi üliõpilasorganisatsioonide esindajad ja Hõimuesindus allus otse Akadeemilisele Hõimuklubile. Hõimuesinduse ülesanneteks oli tegeleda hõimutööga, korraldada üritusi, teha hõimuõhtutel propagandat ja pakkuda lisatööjõudu eritöödeks.²⁷⁵ AHK-i 1932. aasta tegevusaruandes märgiti, et Hõimuesindus kutsuti aastatel 1931-1932 kokku ainult ühel korral, aitamaks kaasa korjanduse läbiviimisele. AHK-i arhiivimaterjalide seas on säilinud ainult Hõimuesinduse kava, mistõttu võib arvata, et tegelikult esindus AHK-le väga suurt abi ei osutanud. Samuti on teadmata, millised üliõpilasorganisatsioonid olid esindusega seotud.

1925. aastal toimus esimene Eesti-Soome üliõpilas- ehk hõimupäev, mis sellest aastast alates muutus regulaarseks, toimudes üheksal korral vaheldumisi Tartus ja Helsingis. Sellest kujunes massiüritus, mille raames korraldati nii delegaatide ametlikke nõupidamisi kui ka üliõpilaste seltskondlikke üritusi.²⁷⁶ Ilmar Tõnisson konstateeris, et hõimutöö ainsaks teeks on kultuuripropaganda, mille kaudu võib jõuda tegelike tagajärgede ja reaalpoliitikani. Üksteise tundmaõppimiseks ja hõimutöö paremaks edenemiseks oli vaja tutvuda teineteise maa ja kultuuriga. Nõ *romantiline hõimutsemine* ehk Eesti-Soome ühised pidupäevad, kus vahetati tekleid ja linte ning *antakse soome tyttödele musu*, oli ainult hõimuliikumise primitiivne alge, arvas I. Tõnisson. Tõeline hõimutöö alanud alles pärast pidu. Seepärast tuli lisaks pidupäevadele leida ka ühised mured, kui taheti üksteist sügavuti tundma õppida. I. Tõnisson rõhutas veenvalt, et hõimuliikumine ei olnud usk, vaid avalikkusele ja tervele ühiskonnale suunatud liikumine, millega pidi kaasa minema ja millele tuli kaasa aidata. Hõimutööd tuli levitada ja tutvustada. Nii oligi tema arvates AHK aluseks kogu ühiskonda haaravale hõimuliikumisele, kus tähtis roll oli üliõpilastel. Just nemad pidid tutvustama ja levitama hõimuaadet laiematele massidele.²⁷⁷ Hõimutöö, kui selline pidi I. Tõnissoni hinnangul edendama Eesti riigi suveräänsust ja andma kindlust tulevikuks ning koostöö väikerahvaste vahel andis hõimlusele suure tähenduse. Mõlema riigi, Soome ja Eesti, üheväärsus avaldus nii

²⁷⁴ Mägiste, Julius. *Akadeemilise Hõimuklubi 10-nda aastapäeva puhuks*. – *Üliõpilasleht* 9 / 1930, lk 208.

²⁷⁵ *Üliõpilaste Hõimuesinduse kava*. – EAA 1798.1.13, 1 29-30.

²⁷⁶ Sepp 2010, lk 74.

²⁷⁷ Tõnisson, Ilmar. *Hõimutöö tegelikke ülesandeid üliõpilastele*. – *Üliõpilasleht* 4 / 1930, lk 69-79. Tõnisson, Ilmar. *Üliõpilashõimutöö. Tegevussuund lähemaks ajaks*. – *Üliõpilasleht* 9 / 1930, lk 224-227. Tõnisson, Ilmar. *Meie sõpruse alused*. – *Üliõpilasleht* 10 / 1935, lk 370-371.

rahvustunde arengus kui ka selles, et *mitte ükski meie ei vaja soomlasi, vaid ka nemad vajavad meid.*²⁷⁸

Järgmiseks oluliseks sammuks kujunes hõimuaate vormiline kinnitamine. I. Tõnissoni enda intiimorganisatsioon EÜS sõlmis 1928. aasta sügisel esimesena sõpruslepingu Helsinki Pohjois- ning Etelä- Pohjalaisten Osakunta'ga. Sellest sai kõikide järgnenud sõpruslepingute eelkäija. Tegemist oli esimese lepinguga, mille tulemusena üliõpilaskond asus tutvustama oma rahva kultuuri ja keelt põhjanaabritele. Eesmärgiks oli informeerida teineteist ühisesse huvipiirkonda kuuluvatest küsimustest ja lähendada hõimurahvaid omavahel. Nii sõlmisid sarnased lepingud ka korp! Sakala 1929. aastal ning naiskorporatsioon Filiae Patriae Hämäläis-Osakuntaga 1930. aastal. Kokku sõlmiti sel perioodil 11 akadeemilist liitu. Selline sõpruslepingute süsteem lähendas üliõpilasorganisatsioone ning *liidulepingud olid sõlmitud vennasrahvaste ja -üliõpilaskondade hõimusidemete kinnitamise ja sõbraliku koostöö nimel,* nentis I. Tõnisson.²⁷⁹

Sellisest üliõpilashõimutööst ja sõpruslepingute sõlmimisest kujunes Ilmar Tõnissoni arvates võimalus lähendada kahe rahva kõiki elualasid. Ta konstateeris, et üliõpilasringkondades sooviti tegeleda tõsiselt sõprusuhete vahendamisega: *Mida üliõpilane täna – seda rahvas homme.*²⁸⁰ Ilmar Tõnisson tundis muret, et hõimuõhtutel ei käinud rahvast, hoolimata sellest, et kõik suuremad korporatsioonid ja seltsid oma hõimutööd tõsimeeli rõhutasid. Selle põhjuseks pidas ta hõimuõhtute organiseerimise kesist toimkonda. Akadeemilise Hõimuklubi tegemistest kiitis I. Tõnissoni klubi eesmärki ja taht korraldada kiir-hõimukursused, kus soome keele õppimise kõrval ka soome kultuuri tundma õpiti. See oli andnud tunnistust, et hõimuliikumist ei tehtud seespool ja omavahel. *Hõimuliikumine on ikkagi ühiskondlik liikumine, mis mõeldav ainult avalikkuses ja kõigi asjasthuvitatute kaasabil,* arvas Ilmar Tõnisson.²⁸¹

Ta konstateeris, et hõimutöö seisukohalt oli oluline omandada soome keel, sest see oli tähtis hõimutöö edendamise ja määrav isiksuse arenemise mõttes. Ta pidas vajalikuks ka

²⁷⁸ Tõnisson, Ilmar. *Üliõpilashõimutöö. Tegevussuund lähemaks ajaks.* – Üliõpilasleht 9/ 1930, lk 224-227

²⁷⁹ Tõnisson, Ilmar. *Sõpruslepingud. Mõtte tekkimine ja areng.* – Üliõpilasleht 9 / 1930, lk 212-213. Tõnisson, Ilmar. *Hõimuliitluse algatajad. Öiendus Otto Leemendile.* – Üliõpilasleht 6 / 1932, lk 155-156. Sepp 2010, lk 74.

²⁸⁰ Tõnisson, Ilmar. *Hõimutöö: tegelikke ülesandeid üliõpilastele.* – Üliõpilasleht 4 / 1930, lk 69-70

²⁸¹ Samas.

kõnelemispraktikat, mis soodustanuks vahetusüliõpilaste²⁸² minekut Soome ja vastupidi. Eesmärgiks oli ka üliõpilaskonnas hõimuesinduse väljaarendamine ja selles osalevate organisatsioonide liikmete rakendamine hõimutööle²⁸³, millest aga ilmselt suuremat ja laiapõhjalisemat jõudu hõimutöö tarbeks ei kujunenud. 1935. aastal, üliõpilaskonna juhatuse esimehena, pidas I. Tõnisson murettekitavaks asjaolu, et pärast 1929. aastal aset leidnud Eesti-Soome üliõpilaspäeva, mille osavõtjate arv oli rekordiline – 350 –, hakkas osalejate arv vähenema. Ta nentis, et pärast 1929. aastat oli osavõtjate arv püsinud igal aastal 50 ligi, ent ta lootis, et järgnevatel aastatel see arv 100-ni jõuab. Üliõpilaspäevade teeneks luges ta mõlema maa kultuurilist mitmekesisust. Soome ja Eesti üliõpilashõimutöö oli tema arvates tänuväärt ettevõtmine ja üliõpilaspäevad olid kinnitanud seda sügavat sõprustunnet, mis kahe sugulasrahva vahel valitses.²⁸⁴

1930. aasta jaanuaris leidis aset Hõimuklubi vaidluskoosolek, millel osalesid Villem Ernits, Peeter Põld, Julius Mägiste, Johannes Aavik jt. Ilmar Tõnisson tõstatas oma sõnavõtuga küsimuse soome keele vajalikkusest eesti keelekultuurile. Tõenäoliselt on see üks ainukestest Ilmar Tõnissoni poolt peetud pikematest sõnavõttudest Hõimuklubis, mis on Ajalooarhiivis säilinud. Oma ettekandes ta nentis, et kultuuriliselt täiesti ainulaadseks ei suutvat jääda ükski rahvas, mistõttu oli oluline küsida: *missugusele keelele ja kultuurile peame avama endid?* Soome keelt ei pidanud ta ainsaks lahenduseks, vaid väitis, et soome keel võis olla kasulik kirjanduses ja laiade rahvakihtide ühiskasutuses. Soome keele viimine rahva sekka avardanuks tema arvates eestlaste rahvuskultuurilist liikumist. Soome keele õppimine ja kultuuri omandamine Eestis ei pidanud toimuma soomestumise eesmärgil, pigem rikastanuks see eesti kultuuri, et Eesti riik ja rahvas tulevikus elujõulisena püsiks. Vastukaaluks I. Tõnissoni mõtetele nentis Villem Ernits, et kõrgemat kultuuri ei saa ümber rahvastada, seda tegevat kodune keelekasutus. Soome keel andvat V. Ernitsa arvates hõimukultuurielemente. Johannes Aavik soovitas Eesti tervendamist Soome kaudu, et tundma õppida iseenda omapära. Lõpetuseks konstateeris I. Tõnisson, et kui Eesti soovib kultuuriliselt püsima jääda, siis on vaja teha koostööd Soomega. Ühiselt peeti negatiivseks mõtet, et juba algkoolis

²⁸² Helsingi ülikoolis õppis perioodil 1929-1939 kokku 96 eestlast. 1930. aastatel oli Tartus õppivaid soome tudengeid kokku 55. Üliõpilasvahetus sai suurema hoo 1930ndatel. Oma osa oli ka Eesti Korporatsioonide Liidul (EKL; sinna kuulusid 1930ndatel näiteks korp! Sakala, Vironia, Revalia, Frat. Estica jt.). Nimelt soovitas ühing korporatsioonidel oma liitlasi enda ühingutesse liikmeks võtta, mille tulemusel astusid paljud soomlased Tartu intiimorganisatsioonidesse.

Sepp 2010, lk 77. Sepp, Helena. *Soome üliõpilased Tartu Ülikoolis 1920. ja 1930. aastatel*. – 75 aastat Eesti ülikooli Tartus. Toim. H. Piirimäe, E. Väär ja K. Kalling. Tartu: Tartu Ülikool, 1997, lk 141.

²⁸³ Tõnisson, Ilmar. *Üliõpilashõimutöö. Tegevussuund lähemaks ajaks*. – Üliõpilasleht 9 / 1930, lk 224-227.

²⁸⁴ Tõnisson, Ilmar. *Eesti ja Soome üliõpilaste ühistöö*. – Postimees 4. oktoober 1935, lk 2.

saanuks soome keelt õppida, pigem võinuks soome keele õppimine toimuda alates ülikoolist ja erikursuste raames.²⁸⁵

Ilmar Tõnissoni taotluseks seoses hõimutööga oli rahvast innustada ja panna tegutsema hõimutöö hüvanguks. Üliõpilaskonna kohus oli hõimlust viljeleda, sest see oli rahvusteadvuse asetamine laiematesse piiridesse. *Hõimlus on seisukoht meie rahvustlusele ja tagapõhi meie omapärale, mitte meie rahvustluse enda teine vorm või koguni ise meie omapära.*²⁸⁶ Hõimlus oli seega eelduseks väikerahvaste juures. Hõimutööga oli seotud I. Tõnissoni rahvuslik vaimuunioon ja ta sidus seda tihedalt eestluse aatega. Üliõpilastes nägi ta hõimutöö eestvedajaid ja üliõpilased pidid olema eeskujuks kogu rahvale. Põhjanaanabreid soomlasi pidas ta eestlastele lähimaks hõimukaaslaseks, kes olid olulised liitlased Eesti kultuuri püsima jäämise nimel. Ilmar Tõnissoni hinnangul rikastanuks soome keel ja kultuur eesti vaimupõldu ja aidanuks paremini eestlastel oma hõimujuuri mõista.

²⁸⁵ Akadeemilise Hõimuklubi vaidluskoosolek 5. jaanuar 1930. – EAA 1798.1.22, l 81-89.

²⁸⁶ Tõnisson, Ilmar. *Üliõpilashõimutöö. Tegevussuund lähemaks ajaks.* – Üliõpilasleht 9 / 1930, lk 224-227.

4. Ilmar Tõnissoni rahvuslikud ja kultuurilised aated

Üks paljudest teemadest, millest Ilmar Tõnisson põhjalikult kirjutas, oli rahvuslus ja eesti kultuuri olemus, mis olid tihedalt seotud tema üliõpilaskondlike aadetega. I. Tõnissoni rahvusliku ideoloogia peamisteks ideede edasikandjaiks kujunesid mitmed tema poolt kirjutatud arutlused nagu *Rahvuslikud suunitlused* (1931), *Rahvuslus kui kultuurimisjon* (1931), *Rahvuslus üliõpilaskonnas* (1931), *Eesti rahvusliku liikumise suund* (1932) ja *Rahvuse olu ja rahvuslus* (1934). Olles alles üliõpilane, ilmusid I. Tõnissoni kirjutised eelkõige *Üliõpilaslehes*, ent ka ajalehtedes *Postimees* ja *Päevaleht* ning *Rahvuse olu ja rahvuslus* avaldati eraldi väljaandena 1934. aastal. Järgnevates alapeatükkides antaksegi ülevaade Ilmar Tõnissoni rahvuslikest aadetest ja tema tegevusest Akadeemilises Rahvuslikus Kultuuriühingus (ARK). Samuti tuuakse lühidalt välja peamised rahvuslusega seotud ideed maailmasõdadevahelises Eesti Vabariigis. Põgusalt käsitletakse ka Jaan Tõnissoni ning I. Tõnissoni mõttekaaslaste August Annisti ja Harri Moora ideid.

4.1. Iseseisvusaja rahvus- ja kultuuriküsimused

Rahvuse mõistet defineeriti omariikluse ajal erinevalt, ent tähtsaimaks teguriks jäi *kultuur* kui side, mis hoidis rahvust koos. Mõiste sisule lisandusid veel keelelis-kultuurilised kui ka poliitilised, sotsiaalsed ja majanduslikud kriteeriumid. Näiteks võrdles Gustav Ränk rahvast indiviidiga, kes oma arengus püüdleb iseseisvusele teatava omapära taotluse kaudu. Eesti Rahvuslaste Klubi (ERK) ringkonnas (Edgar Kant, Jüri Uluots) rõhutati rahvuse mõiste defineerimisel etnilist järjepidevust ja põlvkondade sidet, rahvus oli igavikuline mõõde.²⁸⁷

Vabariigiaegne ühiskondlik tunnetus oli ajaliselt jagunenud kaheks. Kui iseseisvusaja esimesel kümnendil oli tunda tugevat seotust iseseisvuseelse ajaga ja kohaneti uute oludega, siis 1930. aastatel avarus eestlaste elutunnetus ja maailmavaade. Peeti ennast osaks üleeuroopalistes protsessides ja orienteeruti vaimselt läände, kuid Eesti jäi siiski perifeerseks ideelise arengu kontekstis. Toomas Karjahärmi järgi oli eesti mõtteloo areng võrreldav teiste Ida-Euroopa uute riikide rahvastega. Väikeses ja vähe mitmekesisest ühiskonnas, nagu seda oli Eesti, ei saanudki olla mitmeid erinevaid ideid ja doktriine, millel oleks olnud suur

²⁸⁷ Karjahärm ja Sirk 2001, lk 256-257.

toetajaskond. Pigem olid Eesti sisepoliitikas esikohal mitmesugused grupihuvid. Eesti moodsa kultuuriideali 20. sajandi alguses sõnastas Noor-Eesti. Selle põhiteesiks oli *vaimne euroopastumine* ning märksõnadeks *kultuuriorientatsioonide vabadus, kultuuri avatus ja erakondadest kõrgemal olemine*.²⁸⁸ Eesti rahvusliku ärkamise aluseks oli olnud omakultuuri olemasolu, millele järgnes rahvusriigi ülesehitamine.²⁸⁹

Rahvusliku ideoloogia radikaalset muutust nõudsid need, kes olid sündinud sajandivahetusel ja hakkasid tegutsema koos Eesti vabariigi sünniga. Noorem haritlaskonna põlvkond, teiste seas August Annist ja Oskar Loorits, vastandasid end „*vana rahvuselusega*“ (A. Jürgenstein, J. Tõnisson), mis oli Annisti-Looritsa jt silmis kultuurivaene ning iganenud. Nad pidasid kultuuri rahvusest tähtsamaks. Nende maailmavaade oli kultuurikeskne, milles riik ja rahvas olid vaid abinõuks kultuuri edasiviimisel.²⁹⁰

August Annisti rahvuskultuurilise ideaali keskkoha moodustas *kultuur*, mis oli tema jaoks keskne ja ülimuslik mõiste. Riikliku iseseisvuse tingimustes olid tema arvates tähtsaimaks aateks oma rahvuse ja selle kultuuri edendamine ning sotsiaalse õigluse jalule seadmine. Rahvusküsimus oligi A. Annistile eelkõige kultuuriküsimus. Rahvuse tundemärgid olid tema hinnangul keel, kirjandus ja kultuuriline ümbrus. Rahva kultuurilise edasiliikumise aluseks oli iseseisev riik, arvas A. Annist. Suure hõimuaatlejana nentis A. Annist, et iseseisev talunike kiht eristas Eestit Venemaast ja lähendas eestlasi hoopis Põhjamaadele. Just Soomest kujunes A. Annisti jaoks suurim eeskuju ja kultuuriliitlane Eestile. Tema välispoliitiline orientatsioon Soomele tähendas eelkõige kultuurilist enesemääratlust ja soovi mõlemat rahvast kultuuriliselt tugevdada.²⁹¹ Suurimaks vaimse kultuuri vaenlaseks pidas ta slaavlust, *sest slaavlus pole annud üial meile midagi positiivset*.²⁹² 1923. aastal kirjutas A. Annist, et eesti rahvuse peamine ülesanne oli oma rahvuspärase kultuuri loomine ja kultuuri levitamine. Tema arvates oli vaja tunda õppida ennast kui rahvust ja oma varandust - kultuuri, *nii vähe või palju kui neid meil on*.²⁹³ Rahvuskultuuri süvendamise ja levitamise kohustus langes A. Annisti arvates üliõpilastele ehk tulevasele intelligentsile.²⁹⁴

²⁸⁸ Karjahärm ja Sirk 2001, lk 392-393.

²⁸⁹ Sepp, Helena. *Kultuurisild või kaitsetiin*. – Kultuurisild üle Soome lahe 2005, lk 147.

²⁹⁰ Karjahärm ja Sirk 2001, lk 393.

²⁹¹ Sepp, Helena. *August Anni(sti) rahvuslik-demokraatlik kultuuriideaal Eesti Vabariigi algusaastail ja vaikival ajastul*. – Acta Historica Tallinnensia 12/ 2008, lk 18-34.

²⁹² Annist, August. *Meie ilmast ja ilmavaatest*. – Mõtteid valmivast intelligentsist. Tartu: EÜS Veljesto, 1923, lk 35.

²⁹³ Annist 1923, lk 47.

²⁹⁴ Annist 1923, lk 49.

Harri Moora, kes koos August Annistiga kuulus üliõpilasselts Veljesto ridadesse, pidas rahvuskultuuri seisukohalt oluliseks rõhutada üldinimlikke väärtusi. Tema hinnangul polnud omariiklus rahvusluse lõppeesmärk, vaid vahend, et arendada oma rahvuskultuuri. Iseseisvusajal ei olnud enam oluline see, kui palju ennast eestlaseks nimetatakse, vaid see, mida eestlaste kui rahvusena korda saadetakse, leidis H. Moora. Ta konstateeris, et oli vaja kasvatada eestlaste rahvuslikku teadvust, sest nii haritlaste kui ka üliõpilaste rahvuslus oli pealiskaudne. Rahvusluse lihtsat deklareerimist, millele ei järgnenud sisulist tegevust ega tööd, nimetas ta *tühiseks sõnaks*.²⁹⁵ Üliõpilasorganisatsioonidelt nõudis ta nende kasvatuslikus tegevuses sihikindlust ning vastutustunde ja tahte kultiveerimist. *Kui meie haritlaskonnas on kultuurset, inimlikku, positiivsele tööle kihutavat rahvuslust, alles siis täidab rahvuslus oma kultuurilise ülesande*, nentis H. Moora.²⁹⁶ Oma ja võõra kultuuri kohta arvas H. Moora, et lisaks oma rahva loomingule oli oluline tunda ka hõimurahvaste kultuure. Ekslik ja väär oli tema arvates arvamus, nagu peaksid eestlased leppima ainult oma kultuuriga ning ei tohiks võtta lisa näiteks soomlastelt. Polevat mõtet tõrjuda seda laenatut, mis juba oli saanud eesti kultuurile omaseks. Tema hinnangul tuli kõigepealt leida eesti kultuurile püsivaid väärtusi oma rahvusloomingus, millele oleks järgnenud *aukude lappimine* laenude näol hõimurahvastelt.²⁹⁷

Jaan Tõnisson, kes oli sajandivahetusel eesti rahvusliku liikumise üks ideoloogidest, sõnastas oma rahvusluse aated iseseisvuse eelsel ajal. Kuigi Ilmar ja Jaan Tõnissoni on peetud mõtte- ja aatekaaslasteks, olid nende rahvuskultuurilised ideed formuleerunud erinevates ühiskondlikes oludes ja ajastutes. Kui Ilmar Tõnissoni rahvuslikud ideed jätkasid juba varemalt loodud rahvusluse ideede edasiarendamist, siis Jaan Tõnissoni aated rahvusest ja rahvuslikkusest olid aluseks omariikluse aja uutele ideedele. Seetõttu tuleks välja tuua peamised Jaan Tõnissoni rahvuskultuurilised seisukohad, mis Ilmar Tõnissoni ideedega osalt ühildusid.

²⁹⁵ Moora, Harri. *Eesti praegusest rahvuslusest*. – Harri Moora. Meie rahvuskultuuri küsimusi. Koostajad Hando Runnel ja Ann Marksoo. Ilmamaa. Tartu 2002, lk 87.

²⁹⁶ Moora, Harri. *Eesti praegusest rahvuslusest*. – Moora 2002, lk 81-90.

²⁹⁷ Moora, Harri. *Meie rahvuskultuuri küsimusi*. – Moora 2002, lk 91-101.

Jaan Tõnisson vaadetes võib näha nii kultuurilise Jakob Hurda kui ka poliitilise Carl Robert Jakobsoni aadete jooni. Siiski tundis J. Tõnisson rohkem sümpaatiat J. Hurda vastu.²⁹⁸ Teiseks suureks eeskujuks oli talle Villem Reiman (EÜS), kelle, sarnaselt Jaan Tõnissoniga, elukäsitluse ja elutunde peamisteks joonteks olid vabadusetung ja kõlbeline tahe.²⁹⁹ Toomas Karjahärmi järgi olid J. Tõnissoni rahvusfilosoofia põhimõisteks *rahvuslik iseolemine* ja *rahvuslik iseteadvus*. Viimane neist tähendas rahvuse vaimset elu, iseolemise eneseteadvustamist, enesetunnetust ja rahvustunnet. Rahvuslikku iseteadvust pidas ta inimkonna ajaloo käigus iga rahva majandusliku ja vaimse edenemise ülemiseks astmeks.³⁰⁰ Tema elutöö sihiks oli rahvuslik edu kõlbluse ja vabaduse alusel. Just kõlbluse mõistele rajanesid J. Tõnissoni ideed.³⁰¹ Kõlbelse elu peamiseks nõudeks olevat olnud haritud ja iseteadva tahtega kõlbeline iseloom. J. Tõnissoni arvates oli kõlbeline see, mis viis inimese tõsisele kasvatamisele ja väljaarenemisele. *Kui meie oma püüetes kõlbelist sihti silmas peame, siis alles tuleb jõudu, usku ja lootus meie tegevusse. Kõik, mis rahvast elu mõttes edasi viib, on kõlbeliselt midagi väärt. Alles kõlbeline siht annab neile püüetele värvi ja jõudu.* Jaan Tõnisson oli kindel, et isegi väike rahvas, kes oma elupüüded kõlbelisele alusele rajab, edeneb ja areneb jõudsalt.³⁰² Kõlbluse kaudu olid seotud isik, ühiskond ja rahvas. Püüdes täiuse poole, järgis rahvas kõrgeid eetilisi ideaale, oluline oli seejuures kohusetunne ja sund.³⁰³ Rahvusliku poliitika põhijoonteks olid J. Tõnissonil rahvuse ühistunne, demokraatia ja sotsiaalne õiglus. Ka *vaikiva ajastu* kontekstis rõhutas ta järjekindlalt isiku ja kodaniku iseseisvust, mida sai tagada üksnes demokraatlik kord. Jaan Tõnissoni rahvuspoliitilised ideed rajanesid demokraatial, kodanikuõigustel ja vabadusel.³⁰⁴

Rahvuslus oli ja jäi üheks eestluse kõige universaalsemaks ideoloogiaks, on kirjutanud T. Karjahärm. Kui varemalt rahvuslus lõi riigi, siis iseseisvusajal hakkas riik kujundama rahvust, nagu oli see olnud 19. sajandil Soomes. Omariikluse saavutamisele vaibus rahvusliku liikumise pingele. Vaimuelu elavnemise taustal 1930. aastatel tõusis rahvusluse teema taas päevakorda. Eestlastel oli alati olemas olnud väikerahvuslik enesetunnetus, mis Hans Kruusi hinnangul oli lähtekohaks Eesti ühiskondlikule ideele. Väikerahvana tajuti vahet suur- ja väikerahva võimaluste vahel ning painavaks küsimuseks jäi, kas eestlased suudavad

²⁹⁸ Karjahärm, Toomas ja Sirk, Väino. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850-1917. Eesti Entsüklopeediakirjastus. Tallinn 1997, lk 211.

²⁹⁹ Roos, Jaan. *Jaan Tõnissoni elukäik*. – Jaan Tõnisson töös ja võitluses 1938, lk 31-32.

³⁰⁰ Karjahärm ja Sirk 1997, lk 214.

³⁰¹ Runnel, Simo. Jaan Tõnisson enne Eesti iseseisvumist. – Jaan Tõnisson. Kõlblus ja rahvuslus 2010, lk 15.

³⁰² Tõnisson, Jaan. *Kõlbeline*. – Postimees 29.12.1908, lk 1 ja 31.12.1908, lk 1.

³⁰³ Karjahärm ja Sirk 1997, lk 215.

³⁰⁴ Karjahärm ja Sirk 2001, lk 317-318.

iseseisvana ja kultuuriliselt püsima jääda. *Väikerahvaste eluprobleemid on suurel määral nimepidi ju õieti needsamad, mis suurrahvastelgi. Kuid tegelikult on suur vahe nende probleemide erikaalus ja nende puhul vajalikes lahendusviisides*, kirjutas H. Kruus.³⁰⁵ Omariikluse ajal püsis eestlastes ohustatud väikerahva kuvand, millele lisandus veel riigi püsimajäämise mure.³⁰⁶ 1935. aastal kirjutas Fr. Tuglas: *Nüüd pole meil enam põhjust kahelda eesti keeles kui kultuurivahendis. Kuid küsimus polegi ainult keelest, vaid meie rahva kui täisealise ja võistlusvõimelise rahvuskultuuri looja ning nautija võimeist. Oleks aeg siingi kahtlused lõpetada ja segamatult tööd jätkata.*³⁰⁷

Lisaks poliitilisele välisorientatsioonile, kujunes Eestis 1930. aastatel tähtsaks ka kultuuriline välissuund. Eestlaste kultuuriteadvuse lähtepunktiks on asumine saksa-vene kultuuriareaalis. Alles omariikluse ajal toimus kultuuriline vabanemine ja välisorientatsiooni muutus, eemaldumisega saksa-vene vaimumaailmast. Kultuuriline orienteerumine toimus Inglismaale ja Prantsusmaale, kes olid nõ *klassikalised vabadusemaad* (A. Saareste). Eesti liberaalsele eliidile oli kõige vastuvõetavam poliitiline liitlane Inglismaa, vaimuinimesed pidasid kultuurisuunana parimaks Prantsusmaad. Oma mõju kultuuripoliitilisel orienteerumisel oli ka välis- ja sisepoliitilistel hoiakutel, mil eraldati *ajaloolised vaenlased* (Saksamaa ja NSV Liit) ning *sõbralikud* maad (Prantsusmaa ja Inglismaa).³⁰⁸

Vaikiva ajastu olud löid valitsevale korrale uued ideelised alused, mille keskmes oli riiklik ja rahvuslik üksmeel, distsipliini kasvatamine ning erinevate sotsiaalsete kihtide ühtekuuluvus. Ühiskonna keskpunktiks sai riik kui iseseisev nähtus. K. Pätsi arvates pidi rahvas olema organiseeritud mitte erakondade, vaid tegevusalade ja elukutsete järgi.³⁰⁹

Rahvuslust kui ideoloogiat aktsepteerisid iseseisvus ajal pea kõik Eesti poliitilised jõud. 1930. aastatel võeti kasutusele mõisted nagu *uus rahvuslik ärkamine* ja *uusrahvuslus*, ent mingit uut suunda uus rahvuslik liikumine endas ei kujutanud. Pigem oli tegu rahvusluse aktiveerimisega ja *kaasajastamise katsega poliitilise kriisi tingimustes*, on arvanud T. Karjahärm.³¹⁰

³⁰⁵ Kruus, Hans. *Väikerahvalik tunnetus eesti ühiskondlikus mõttes*. – Ajalooline Ajakiri 3 / 1939, lk 136-147.

³⁰⁶ Karjahärm ja Sirk 2001, lk 396-397.

³⁰⁷ Tuglas, Fr. *Rahvalik ja rahvuslik*. – Tänapäev 2 / 1935, lk 41-42.

³⁰⁸ Karjahärm ja Sirk 2001, lk 346-352.

³⁰⁹ Karjahärm ja Sirk 2001, lk 398.

³¹⁰ Karjahärm ja Sirk 2001, lk 273, 398-400.

4.2. Ilmar Tõnissoni ideed rahvuslusest ja eesti kultuurist

Sündimine Jaan Tõnissoni pojana andis Ilmar Tõnissonile tugeva aluse tegevuseks tulevikus.³¹¹ Kujunedes oma isa mõttekaaslaseks, tõi ta rahvuslikku mõtlemisse uusi suundi ja jõudis rahvusprobleemide uurimisel teaduslikult arvestatavate tulemusteni.³¹² Siinkohal tuleb märkida, et kuna Ilmar Tõnisson oli oma rahvuslike vaadete propageerimise ajal üliõpilane, siis on väga keeruline lahutada tema rahvuslikke vaateid üliõpilaskondlikest. Paljuski kujunesid tema rahvuslikud aated üliõpilaskondlike ideede taustal. Siiski käsitlevad mõned artiklid eelkõige tema rahvuslikke püüdeid eestluse ideoloogia kontekstis. Rahvusliku mõtteviisi propageerimisel oli oma osa ka Akadeemilisel Rahvuslikul Kultuuriühingul, mille üks esindajatest oli I. Tõnisson.

4.2.1. Ilmar Tõnisson ja Akadeemiline Rahvuslik Kultuuriühing³¹³

22. septembril 1931. aastal asutati Tartus eraõppeasutusena Saksa usuteadus-filosoofiline Lutheri eraakadeemia (*Deutsche Theologisch-philosophische Luther-Akademie*), mis alates 1932. aastast tegutses Lutheri Instituudi nime all. Nimetatud õppeasutuse ülesandeks oli ühelt poolt usuteaduslik-filosoofilise hariduse andmine saksa rahvusest isikutele, teiselt poolt aga teoloogilise uurimistöö edendamine. Instituudi ülalpidajaks oli Tartu Akadeemiline Lutheri Selts (*Akademische Luther-Gesellschaft zu Dorpat*).³¹⁴

Kõlapinna leidis eraakadeemia kajastamine meedias ja see muutus ka Tartu üliõpilaste hulgas aktuaalseks. Saksa eraakadeemia asutamisega soovisid baltisakslased eralduda nii Eesti kirikust kui ka eestlaslikust identiteedist. Eesti omariikluse algusaastatel olid saksa vaimulikud luteri usu kirikutes ülekaalus ning sakslased moodustasid umbes 36% Tartu Ülikooli usuteaduskonna üliõpilastest. 1920. aastate alguses loodi ka saksa praostkond, kuhu kuulusid peaaegu kõik saksa kogudused Eestis.³¹⁵ Vastuseks saksa eraakadeemia asutamisele ja saksa mentaliteedi suurele mõjule kutsusid eestlased ellu Akadeemilise Rahvusliku

³¹¹ H.R. *Ilmar Tõnissoni surm.* – Ilmar Tõnisson. Emajõe ääres 1997, lk 459.

³¹² Karjahärm ja Sirk 2001, lk 397.

³¹³ Vt: Rohi, Grete. Ilmar Tõnissoni aated ja tegevus Tartu üliõpilaskonnas (1930-1936). Bakalaureusetöö. Ajaloo Instituut. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2011, lk 43-48.

³¹⁴ Laurits, Kaido. *Baltisaksa vähemusrahvuse kiriklikust elust Eesti Vabariigis enne II maailmasõda.* – Eesti Kirik 29.03.2006, lk 7.

³¹⁵ Karjahärm ja Sirk 2001, lk 112-113.

Kirikuühingu. Sellega sooviti kaasa aidata usuelu eestistamisele ja rahvusliku kiriku kujundamisele. Siiski ei kadunud omariiklusperioodil kirikust saksa mõju.³¹⁶

Akadeemilise Rahvusliku Kirikuühingu asutamiskoosolek toimus samal ajal saksa eraakadeemia rajamisega. Organisatsiooni põhikirja väljatöötamiseks moodustati komisjon, kuhu kuulusid lisaks kirikuõpetajatele Arnold Keremile ja Jaan Järvele ka üliõpilased I. Tõnisson ja Harald Raudsepp (korp! Vironia).³¹⁷ Kirikuühingu eesmärgiks oli kõrvaldada võõrad (saksa) mõjud ning võidelda asutuste ja isikute vastu, kes võõrast mõju eesti rahvakirikus levitasid. Kõigis eesti kogudustes pidi valitsema eestlaslik rahvuslik vaim. Ühingu töösse sooviti rakendada ka akadeemilised noored.³¹⁸ Lisaks kirikuühingu asutamisele toimusid Tartus ka eesti üliõpilaste meeleavaldused saksa eraakadeemia vastu.³¹⁹ Kogu sündmust kommenteeris *Üliõpilaslehe* vahendusel korp! Vironia vilistlane Karl Selter³²⁰, kes nentis, et eestlased võisid meeleavaldustega näidata küll oma rahvuslikku meelsust, ent teguviis oli ebarahvuslik ning kohatu. Ilmar Tõnisson nimetas seda aga *mõnede üliõpilaste privaattembuks*.³²¹ Pole kindlalt teada, kas ta ka ise protestiaktisioonidel osales, ent võib arvata, et mitte. Meeleavaldused jäid pinnapealseteks ja ühekülgeteks ning pälvisid tähelepanu ainult Tartus, eelkõige üliõpilaskonnas.³²²

1931. aasta septembris asutatud Akadeemilise Rahvusliku Kirikuühingu liikmeks astusid paljud eesti üliõpilasorganisatsioonid. See ajendas ühingu algatajaid avardama organisatsiooni mõõtmeid ja ideestikku.³²³ 13. oktoobril 1931. aastal registreeriti Tartus Akadeemiline Rahvuslik Kultuuriühing (ARK). Ühingu juriidilisteks esindajateks olid Ilmar Tõnisson³²⁴ ja Harald Raudsepp. Põhikirja kohaselt koondas ühing eesti rahvusmeelset akadeemilist peret koostööks omakultuuri edendamisel ja levitamisel. Eesmärkide elluviimiseks korraldas ARK ettekandeid, referaadi- ja klubiõhtuid. 1932. aasta vabariigi aastapäeva puhul ilmus *Üliõpilaslehe* vahendusel ARK-i tegevust tutvustav erinumber, mille esilehekülgedel avaldas

³¹⁶ Karjahärm ja Sirk 2001, lk 110.

³¹⁷ *Rahvuslik meeleavaldus. Aluse panemine E. A. Rahvuslikule Kirikuühingule.* – Postimees 24.09.1931, lk 1; Andmed **Harald Raudsepa** kohta Album Academicumist

(http://www.eha.ee/andmed/search.php?type=aaut&sid=20110421140441672250&perenimi=Raudsepp&matrikel=&submit=keri&sort=&styp=&matrik_id=3261&alates=). Otsing 19.04.2013.

³¹⁸ *Eesti Akadeemiline Rahvuslik Kirikuühing asutatud.* – Üliõpilasleht 8 / 1931, lk 146.

³¹⁹ *Meeleavaldused ülikooli ees ja tänavatel.* – Postimees 24.09.1931, lk 1.

³²⁰ Andmed **Karl Selteri** kohta Album Academicumist

(http://www.eha.ee/andmed/search.php?type=aaut&sid=20110421140408005345&perenimi=Selter&matrikel=&submit=keri&sort=&styp=&matrik_id=2844&alates=). Otsing 19.04.2013.

³²¹ Selter, Karl. *Kultuurilise rahvusluse nimel.* – Üliõpilasleht 12 / 1931, lk 213.

³²² *Rahvuslik liitumine.* – Tõe Hääli 21.11.1931, lk 2.

³²³ Tõnisson, Ilmar. *Rahvuslus üliõpilaskonnas.* – Päevaleht 19.10.1931, lk 2.

³²⁴ Vt. Lisa 4.

mõtteid uuest rahvuslikust liikumisest ka Ilmar Tõnisson.³²⁵ I. Tõnisson kuulus ARK-i juhatusse aastatel 1931-1932. 1931. aastal valiti ta ARK-i auliikmeks.³²⁶

Juba Akadeemilise Rahvusliku Kirikuühingu asutamiskoosolekul nentis I. Tõnisson, et kirikuühingu siht oli vastu astuda välismõjudele.³²⁷ Sarnased ideed valitsesid ka ARK-is, kus kujunes esmatahtsaks eestlasliku omakultuuri levitamine. I. Tõnisson pidas ARK-i uueks aktiivseks rahvuslikuks liikumiseks, mitte kultuurivooluks ega parteiks. Tegemist oli rahvusliku organisatsiooniga kultuurivõitluseks, arvas I. Tõnisson.³²⁸ ARK-il oli oma osakond ka Tallinnas (TARK), mille algatajaks oli Valler Leevald ning millest kujunes Tartu ja Tallinna üliõpilasi ühendav side.³²⁹ Liikmeid oli ARK-is koos Tallinna ja Tartuga kokku üle tuhande.³³⁰ Tallinna ühing oli põhimõtetelt sarnane Tartu ARK-ga, ent oli rajatud laiemale alusele. Lisaks üliõpilastele võisid seal liikmeks olla ka mitteakadeemilised isikud, seevastu Tartus võisid liikmeks saada ainult akadeemilisse perre kuuluvad inimesed.³³¹

1937. aastal tunnistas Tartu Ülikooli valitsus ARK-i likvideerunuks³³², kuid pole teada, mis oli ühingu sulgemise põhjuseks. Kuna tegemist oli eelkõige akadeemilisse ringkonda kuuluva ühinguga, ei kujunenud sellest nii laiaulatuslikku ja mõjukat organisatsiooni ühiskonnale, kui oli seda Eesti Rahvuslaste Klubi (ERK). Viimase organisatsiooni liikmeskond oli palju autoriteetsem ja sobis oma vaadetega paremini *vaikiva ajastu* konteksti.³³³

³²⁵ *ARK tegevusest*. – Üliõpilasleht 12 / 1932, lk 224.

³²⁶ Akadeemilise Rahvusliku Kultuuriühingu põhikiri 14. oktoober 1931. – EAA 2100.19.77, l 2-3. ARK-i avaldus Tartu Ülikooli valitsusele 12. november 1931, 1. aprill 1932, 27. oktoober 1932. – EAA 2100.19.77, l 4; 7; 11; ARK liikmete koosseis Tartu Ülikooli valitsusele 12. novmebr 1931. – EAA 2100.19.77, l 2.

³²⁷ *Rahvuslik meeleavaldus*. – Postimees 24.09.1931, lk 1

³²⁸ Tõnisson, Ilmar. *Rahvuslus üliõpilaskonnas*. – Päevaleht 19.10.1931, lk 2.

³²⁹ Samas.

³³⁰ Karjahärm ja Sirk 2001, lk 273.

³³¹ *Teateid TARK-ist*. – Üliõpilasleht 1 / 1932, lk 19.

³³² Väljavõte Tartu Ülikooli valitsuse koosoleku protokollist 22. jaanuar 1937. – EAA 2100.19.77, l 17.

³³³ Karjahärm ja Sirk 2001, lk 274-280; Mürk, Mihkel. Eesti Rahvuslaste Klubi (1931-1940). Bakalaureusetöö. Ajaloo Instituut. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2008, lk 17-89.

4.2.2. Ilmar Tõnisson rahvusest, rahvuslikkusest ja omakultuurist

Oluliseks verstepostiks rahvusluse mõiste selgitamisel oli Ilmar Tõnissoni arutlus *Rahvuse olu ja rahvuslus*. Sel teemal kõneles ta esmakordselt 9. veebruaril 1932. aastal Akadeemilises Rahvuslikus Kultuuriühingus ja mõned nädalad hiljem ka EÜS-i vaidlusõhtul.³³⁴ Arutlus avaldati Eesti Üliõpilaste Seltsi X albumis ja ka eraldi väljaandena.³³⁵

Selles analüüsisivas artiklis esitles ta kolme rahvuslikku mõistet seletavat suunda, mida ajaloolane Mart Laar on nimetanud objektiivseks, subjektiivseks ja sünteesivaks koolkonnaks. Objektiivse koolkonna aluseks oli n-õ rahvuste ajaloo tunnustamine. Subjektiivse ehk voluntaristliku suuna jaoks oli rahvus sisuliselt defineerimatu nähtus, ent selle määravaimaks tunnuseks oli *tahteelement*. Sünteesiv koolkond, mille I. Tõnisson üritas omalt poolt lisada, ühendas endas kahe viimase suuna põhitunnused.³³⁶

I. Tõnisson nõustus mitmete Euroopa rahvuslaste mõtetega ja võttis neilt üle ideid selleks, et anda rahvusluse olemusele ja mõistele oma seletus. Ta rõhutas A. M. van den Brucki³³⁷ mõtet, et *rahvuslus pole midagi muud kui teadlikus oma rahvuses, väärtustusteadvus – see on rahvuslus*. T. G. Masaryk'ilt³³⁸ tõi ta esile, et *rahvus mitte ainult ei põhine kultuuril, vaid et ka kultuur vajab igal alal rahvust kui paratamatut arengutaset ning rahvuslikuks ei tee kunsti, kirjandust, poliitikat mingisugune väline deklaratsioon, vaid saavutuses peituv laad, mis seondub rahvuse oluga*.³³⁹

I. Tõnisson leidis, et rahvuslus pole vaid kultuur ja selle sees eksisteerivad erinevad üksused, vaid vaimne printsiip, üks kultuuri faasidest. *Rahvuslus ei ole tõepoolest mitte midagi muud kui teadlikkus omas rahvusest*³⁴⁰, kirjutas I. Tõnisson Ernest Renani³⁴¹ rahvuse käsitlemisele

³³⁴ Tõnisson, Ilmar. *Rahvuse olu ja rahvuslus*. – Eesti Üliõpilaste Seltsi X album. Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv, 1934, lk 5.

³³⁵ Tõnisson, Ilmar. *Rahvuse olu ja rahvuslus*. – Eesti Üliõpilaste Seltsi X album. Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv, 1934.

³³⁶ Laar, Mart. *Äratjad. Rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad*. Tallinn: Grenader, 2006, lk 52-65; I. Tõnisson. *Rahvuse olu ja rahvuslus*, lk 63-64.

³³⁷ **Arthur Moeller van den Bruck** (1876-1925): saksa kultuuriajaloolane. Tema tuntuim teos on *Das Dritte Reich*. I. Tõnisson. *Rahvuse olu ja rahvuslus*, lk 69.

³³⁸ **Tomáš Garrigue Masaryk** (1850-1937): oli Austria-Ungari ja Tšehhoslovakkia poliitik, sotsioloog ja filosoof. Sai pärast I maailmasõda esimeseks Tšehhoslovakkia presidendiks.

I. Tõnisson. *Rahvuse olu ja rahvuslus*, lk 73.

³³⁹ I. Tõnisson. *Rahvuse olu ja rahvuslus*, lk 73.

³⁴⁰ I. Tõnisson. *Rahvuse olu ja rahvuslus*, lk 69.

tuginedes. I. Tõnisson leidis, et rahvuslus on väärtus, ent väärtused on oma olemuselt seletamatud, mistõttu ei saavat ka rahvuslust kui mõistet lõplikult defineerida. Kuigi kultuur vajab rahvuslust ja vastupidi, siis ei olnud tema arvates tegemist lõplikult teineteisele taandavate mõistetega. Rahvas pidi teadma, mis oli talle omane ning oluline oli teadlikuks saada oma olemusest. *Rahvuslane tähendas olla teadlik oma rahvuslikkus missioonis*³⁴², konstateeris ta. Rahvuslus ei eeldanud laene teistelt rahvastelt, vaid eelkõige omanäolisust ja individuaalsust. Eriti vajalik oli rahvuslus väikerahvastele.³⁴³ I. Tõnissoni definitsiooni järgi oli *rahvuslus kui teatud inimkogu kultuurialade hulgaile vastavast kultuurivormide mitmekesisusest. Rahvuslus avaldub [juhtiva – G.R.] kultuurivormi arengut kaasategeva inimkoguna, kes on selleks võimeline ühtlaste loomulike eelduste [keel, ühine ajalugu, rahvuslik iseloom, maa-ala, folkloor jms – G.R.] läbi*.³⁴⁴ Tema rahvusluse mõiste sisuks oli teadlikkus oma rahvusest, kultuurilisest iseolemisest ja omakultuuri elementide olemusest, millele lisandus aktiivne rahvuslik tegevus.

Eesti rahvusliku liikumise seisukohalt tõi I. Tõnisson välja eelnevatelt Eesti rahvusliku liikumise suurkujudelt ülevõetud *kõlbluse* mõiste. I. Tõnissoni arvates oli eestlaste rahvuslik iseteadvus nõrk ja seda oli vaja tugevdada juba ära proovitud võttega, milleks oli kõlbeline iseteadvus. Nii pidas ta oluliseks riigis juhtkonna vahetust ja võimule pidid saama need, kelle jaoks *rahvuslik olemasolu ei ole pelgalt probleem, vaid tingimatu tõelisus*.³⁴⁵ Tema hinnangul oli rahvusriikluse ülesandeks võtta osa, mõjutada ja kaitsta rahvusliku missiooni täitmist. *Iseseisvat rahvast ei saa enam õpetada, teda peab juhtima*.³⁴⁶

Teiste seas esitles Ilmar Tõnisson eestlaste rahvuskultuuri üht elementi, milleks on *keel* ja, mis oli oluline just oma ainulaaduse poolest ning oli üheks rahvuslikkuse detailiks. Seetõttu pidas ta tähtsaks süveneda põhjalikult eesti keele, eestlaste iseloomu ja vaimulaadi uurimisse, millest kasvavad välja eesti kultuuri jooned ja mis olid tema hinnangul aluseks eesti rahvuslikule omapärale.³⁴⁷

³⁴¹ **Ernest Renan** (1823-1892) – oli Prantsuse filosoof ja ajaloolane. Tema arvamuse kohaselt oli rahvus vaimne printsiip, mis tulenes sügavatest ajaloolistest seostest. Rahvus on solidaarsus, mis põhineb ohverdustel, mida inimene on teinud minevikus ja mida ta on valmis tegema tulevikus. Rahvuste üldiseks sooviks on luua kriteerium, millele igäüks peab tuginema.

Ernest Renan. What is a nation? (<http://www.nationalismproject.org/what/renan.htm>). Otsing 14.04.2013.

³⁴² I. Tõnisson. Rahvuse olu ja rahvuslus, lk 71.

³⁴³ Samas.

³⁴⁴ I. Tõnisson. Rahvuse olu ja rahvuslus, lk 71; Laar 2006, lk 65, 69.

³⁴⁵ Karjahärm ja Sirk 2001, lk 271.

³⁴⁶ I. Tõnisson. Rahvuse olu ja rahvuslus, lk 71.

³⁴⁷ I. Tõnisson. Rahvuse olu ja rahvuslus, lk 78-79.

Üheks probleemiks pidas Ilmar Tõnisson agraarparteide poolt väljakäidud mõtet, et *maakultuur* oli ainuke eestlaslik kultuuriüksus. Tema arvates oli *maakultuur* primitiivne ega võimaldanud, eeskätt füüsilist kultuuri esindavana, küllaldast vabadust kultuuri arenemiseks vaimsel tasandil. Ta väitis, et kui eestlus piirduks oma olemuselt maakultuuriga ja linnad oleks allutatud oluvõõrale, siis tabaks eestlasi ikkagi überrahvastumine.³⁴⁸ I. Tõnisson konstateeris, et *kutseline koostis*, ei tohi liialt mõjutada kultuuri arengut, vaid kultuur peab olema see, mis vastavalt vajadusele eristab inimesi.³⁴⁹ Tema hinnangu kohaselt ei saanud rahva sotsiaalne kihistus olla kunstlik, vaid pidi kujunema kooskõlas rahvusluse arenguga, vastasel juhul oleks toimunud kultuuri arengu peatumine.

Artiklis *Rahvuslikud suunitlused* esitles I. Tõnisson iseseisva rahvusriigi ideed. Ta tõi välja põhitõed, mis ühendasid Eesti ühtseks rahvuslikuks riigiks. Rahvusliku liikumise eesmärgiks oli eestluse solidaarsus, aga puudus arusaam riigi ja rahvuse ühtekuuluvusest. Seega oli oluline juurutada rahvahulkades rahvuslikkust, s.t. süvendada kõikide rahvakihtide kokkukuuluvustunnet, mille lähtekohaks oli rahvuslik kultuur. Ta eeldas ka vähemusrahvuste kultuuriautonomia korrigeerimist just selles mõttes, et ei tekiks riiki riigis.³⁵⁰ Siinkohal olgu rõhutatud, et I. Tõnisson ei pooldanud sakslastest ja venelastest *võõrvallutajate* kultuuri sissetungi. Tema sihiks oli seesmiselt tugev rahvusriik, mis ei kopeeriks teiste maade rahvuslust. Omakultuuri jaoks oli vajalik süvendada oma erisugusust. Siiski arvas ta sarnaselt Harri Moorale, et teatud *vahetuskaubandus* kultuurialal oli vajalik: kultuurielementidest tuli üle võtta ainult need, mis sarnanesid oma kultuurile ja mis sobisid oma rahvusliku eripäraga. Väliseid mõjutusi pidas ta oluliseks, ent nende valimine oligi haritlaskonna üks vastutusrikkamaid ülesandeid. Tähtis polnud enam nõ *pastlakultuur*, vaid, nagu nooreestlastel, eurooplasteks saamine, mille eestlased saavutaksid oma teadlikkuse kaudu oma rahvuslikus misjonis, konstateeris I. Tõnisson. Teadlikuks sai rahvas oma rahvuslikust iseolemisest kokkupuutes intelligentsiga. Vaimne eliit ja ka valitsus olevat need, kes peavad siduma rahvast aktuaalse vaimse eluga ning kelle eesmärk oli seletada ja rõhutada rahvusliku iseteadvuse olulisust.³⁵¹

³⁴⁸ I. Tõnisson. Rahvuse olu ja rahvuslus, lk 75-76.

³⁴⁹ I. Tõnisson. Rahvuse olu ja rahvuslus, lk 75-77.

³⁵⁰ Tõnisson, Ilmar. *Rahvuslikud suunitlused*. – Postimees 23.11.1931, lk 5.

³⁵¹ Arumäe, Tuna 3 / 2003, lk 44-45; Tõniste, Ilmar (Ilmar Tõnisson). *Haritlaskonna ülesanded kohustavad solidaarsusele*. – Üliõpilasleht 6 / 1932, lk 139-142.

Artiklites *Eesti rahvusliku liikumise suund* ja *Rahvuslus kui kultuurimisjon* tõi Ilmar Tõnisson välja oma tõekspidamised ja plaanid, kuidas viia Eesti järgmisele rahvusliku liikumise astmele. Esimeses kirjutises seletas ta eestlaste rahvusliku kuuluvuse ajaloolisi tagamaid, mainides nii 700 aastast orjapõlve kui ka sellest tekkinud alaväärtustunnet. Lõpuks jõudis ta 19. sajandi rahvusliku liikumise juurde ja nõustus J. Hurda ideedega rahva hariduse vajalikkusest ning rahva seostest vaimse eliidiga. Sealhulgas tõi ta välja ka oma isa vaated ja leidis, et kui C. R. Jakobson võttis orientatsiooni pigem vene kultuuri poole, siis Jaan Tõnisson hakkas vastu nii saksa kui vene orientatsioonile.³⁵² Kui tegemist oli kultuuriga ja eestlaste kui rahvusega, oli õigem jääda oma rahvuslike aadete juurde, ent poliitilises mõttes oli Eestile kui väikeriigile vaja leida parim variant, arvas I. Tõnisson.³⁵³

Ilmar Tõnisson nentis, et rahvus ise oli kultuurimisjon ja rahvuslus oli tahe seda teostada. Ta arvas, et eestlaste rahvuslus oli kultuuriline eneseteostumine, püüd olla inimene omal viisil ja taotleda omapärasust. Kuna tähtis oli rahvusküsimus ja rahvusriik, siis oli ka riik kultuuriväärtus. Sarnast ideed toetas ka A. Annist. I. Tõnissoni hinnangul oli rahvuslikku liikumist just selleks arendatud, et avardada pinda omakultuuri jaoks ning eemaldada liigne oluvõõras. Eestis ei saanud olla kunagi liiga palju rahvuslust, kuna Eesti oli oma maa-alalt kui ka rahvaarvult liiga väike, leidis I. Tõnisson.³⁵⁴

*Positiivne, ülesehitav misjon – see on rahvusluse tee. Rahvuslus ei ole mitte reaktsioon, nagu mõned arvavad, vaid tee otse edasi.*³⁵⁵ *Meie rahvusmissioon – see on rahvuskultuuri – arendamine peab sündima teadlikult ja tahtlikult.*³⁵⁶ Sarnaselt A. Annistile, oli ka I. Tõnissoni rahvuslikke ideede üheks kesksmaks osaks kultuur, ent viimase hinnangul ei asunud kultuur kõrgemal rahvuslusest.

Ilmar Tõnissoni jaoks oli rahvuslus kui liikumine, mis saavutas pidevalt uue arengutaseme. Lõppeesmärgiks oli saada teadlikuks oma rahvusest ja rahvusliku terviku õitseng. Ta leidis, et rahvuslikule liikumisele oli vaja leida uus mõte ja võtta eelnevalt kasutusel olnud mõisted taaskasutusse, aga seekord uuel viisil. Ta juhtis tähelepanu indiviidide ja kollektiivide osale rahvuse kujundamisel. Tema sihiks oli *uus rahvusliku liikumise suund*, mis pidi andma

³⁵² Tõniste, Ilmar (Ilmar Tõnisson). *Eesti rahvusliku liikumise suund*. – Üliõpilasleht 2 / 1932, lk 21-26.

³⁵³ Samas.

³⁵⁴ Tõnisson, Ilmar. *Rahvuslus kui kultuurimisjon*. – Üliõpilasleht 9 / 1931, lk 147-148.

³⁵⁵ Tõniste, Ilmar (Ilmar Tõnisson). *Eesti rahvusliku liikumise suund*. – Üliõpilasleht 2 / 1932, lk 26.

³⁵⁶ I. Tõnisson. *Rahvuse olu ja rahvuslus*, lk 79.

eestlusele konstruktiivse ja positiivse tee, saades uueks Eesti ideeks.³⁵⁷ Ka Rein Ruutsoo on välja toonud, et I. Tõnissoni jaoks oli oluline rahvusliku liikumise tekkimine 19. sajandi lõpus ja nüüd pidi uus rahvuslik liikumine andma sellele oma näo ning eesmärgi, ent I. Tõnisson ei andnud vastust küsimusele, kas *rahvuse eksisteerimiseks vajalike poliitiliste, kultuuriliste ja sotsiaalsete tingimuste täitmist üldse on võimalik seada*.³⁵⁸

Seoses uue Eesti rahvusliku liikumise idee tekkimisega, oli juba Eesti omariikluse alguses oluline kultuuriliste ja poliitiliste suhete loomine välisriikidega. I. Tõnisson pidas ka oluliseks teatud poliitilise-kultuurilise suuna valimist ja eeskujuks võtmist. Ta oli vastu saksa-vene kultuurimõjudele ega pooldanud taas Eesti sattumist kummagi riigi alluvusse. Vastukaaluks sellele leidis I. Tõnisson, et Eestile ideaalne kultuuripartner ja hõimukaaslane oli Soome, mida arvas ka Jaan Tõnisson. Samuti tundsid mõlemad mehed sümpaatiat Suurbritannia kui parlamentaristlikku riigikorraldusega ja vanade traditsioonidega riigi vastu.³⁵⁹ Ilmar Tõnissoni hinnangul ei saanud Eesti lääneriikidega kultuurialal võrdseks mitte kvantiteedis, vaid kvaliteedis, tähtis oli kultuuritootmise viis, mitte kogus.³⁶⁰

Saksa-vene mõjudest ärritas I. Tõnissoni eelkõige saksa mentaliteedi ja traditsioonide üleküllus üliõpilaskonnas. Tema jaoks oli vastuoluline üliõpilasorganisatsioonides, eelkõige korporatsioonides, vahav saksa mõtteviis ja detailide rohkus, millest loobumine oleks kasulik eesti rahvuslikule iseseisvumisele.³⁶¹ Tema jaoks oli rahvusideaal ajakohane – *puhastus oluvõõrast ning pealesunnitud võõrvõimust, aga mitte selle vahetamine sama võõra arhaismiga*. Nii olid üliõpilasorganisatsioonid, eriti korporatsioonid, üle võtnud saksa eripärasid: näiteks kujunesid Eesti üliõpilaskorporatsioonide lahutumatuks osaks kommerssikord, mille I. Tõnisson oma üliõpilaskondlikes ideedes maha laitis, ja saksa üliõpilaskultuuri pärandiks olid organiseerumise erisust rõhutanud värvimüts ja pael.³⁶² Hoolimata sellest, et välistegurid mõjutasid üliõpilaskonda, võis 1930. aastatel ikkagi kõnelda teatud eesti rahvuslikust üliõpilasideaalist, milles I. Tõnisson nägi Eesti oma rahvusluse olemust.³⁶³ Ta soovis eeskätt üliõpilaskonnast välja juurida võõraid kultuurimõjusid.

³⁵⁷ Karjahärm ja Sirk 2001, lk 273.

³⁵⁸ Ruutsoo, Rein. *Ilmar Tõnisson ja „Eesti idee“*. – Eesti Eksperss 20.11.1998.

³⁵⁹ Ilmar Tõnisson. *Eesti välispoliitika*. – Akadeemia 3 / 1937, lk 155-179; Ilmar Tõnisson. *Eesti välispoliitika II*. – Akadeemia 6 / 1937, lk 355-397.

³⁶⁰ Ilmar Tõnissoni käsikirjaline arutlus - *Eestlase seisukoht Euroopas. Milles ennast üle- ja milles alahindame. Vabu mõtteid*. – EAA 4399.1.8, l 250-255.

³⁶¹ Tõnisson 1930, lk 4.

³⁶² Tõnisson 1930, lk 4-7.

³⁶³ Tõniste, Ilmar (Ilmar Tõnisson). *Tartu üliõpilasideaali kujunemisjärke*. – Üliõpilasleht 7 / 1932, lk 164-169.

Teine ideaal, lisaks Eesti kuulumisele Põhjamaade kultuurisfääri, oli I. Tõnissoni jaoks Suurbritannia mõtteviisi, traditsioonide ja demokraatlik-parlamentaarsete valitsemiskorra eeskujuks võtmine. Ennekõike paelus teda Inglise ühiskonna demokraatlikkus ja vabadus. Nimelt nentis ta, et inglise mõtteviisi iseloomustas suurem tasakaal, analüüsivus ja konkreetsus, kui oli seda saksa mentaliteedis.³⁶⁴ Inglise vaimulaadist tulnuks Eestil eeskujuks võtta inglaste humaansus ja distsiplineeritus, et ühiskonda paremini ja vabamalt diferentseerida. I. Tõnissoni arvates oleks Eestil olnud õige orienteeruda Inglismaale, kes oma demokraatlike traditsioonidega oli juba 20. sajandi alguses saanud ideaalse ühiskonnakorralduse standardiks. I. Tõnissoni nentis, et igaüks võis leida midagi imetlusväärset Inglise ühiskonnast, olgu selleks siis demokraatlik riigikorraldus, vabamajandus või sealne rahu ja majanduskindlus.³⁶⁵ I. Tõnisson tundis suurt poolehoidu Inglismaa vastu ja tõdes, et sealne põline riigikorraldus oli oma põhimõtete ning ideedega teistele riikidele eeskujuks. Inglismaast kujunes tema jaoks ideaal ja kinnisidee, nähes sealset ühiskonnakorraldust positiivsena. Kuna eestlaslik vaimulaad oli ajaloo jooksul saanud mõjutusi saksa ja vene kultuurist, oli tema jaoks Inglismaa kui uus poliitiline ja kultuuriline regioon, millele tuli orienteeruda.

Ilmar Tõnissoni rahvuslus eeldas mitmekesisest kultuurivormi, mis avaldus ühiste eeldustega inimkogus. Rahvuslus nõudis aktiivset kultuuritööd ja rahvas pidi olema teadlik oma rahvusest. Tema hinnangul ei olnud uue rahvusliku liikumise eesmärgiks enam rahvast õpetada, vaid teda juhtida. Kuigi I. Tõnissoni arvates oli oluline omakultuur puhastada oluvõõrast, ei eitanud ta ka kultuurilaenu vajalikkust. Tähtis oli tema arvates omakultuuri tootmisel kedagi eeskujuks võtta, mitte aga neid eeskujusid üks ühele matkida. Kultuurpoliitiliselt sümpatiseeris I. Tõnissonile enim Soome ja Inglismaa. Relevantne oli rõhutada oma erilisust, kuid I. Tõnissoni meelest ei saanud eestlaslik vaimulaad põhineda maakultuuril, vaid tuli arendada omakultuuri ja teadvustada enda rahvuslust spirituaalsel tasandil. Uue rahvusliku liikumise juhiks oli vaimne intelligents, kelleks I. Tõnisson pidas üliõpilasi. Viimased pidid olema rahvusteadvuse ja rahvuskultuuri arendamisel ja levitamisel juhtivaks jõuks. I. Tõnissoni ideede kohaselt pidi rahvusriigi rajanud rahvas oma kultuuri ja identiteedi säilitamiseks omama ühist kultuurilist aktiviteeti (edasikandvat jõudu).

³⁶⁴ Tõniste, Ilmar (Ilmar Tõnisson). *Rahvuslikke erinevusi inglise ja saksa mõtlemisviisis*. – Postimees 5.04.1932, lk 4.

³⁶⁵ Tõnisson, Ilmar. *Eesti välispoliitika*. – Akadeemia 3 / 1937, lk 155-156; Tõnisson, Ilmar. *Traditsioonid*. – Akadeemia 5 / 1938, 285-299.

5. Ilmar Tõnissoni välispoliitiline ideaal 1930. aastatel

1937. aastal ilmus ajakirjas Akadeemia³⁶⁶ kaks Eesti välispoliitikat analüüsivat ja hindavat käsitlust.³⁶⁷ Tegemist oli Ilmar Tõnissoni poolt kirjutatud artiklitega, mis lahkasid iseseisvunud Eesti välispoliitikat ja selle suundumusi 1930. aastatel.

Järgnevates alapeatükkides antakse esmalt ülevaade Eesti välispoliitilisest olukorrast iseseisvusajal ja suhetest naaberriikidega. Seejärel vaadeldakse I. Tõnissoni ideid ja mõtteid Eesti välispoliitikast ning lõpetuseks tuuakse välja vastukajad ja kriitika I. Tõnissoni artiklite kohta, mida avaldati ajakirjanduses.

5.1. Eesti välispoliitika omariikluse ajal

Eesti Vabariigi välispoliitiliseks eesmärgiks oli iseseisvuse säilitamine ja julgeoleku kindlustamine. Välispoliitika osaks oli ka koostöö ja head suhted teiste Läänemere idakaldal tekkinud väikeriikidega, samuti Skandinaaviamaade ja naabruses asuvate suuriikidega. Toetust ja julgeoleku tagamist loodeti ka Rahvasteliidult.³⁶⁸

Iseseisvuse algusaastatel oli väga vajalik saada välisriikide tunnustus Eesti iseseisvusele. Tartu rahulepinguga tunnustas Venemaa Eestit 1920. aastal, millele järgnes Soomelt saadud tunnustus sama aasta 7. juunil. Antandi ülemnõukogu tunnustas Eestit 1921. aastal, millele järgnes kohe ka Skandinaavia maade tunnustus. Ameerika Ühendriigid tunnustasid Eestit 1922. aastal.³⁶⁹

Kuigi tunnustamisprotsessi peeti aeglaseks, oli suureks välispoliitiliseks edusammuks 1921. aastal saamine Rahvasteliidu liikmeks. Eesti pani väikeriigina Rahvasteliidule suuri lootusi rahu tagamisel, ent hilisem rahvusvahelise poliitika areng purustas need lootused. Lootus saada julgeolekugarantiid Rahvasteliidult, kadus aegamööda pärast 1924. aasta Genfi

³⁶⁶ Ajakiri Akadeemia loodi aastal 1937 Eesti Üliõpilasseltside Liidu algatusel. Vastutav toimetaja oli Jaan Ots, kes täitis seda ametit kuni 1940. aastani. Ajakiri Akadeemia oli Teise maailmsõja eelsetel aastatel Tartu Ülikooli vaba vaimu kandja.

Eesti ja Maailm. XX sajandi kroonika. I osa. 1900-1940. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2002, lk 428.

³⁶⁷ Ilmar Tõnisson. *Eesti välispoliitika*. – Akadeemia 3 / 1937, lk 155-179; Ilmar Tõnisson. *Eesti välispoliitika II*. – Akadeemia 6 / 1937, lk 355-397.

³⁶⁸ Eesti ajalugu VI, 2005, lk 107.

³⁶⁹ Zetterberg, Seppo. Eesti ajalugu. Tallinn: Tänapäev, 2009, lk 412.

protokolli ratifitseerimise³⁷⁰ ebaõnnestumist.³⁷¹ 1938. aasta lõpuks oli Rahvasteliit muutunud ainult kasutuks jututoaks. Kolm Balti riiki deklareerisid, et nende riikide valitused jätavad endale ise õiguse otsustada, mil määral rakendatakse Rahvasteliidu põhikirja 16. artiklit³⁷². Põhjamaad olid sellest teatanud juba 1936. aastal.³⁷³ Novembris 1938 võeti Eesti parlamendis vastu neutraliteediseadus, mis sätestas Eesti erapooletuse tingimused meresõja korral.³⁷⁴

Eesti koostöökatsed naabritega, eelkõige Soome, Läti, Leedu ja Poolaga, said alguse 1919. aastal. Tugevdamiseks sõjalist koostööd naaberriikidega, püüti luua 1920. aastatel Balti liit. See tähendanuks Eesti, Soome, Läti, Leedu ja Poola sõjalist koostööd, mis oleks olnud kaitseks nii Saksamaa kui ka Nõukogude Venemaa eest. Liidu loomisel oleks pidanud lepinguosalistes osutama rünnaku puhul üksteisele nii sõjalist abi kui ka majanduslikku ja poliitilist toetust.³⁷⁵ Aastatel 1920-1925 toimus viie riigi osavõtul mitu konverentsi selle liidu loomiseks. Paraku ebaõnnestusid Balti liidu loomise katsed. Eelkõige olid põhjusteks Balti riikide omavahelised vastuolud: Poola-Leedu konflikt Vilniuse piirkonna pärast, samuti Soome soov kaugeneda ohustatud Balti regioonist ja läheneda erapooletutele Skandinaavia riikidele. Samuti oli Venemaa ja Saksamaa vastuseis liidu loomisele väga terav. Balti liit muutus teostamatuks unistuseks. Ainukeseks liidu loomise katseks jäi novembris 1923. aastal kümneks aastaks sõlmitud Eesti ja Läti sõjalise liidu leping, mille järgi tuli teineteist sõja korral aidata. Sel moel loodeti moodustada tuumik, mille ümber oleks kujunenud Balti liit. Siiski jäid lootused lootusteks ja kahe riigi vaheline sõjalis-poliitiline koostöö jäi oodatust tagasihoidlikumaks.³⁷⁶

Balti riikide liidulootused said uut hoogu 1930. aastatel, kui 1934. aasta alguses uuendati ja laiendati Eesti ja Läti rohkem kui kümme aastat varem sõlmitud kaitseliitu. Lepiti kokku samasuunalistes esinemistes rahvusvahelistel konverentsidel, regulaarsetes välisministrite

³⁷⁰ 1923. aastal loodud Genfi protokoll pidi täiendama Rahvasteliidu põhikirja ja määrama liikmete kohustused üldise rahu hoidmisel. Eesti ja Läti toetasid lepingu kava ja andsid ka protokollile oma allkirjad 1924. aastal, ent 1925. aastaks olid protokollile alla kirjutanud ainult Prantsusmaa ja selle ratifitseerinud ainult Tšehhoslovakkia. Balti riikide lepingud

(http://www.nommevalitsus.org/index.php?option=com_content&view=article&id=32923&Itemid=458&lang=en). Otsing 16.03.2013.

³⁷¹ Eesti ajalugu VI, 2005, lk 110.

³⁷² Rahvasteliidu põhikirja 16. artikli järgi tuli tarvitada sanktsioone riigi vastu, kes oli toiminud liidu määruste vastu või oli alustanud sõda mõne liidu liikme vastu. Sõja korral tähendas see, et liidu liikmesriigid olid kohustatud sõja korral läbi laskma oma territooriumilt mõne teise liikmesriigi sõjavägesid.

Ilmjärv, Magnus. Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel. Balti riigid ja Soome 1934-1940. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, 1993, lk 44.

³⁷³ Samas.

³⁷⁴ Sõja ja rahu vahel 2004, lk 83.

³⁷⁵ Zetterberg 2009, lk 413-415.

³⁷⁶ Sõja ja rahu vahel 2004, lk 51-52; Ilmjärv, Magnus. Hääletu alistumine. Tallinn: Argo, 2010, lk 198.

kohtumistes jpm. Mõni aeg hiljem soovis liiduga ühineda ka Leedu ja sama aasta septembris kirjutati alla kolme riigi vahelisele koostöölepingule, mis sõlmiti kümneks aastaks. Tegemist oli nõ *Balti Antantiga*. Ent ka sellest ei kujunenud arvestatavat julgeoleku kindlustust Eestile. Ainsaks regulaarseks kootöövormiks jäid kaks korda aastas toimunud välisministrite konverentsid. Liidu liikmesriigid suhtusid üksteisesse eelarvamusega ja ka majanduslik koostöö jäi tagasihoidlikuks. Kõik kolm riiki olid üldplaanis agraarriigid ning eksportijatena olid nad maailmaturul võistlejad, ka ühisest tolliliidust ei saanud asja. Leedu vaatas viltu Eesti-Poola headele suhetele, sest leedukatel oli avalik tüli poolakatega Vilniuse piirkonna pärast. Eesti poliitiline avalikkus arvas, et *Balti Antant* oli kujunenud ohuks nii Lätile kui Eestile, sest Leedu võinuks üritada kasutada liitu vahendina võitluses Saksamaa ja Poolaga. Leedu pidas oma suurimateks vaenlasteks Poolat ja Saksamaad, kuid mitte Nõukogude Liitu, ent just viimane oli 1930. aastatel Eesti sõjaväeliste ringkondade arvates suurim ohullikas Eestile.³⁷⁷ 1930. aastate Eesti välispoliitika üheks eesmärgiks oligi takistada lõunanaabrite koostööd Nõukogude Liiduga.³⁷⁸

Eesti suhted Nõukogude Liiduga olid aastatel 1920-1922 tihedamad kui teistel Euroopa riikidel, ent umbusaldus suurenes pärast kommunistide 1924. aasta riigipöördekatset. Nõukogude Liidu eesmärgiks oli mõjutada Balti riikide kootööd: takistada Eesti, Läti, Leedu koostöömist ja hajutada Soome-Balti liini. Nõukogude Liit nägi Baltimaade ühistegevuses midagi sellist, mis oli suunatud suurriigi vastu. 1926. aastal soovis Nõukogude Liit sõlmida Soomega, kolme Balti riigiga ja Poolaga, iga ühega eraldi, mittekallaletungilepingu. Eesti ja Läti keeldusid sellest, pidades paremaks sõlmida ühine leping. Algse ettepaneku järgi sõlmis lepingu ainult Leedu, kuid 1932. aastaks olid ka ülejäänud riigid allkirjastanud kahepoolsed mittekallaletungilepingud.³⁷⁹ Nõukogude Liidu huvi Balti riikide vastu kasvas pärast Hitleri võimule tulekut 1933. aastal, eesmärgiga saada need oma „kaitse“ alla. 1930. aastate keskpaigast avaldas Nõukogude Liit Baltimaadele survet, et neid endale lähendada. 1935. aastal esitas Nõukogude Liit Eestile ja Lätile ettepaneku vastastikuse abistamise pakti sõlmimiseks, mis andnuks võimaluse tuua Punaarmee baasid Balti riikidesse, ent see sooviavaldus lükati tagasi. Eestis kardeti ka Nõukogude Liidu mõjuvõimu kasvu

³⁷⁷ Zetterberg 2009, lk 416; Sõja ja rahu vahel 2004, lk 54-56.

³⁷⁸ Sõja ja rahu vahel 2004, lk 88.

³⁷⁹ Eesti ajalugu VI, 2005, lk 113-115.

Rahvasteliidus, kes oli sinna astunud 1934. aastal, mistõttu asuti tihendama sidemeid Saksamaaga.³⁸⁰

Eesti suhted Saksamaaga ei olnud kuni 1930. aastateni kõige paremad. Saksamaa tunnustas küll Eesti iseseisvust, kuid Saksamaal olid Balti riikide suhtes omad huvid, eelkõige mõisnikelt võõrandatud maa ja mõisate osas. Eestlaste umbusk püsis baltisakslaste suhtes kuni 1939. aastani, mil nad lahkusid.³⁸¹ 1930. aastate alguses püüdis Eesti toetuda Rahvasteliidule ja vältida enda sidumist Nõukogude Liidu või Saksamaaga. Olukord muutus pärast Saksa-Inglise mereväekokkuleppe sõlmist 1935. aasta suvel, mille järgi Saksamaa võis suurendada oma laevastikku. Eesti jaoks tähendas see Saksamaa mõju kasvu Läänemerele. Ka üha tugevnev surve Nõukogude Liidu poolt tõukas Eesti välispoliitika koostööle Saksamaaga.³⁸²

Saksamaa suhtumine Balti riikidesse muutus 1936. aastal pärast Nõukogude-Prantsuse vastastikuse abistamise lepingu ratifitseerimist. Balti riikidesse hakati suhtuma sõbralikult, kuna eesmärgiks oli teha lõpp Balti riikide tasakaalustavale välispoliitikale ja nende lähendamine Saksamaale. Samuti tõusis päevakorda ühisrinde moodustamine Saksamaa vastu Nõukogude Liidu egiidi all, mida Saksamaa püüdis ära hoida. Oma osa suhete paranemisel oli Eesti-Saksa sõjaväelaste koostööl luureteenistuse alal. Samal ajal arenesid ka Eesti-Saksa majandussuhted.³⁸³ Ka Eesti-poolne Rahvasteliidu 16. artikli mittetunnustamine võeti Saksamaal vastu rahuldustundega.³⁸⁴

Eesti koostööle Skandinaavia maadega loodeti alus panna juba 1917. aastal, kui tuldi välja Läänemere liidu ideega, millel oleksid olnud ühised kaitsejõud, välis- ja majanduspoliitika. 1920. aastal arendatud Balti liidu mõtte toel loodeti, et kui Läänemere riikide vahel ühistöö sujub, siis liituvad sellega ka Skandinaavia maad, ent see jäigi soovunelmaks. 1919. aastal esitas K. Päts Eesti-Soome uniooni idee, mille kohaselt oleks olnud kummalgi riigil oma autonoomia ja seadusandlikud organid, ent ühine president. Soomes tõrjuti antud ideed üsna tugevalt; Eestis leiti, et koos Soomega oleks Eestil kergem iseseisvust säilitada. 1925. aastal,

³⁸⁰ Eesti ajalugu VI, 2005, lk 114-115; Zetterberg 2009, lk 422.

³⁸¹ Eesti ajalugu VI, 2005, lk 115.

³⁸² Eesti ajalugu VI, 2005, lk 115; Sõja ja rahu vahel 2004, lk 67-70.

³⁸³ Ilmjärv 2010, lk 327; Eesti ajalugu VI, 2005, lk 114.

³⁸⁴ Ilmjärv 1993, lk 46.

mõlgutati mõtteid Skandinaavia ja Balti riikide liidust, nn Põhjala Locarnost, kuhu oleksid kuulunud Soome, Balti riigid ja Skandinaavia maad, ent tugev vastuseis tuli Rootsilt.³⁸⁵

1920. aastatel hakkas Soome kaugenema oma lõunanaabritest. Soome vaoshoitus tulenes sellest, et tema geograafiline asend oli kindlustatum. Soomes arvati, et on ohtlik siduda end nõrgemate Balti riikidega ja suurimaks ohuallikaks peeti Nõukogude Liitu. Soome jaoks oli oluline saada osa Põhjamaade koostööst ja mitte kuuluda Balti riikide hulka. Soome eemaldumist lõunanaabritest pooldati ka Rootsis, kus oldi Baltimaade suhtes vaoshoitud. Rootsis leiti, et maailmasõjajaele, Läänemere aladel valitsenud, riiklik jaotus võib taastuda ja seepärast kujutanuks Rootsi liitumine uute Läänemere riikidega tõsist ohtu.³⁸⁶ Rootsi ei oleks suutnud poliitiliselt mõjuval moel toetada Balti riikide iseseisvust. Juba 1930. aastate keskpaigas oli näha, et Soome eraldub selgelt Baltimaadest. 1934. aasta sügisel osales Soome esmakordselt Põhjamaade välisministrite konverentsil ja järgneval aastal kiideti Soomes heaks Põhjamaade neutraliteedi kurss.³⁸⁷

Soome suundumine Põhjamaade koostööblokki tekitas Eestis nurinat. Ka Eesti oleks soovinud kuuluda Skandinaavia maade hulka, kuid selline soov ei leidnud toetust Põhjamaades. Erilise erandina Soome ja Eesti koostoimimises oli salajane sõjaline koostöö. 1931. aasta suvel kohtusid Soomes mõlema maa riigipead ja leppisid kokku omavahelisel eranõupidamisel Soome lahe sulgemise osas. Eesmärk oli sulgeda Soome laht vajadusel mõlema maa rannasuurtükkide abiga, ent poliitilist lepingut ei allkirjastatud kunagi. Soomes leiti, et ühistegevus Eestiga sai piirduda ainult majandus- ja kultuurisuhete alal. Eestil ei olnud Soomele, veel enam Põhjariikidele, midagi pakkuda julgeoleku alal. Ohu korral oluks Eesti Soomele vaid koormaks.³⁸⁸ 1930. aastatel ei kaotatud Eestis ega Lätis lootust läheneda Soome kaudu Skandinaavia maadele, ent kardeti, et Soome võib Balti riigid hüljata.³⁸⁹ Seega reaalselt mingit julgeolekualast koostööd Skandinaavia riikidega ei tekkinud.

Kaugematest lääneriikidest soovis Eesti leida tuge Inglismaalt. Suurbritannia oli vastukaaluks Saksa ja Vene kultuuri- ja poliitikamõjudele ning demokraatliku riigikorralduse eeskujuna. Eestis peeti au sees inglaste abi Vabadussõja ajal ning kahe riigi lähedusele aitas kaasa ka

³⁸⁵ Zetterberg 2009, lk 418-419.; Kultuurisild üle Soome lahe 2005, lk 28.

³⁸⁶ Ilmjärv 1993, lk 21-22; Zetterberg 2009, lk 419;

³⁸⁷ Zetterberg 2009, lk 418-419; Ilmjärv 1993, lk 17-21; Sõja ja rahu vahel 2004, lk 49-51.

³⁸⁸ Kultuurisild üle Soome lahe 2005, lk 27, 33-34.

³⁸⁹ Sõja ja rahu vahel 2004, lk 51.

majanduslik koostöö. Siiski oli Suurbritannia juba 1920. aastatel andnud Eestile mõista, et tulevikus ta enam sarnast abi, nagu oli see Vabadussõjas, Eestile ei osuta. 1930. aastate keskpaigast kuni II maailmasõja alguseni oli Inglismaa välispoliitiliseks eesmärgiks rahustamispoliitika ning sõda püüti vältida läbirääkimiste ja järeleandmistega Saksmaale.³⁹⁰

5.2. Ilmar Tõnissoni välispoliitilised seisukohad

Ilmar Tõnissoni esimeses Eesti välispoliitikat puudutanud artiklis oli rõhuasetus suunatud Balti liidule ja koostööle naabermaadega. Teises osas pani I. Tõnisson paika omaenda seisukohad Eesti välispoliitika osas, pannes seejuures diagnoosi ka Saksmaa ja Nõukogude Liidu huvile Balti riikide vastu.³⁹¹

Esimese artikli alguses seletas I. Tõnisson lahti mõned tema jaoks olulised välispoliitikat puudutavad mõisted, mida ta kasutas ka edaspidi. Mõistet *geopoliitika* oli I. Tõnissoni arvates käsitletud seni väga ühekülgsest, mõeldes selle all vaid teatud riigi poliitilist olemasolu, maa-ala, piire ja suhteid naaberriikidega. Seetõttu oli tema hinnangul ebaõige üldtuntud tõde, nagu oleks Eesti seotud Lätiga, kuna nende „*geopoliitiline*“ *positsioon olevat sama*. I. Tõnissoni jaoks tähendas geopoliitika *poliitilisi reaalseid seoseid nende ruumikuuluvusega*.³⁹²

Veel püüdis I. Tõnisson defineerida mõisteid *suund* ja *olukord*. Ta nentis, et välispoliitilise olukorra all tuli mõista riigi reaalselt välispoliitilist seisukorda, mis *seisab tema suhete kogusummas teiste riikidega* ja millele lisandunuks veel *tema enda potentsiaalsed võimed*. Välispoliitilise suuna all tulnuks näha *vastava riigi ideoloogiliste suhtumiste alusel kalkuleeritud välispoliitilist olukorda ning potentsiaalseid võimalusi*. Õige välispoliitilise suuna all pidas I. Tõnisson silmas olukorda, kus ideoloogiliste momentide *osatähtsus võrreldes reaalsel välispoliitilise olukorra arvestamisega* oli võimalikult väike. Eesti puhul, arvas I. Tõnisson, oli riigi väiksust arvestades, vaja väga teadlikult arvesse võtta Eesti reaalsel välispoliitilist olukorda. Tema jaoks ei olnud tähtis mitte ainult aktuaalsete olukordade korrektne hinnang,

³⁹⁰ Maailma ajaloo atlas. Maailma ajalugu esiajast tänapäevani. Hermann Kinder, Werner Hilgemann. Tallinn: Avita, 2001, lk 468; Eesti ajalugu VI, 2005, lk 112-113.

³⁹¹ Tõnisson, Ilmar. *Eesti välispoliitika*. – Ilmar Tõnisson. Emajõe ääres. Koostanud Hando Runnel. Ilmamaa. Tartu 1997, lk 322-357; Tõnisson, Ilmar. *Eesti välispoliitika II*. – Ilmar Tõnisson. Emajõe ääres 1997, lk 358-411.

³⁹² I. Tõnisson. Eesti välispoliitika, lk 327.

vaid ka *potentsiaalsete momentide arvessevõtt*.³⁹³ I. Tõnisson väitis seega, et riigi välispoliitiline tegevus ei sõltunud ainult tema geograafilisest asendist, vaid ka poliitilistest huvidest, mis ei pruukinud kattuda naaberriikide omadega. Lisaks hetkeolukorrale tuli välispoliitilises tegutsemises vaagida ka teiste riikide poliitilist hetkeseisu ja nende võimalikke samme tulevikus.

Ilmar Tõnissoni hinnangul oli iseseisvuse algusaastate välispoliitika kokkuvõttes väga edukas, kuna ennustati õigesti, millistel riikidel võinuks olla huvi Eesti vastu, ilma et nad ise oleks soovinud Eestit valitseda. Eesti välispoliitika liikus õiges suunas ja taibati õigel ajal, millistelt riikidelt oli Eestil võimalik saada toetust ja tunnustust. I. Tõnisson pidas oluliseks ka toonaste Eesti poliitiliste ringkondade mõtet koostöö vajalikkusest Soome ja Skandinaaviaga. Kiidusõnu ja tunnustust jagas ta ka inglastele, nimetades neid Eesti riigi ristiisadeks.³⁹⁴ Nagu eelnenud peatükis öeldud, saadi 1920. aastate algul tunnustus just suurematelt lääneriikidelt.

Iseseisvusaja olulisim välispoliitiline põhimõte oli I. Tõnissoni arvates hoida kättevõidetut ning säilitada rahu ja sõbralikke suhteid teiste riikidega; muud eesmärki ei saanudki Eestil olla. Eesti koostöö piiririikidega (1920. aastate Balti liidu näol, kuhu kuulunuks Eesti, Soome, Läti, Leedu ja Poola) sõltus küsimusest, *kas kõik osalised tunnevad ennast võrdselt Venemaast ohustatuna?* I. Tõnisson nentis, et nimetatud liidu loomine luhtus eelkõige Soome ja Leedu süül.³⁹⁵

1920. aastate alguses ebaõnnestunud katsed luua Ida-Euroopa riikide liitu, olevat Ilmar Tõnissoni sõnul tekitanud Eestis rahutust ja ebakindlust. Tema arvates, ei pakkunud ka Rahvasteliit, mille liikmete hulka Eesti võeti, piisavat tuge Eesti julgeoleku tagamiseks. Ta rõhutas Suurbritannia rolli, *kes oli viimasel ajal hakanud arendama igalt poolt tagasitõmbumise poliitikat* ja poleks Eestit enam ähvardava ohu korral aidanud. I. Tõnisson nentis, et sellises mahajäetud olukorras otsiti aktiivselt endale uusi tugipunkte, milleks lõpuks sai Eesti-Läti kaitseliidu moodustamine 1923. aastal. I. Tõnisson leidis, et ainuke selge põhjus, miks nimetatud liit loodi, oli *riigimeeste paaniline üksindustunne 1923. aasta sügisel*. Ta ei eitanud küll võimalust, et tollal võis see olla Eesti jaoks õige otsus, kuid hindas naiivseks ja põhjendamatuks väiteid, nagu oleks liiduleping sündinud eelkõige Eesti ja Läti

³⁹³ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika, lk 328-329.

³⁹⁴ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika, lk 332-333.

³⁹⁵ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika, lk 339.

ühise ajaloo ja geopoliitilise asendi tõttu.³⁹⁶ Ta küsis: *Kas arvati, et kaks miljonilist riiki on sõjalises suhtes oluliselt julgemad üheskoos kui üksinda?* Seda väidet pidas I. Tõnisson liigagi naiivseks.³⁹⁷

Tema arvamus Balti liidust sarnanes Eesti-Läti kaitseliidu kohta öelduga. Balti liitu kui sellist käsitles ta 1930. aastate mõistes ehk 1934. aasta koostöölepingu näol, mis sõlmiti Eesti, Läti, Leedu vahel. Ta nentis, et *strateegilistel kaalutlustel meie kuulumine „Balti liitu“ on sama mõttetu, nagu uue maja seinte kokku ehitamine tuleohus olevate ehitistega. Mõistliku majaperemehena peaksime meie pigemini ehitama tulemüüri oma lõunapiirile.* Aastaid 1934-1935 pidas ta kogu senise Eesti välispoliitilise ajaloo jooksul järjekindlusetuimaks ajajärguks. Liidu mõttetuse põhjenduseks esitas Ilmar Tõnisson mitu argumenti, lähtudes seejuures sõjaohust.³⁹⁸ Leedu kardetavaks vaenlaseks oli Poola, liitlaseks aga Nõukogude Venemaa, kellega Leedul puudus ühine piir, mistõttu ei saanud I. Tõnissoni arvates rääkida sarnasest geopoliitilisest olukorrast. Ta nentis, et Saksa-Vene sõjalise kokkupõrke puhul oleks Leedu sidumine selle konfliktiga paratamatu – Leedu kujuneks hüppelauaks Saksamaale. Sarnane oli tema arvamus ka Lätist, leides, et kahe eelnevalt mainitud suurriigi lahkkelide puhul oleksid Leedu ja Läti võrdselt ohustatud, mistõttu tulnuks neil omavahel liitu astuda. Sõjalisest ohust võinuks neid päästa ainult mõni Saksa- ja Venemaa suhtes erapooletu suurriik (konkreetselt riiki I. Tõnisson ei nimetanud).³⁹⁹ Oma teises välispoliitilises artiklis pidas I. Tõnisson loomulikuks, et Läti ja Leedu ühineksid Poolaga, moodustades nii strateegilise geopoliitilise terviku.⁴⁰⁰

Miks siis ikkagi pidas I. Tõnisson Balti liitu mõttetuks? Eesti kasu Balti liidust oluks puhtpoliitiline. Samas oleks Eesti kaotanud oma iseseisvuse lisagarantiid, mis tol hetkel tulenesid Eesti vähesest ohustatusest. Eesti sattunuks Vene-Saksa konflikti puhul enneolematusse hädaohtu.⁴⁰¹ Ilmar Tõnissoni arvates kujunenuks Vene-Saksa konflikti puhul Eesti olukord paremaks kui tema lõunanaabritel, sest erapooletu Eesti võinuks kasulik olla mõlemale sõdivale poolele. Ta rõhutas, et kui 1920. aastatel olid Venemaa strateegilised plaanid kulgenud läbi Eesti piiride, siis 1930. aastatel oli Nõukogude Liit suunanud oma pilgu lõunapoole, eeskätt Daugavpilsile peale, mistõttu oleks ekslik väita, nagu oleksid kolm Balti

³⁹⁶ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika, lk 340-343.

³⁹⁷ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika, lk 342.

³⁹⁸ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika, lk 346-347.

³⁹⁹ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika, lk 349-351.

⁴⁰⁰ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika II, lk 410.

⁴⁰¹ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika, lk 353.

riiki sarnase geograafilise asendi tõttu võrdselt ohustatud. Ta nentis, et Eesti „Balti liidu“ läbi ise hädaohustudes ei saa oma lõunanaabreid kuigi mõjusalt aidata.⁴⁰²

Rahuaja seisukohalt ei omanud Balti liit isegi sentimentaalset väärtust. I. Tõnisson kirjutas: *Nii kahju kui see ka on – sõna „lätlane“ on meil laialt levinud sõimusõna, ja kuuldavasti väljendab Lätis sõna „eestlane“ sama põlastust. Eestlaste ja lätlaste igasuguste ühisürituste juures on tüli ja vaen otse vältimatuks, alatiseks kaasnähtuseks. /--/ Meie kultuurisuhted lõunanaabritega on juba keele- ja mentaliteedi erinevuse läbi otsustavalt takistatud,...*⁴⁰³

Balti orientatsioon oli tema hinnangul põhimõtteliselt ekslik ning käis vastu Eesti reaalsuhtedele huvidel. Ta arvas, et tuleks vältida Eesti lugemist kitsamas mõttes „balti“ riigiks. *Keeleteaduses on see sõna läti-leedu rahvaste privileeg ja selleks ta ka jäägu. Ka majanduslikult ei saanud kolmel sarnaseid tooteid valmistaval ja tarbival riigil majanduslikke seoseid olla, arvas I. Tõnisson.*⁴⁰⁴

Ilmar Tõnisson esimene artikkel oligi suunatud eelkõige Balti liidu poliitika vastu. Eesti-Läti kaitseliidu sõlmimine, mis oli toimunud hetkeolukorra ajal, jäi tema jaoks mõistmatuks. Ta pidas ekslikuks soovi paigutada Eesti koos Läti ja Leeduga samasse geopoliitilisse asukohta, kuna sõja korral oluiks Läti ja Leedu enam ohustatud. Samuti puudus Eesti ja tema lõunanaabrite koostööl sentimentaalne tähtsus ning Eesti kultuur erines märgatavalt Läti ja Leedu omast.

Teises artiklis võttis Ilmar Tõnisson vaatluse alla Eesti suhted Saksamaa ja Nõukogude Liiduga ning vaagis Eesti võimalusi välispoliitiliseks koostööks Balti- ja Põhjamaadega.⁴⁰⁵

Esmalt vaatles I. Tõnisson Nõukogude Liitu ja leidis, et kui 1920. aastatel oli kommunismioht Eestile reaalne, siis 1930. aastatel ei olnud see enam kuigi aktuaalne. Kommunismi agressiivsus olevat taandunud ja Venemaa maailmavaade lähtunud uutest reaalsuhtedest huvidest. *Venemaa ekspansioon viimase kümnekonna aasta jooksul on siirdunud Põhja-Jäämere, Vaikse ookeani põhjaosa ja Mongoolia suunas, mistõttu nn „Balti aken“ olevat minetanud oma olulisuse. Ka strateegilises mõttes olevat Nõukogude Venemaa kaotanud huvi Eesti vastu. Eesti kujuneks Saksa-Vene sõjas viimase jaoks üksnes koormaks ning Eesti*

⁴⁰² I. Tõnisson. Eesti välispoliitika, lk 352-353.

⁴⁰³ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika, lk 354-355.

⁴⁰⁴ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika, lk 356-357.

⁴⁰⁵ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika II, lk 358-411.

ei paku ka Venemaale strateegilise ühendusteena või ofensiivse baasina mitte midagi positiivset. Samuti oleks Eesti olnud oma pika rannajoonega Venemaa jaoks väga raskesti kaitstav võitluskaaslane. I. Tõnisson järeldas, et Saksa-Vene konflikti puhul olnuks ainuõige tee Eesti täielik neutraalsus. Ta pidas ebatõenäoliseks, et Venemaa jätaks sõjas kasutamata Läti ja Leedu kui pealetungibaasi, seevastu Eesti võiks jääda kõrvale, sest *meie ise ei paku midagi ofensiivset teotuspunktina.* Lõpetuseks väitis I. Tõnisson, et idast lähtuvat ohtu võinuks vähendada seeläbi, et Eesti loob tugevad sidemed Põhjamaadega ja arendab suhteid Venemaaga selles suunas, et toimuks Nõukogude Liidu heatahtlik suunamine põhja ja ida suunas. *Mida tugevamaks läheb Venemaa nendes meilt ärapööratud ilmakaartes, seda kindlam on meie kodumaa Venemaa ekspansiooni survest.*⁴⁰⁶

Saksamaa osas arvas I. Tõnisson, et Eesti sattumine Saksamaa võimu alla pole vastuvõetav, kuna eestlastes on ajaloolistel põhjustel juurdunud sügav umbusk sakslaste vastu. Ta leidis, et *Saksamaal ei saa olla meie maa vastu praegu ega lähemas tulevikus reaalselt huvi.* Selle põhjenduseks tõi ta asjaolu, et saksa „*Drang nach Osten*“ on mõnda aega oluliselt lõuna poole suundunud, eriti üle Tšehhoslovakkia, Rumeenia – Ukraina rikkuste poole. Rõhutatult lisas ta, et Eesti ise ei tohiks teha midagi, mis võiks suurendada Saksamaa huvi Eesti vastu. Eesti jaoks võrdselt halvaks pidas ta kahte võimalust: esiteks, kui Poola astuks Saksamaaga sõjaliselt liitu Venemaa vastu, siis oleks Eesti ja tema naaberriigid tehinguobjektid, mida Saksamaa võinuks Poolale koostöö eest lubada. Saksamaa ise saanuks sel juhul teatavad õigused Kagu-Euroopas. Teisalt, kui Saksamaa ja Venemaa looksid liidu, võiks Venemaa nõuda tagasi oma õigusi Läänemere rannikul. Ent selliseid olukordi pidas I. Tõnisson artikli kirjutamise ajal ebatõenäolisteks. Sarnaselt Venemaale, arvas ta ka Saksamaa kohta, et Eesti neutraalsus võinuks Saksamaale vastuvõetav olla, kuna see välistanuks Eesti ühinemise vaenulike gruppidega.⁴⁰⁷

Eesti välispoliitikas oli I. Tõnissoni jaoks oluline tegutsemine koos Soome ja Skandinaaviaga. Põhjamaade koostööblokki, mille neljandaks liikmeks oli hiljuti saanud Soome, oli oluline kaasata ka Eesti. Eesti oleks tema arvates olnud tasakaalustavaks teguriks Soome kõrval oma *teiselaadilise rahvuslikkusega.* Ka Rootsile ei tohtinuks Eesti liitumine vastuvõetamatu olla oma rahvuspoliitiliste seisukohtade tõttu, ent I. Tõnisson pidas Eesti-Rootsi lähenemise

⁴⁰⁶ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika II, lk 359-367.

⁴⁰⁷ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika II, lk 368-375.

takistuseks Eestis valitsenud autoritaarset riigikorda.⁴⁰⁸ Seejuures toonitas ta, et lisaks Soomele, oli *Eesti üldse ainus rootsi vähemusrahvusega maa*. I. Tõnisson lükkas ümber arvamuse, nagu peaks Eesti ennast Põhjamaadele pakkuma minema. Pigem pidanuks Eesti käivitama muutused, mis omakorda toonuks kaasa olukorra, kus *Põhja koostöörühm meid omaenda huvides vajab viiendaks liikmeks*.⁴⁰⁹ Kuna Soome liitumine Põhjamaadega oli toimunud hiljaaegu, siis I. Tõnissoni hinnangul võis sunnitud olukord sellele lisa tuua. *Nagu öeldud, Põhjamaade piirid on praegu liikumas*. Algselt ei olnud küll eesmärk teha tihedat koostööd Skandinaaviaga julgeoleku alal, vaid alustada tulnuks diplomaatilise, kultuurilise ja majandusliku läbikäimise tihendamisest ja vastavate lepingute sõlmimisest.⁴¹⁰ I. Tõnissoni arvates ulatunuks Põhjala lõunapoolseim piir Eestini, kuna Läti ja Leedu oleksid Põhjamaadele üksnes koormaks olnud. Pärast Eesti sidumist Põhjamaadega olnuks rahu tagajaks Kirde-Euroopas Poola-Balti liit ja Skandinaavia koostöö.⁴¹¹ Seega, esmajärjekorras tulnuks Eestil pääseda Skandinaavia maade koostöökibloki, nii seejärel tulnuks teha koostööd Poola-Balti liiduga (Läti, Leedu).

Kahe artikli kokkuvõttes leidis I. Tõnisson, et Balti liit oli mõttetu ja rõhutas korduvalt, et ainutähtsaks ei saa pidada geograafilist naabrust ega ajaloolist ühtsust, vaid tuleb arvestada ka riikide reaalspoliitiliste huvidega. Veel enam, Eesti liitumine Läti ja Leeduga seadnuks ohtu Eesti iseseisvusele. Balti liit ei vastavat eestlaste rahvuslikele huvidele. See-eest liit Skandinaaviaga andnuks lisagarantii nii Eesti neutraliteedile kui julgeolekule. I. Tõnissoni meelest oli Eesti seisund üksinda tugevam kui osana Baltikumist. Lõunanaabrid oleksid otseses ohus, kui Saksamaa ja Venemaa peaksid tülili minema. Kui Eesti seisnuks eraldi, olnuks tal hea positsioon oma erapooletuse säilitamiseks, eeldusel, et ta teeniks mõlema suurriigi huve ja et teda Balti liidu kaudu konflikti ei kaasataks. Seda muidugi vaid juhul, kui *meie poliitika on absoluutselt neutraalne ega soodusta kumbagi poolt*⁴¹². Lõpetuseks võinuks Eesti Põhjamaa riigina teha koostööd Poola-Balti liidu ja Skandinaavia liinil.

Ilmar ja Jaan Tõnissoni välispoliitilisi seisukohti on analüüsinud Heino Arumäe⁴¹³, kelle hinnangul jätkas Ilmar oma isa eeskujul negatiivset suhtumist Lätisse. Jaan Tõnissoni

⁴⁰⁸ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika II, lk 400.

⁴⁰⁹ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika II, lk 400-401.

⁴¹⁰ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika II, lk 394-411.

⁴¹¹ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika II, lk 401, 410.

⁴¹² I. Tõnisson. Eesti välispoliitika, lk 352.

⁴¹³ Arumäe, Heino. *Jaan ja Ilmar Tõnissoni välispoliitilistest tõekspidamistest Teise maailmasõja eel*. – Tuna 3 / 2003, lk 35-63.

välispoliitiliseks ideaaliks oli vabariigi algusaastatest alates olnud koostöö Balti riikide, Soome ja Skandinaaviaga, samas ei soovinud ta näha mitte mingisugust Eesti-Läti liitu. Mõlema mehe kõigutamatuks ideaaliks kuni 1939. aastani oligi ühistöö Soome ja Skandinaaviaga. 1930. aastatel teisel poolel leidis ka Ilmar Tõnisson, et Eestil olevat *enneolematuid võimalused Skandinaavia blokile liginemiseks*⁴¹⁴. Kuigi ideaalis sooviti näha Eestit pigem põhjariikide kui lõunariikide blokis, nähtus juba Soome eemaldumisega Balti riikidest, et lähemat koostööd Eestil oma põhjanaabritega teha ei õnnestu. Heino Arumäe hinnangul kaldus Jaan Tõnissoni poliitiline orientatsioon 1930. aastatel pigem venelaste kui sakslaste poolele: kui tuli valida kahe halva vahel, siis kahe halva seast tuli valida parem.⁴¹⁵ Ka Ilmar Tõnisson nentis, et *kui me juba peame kellegi poolt olema, millisesse valikusse meid aga ainult saab ajada Saksamaa ise, siis on see valik ilmsesti ja paratamatult Saksamaa vastu*.⁴¹⁶ Samas oli ta veendunud, et *Eesti oma geopoliitilise asendi tõttu on üks kindlustatum üksus rahvusvahelises elus kui seoses „Balti liiduga“*.⁴¹⁷

Välispoliitilisi seisukohti ja arvamusi avaldas Ilmar Tõnisson hiljemgi. Londonis õppides pidas Ilmar isaga aktiivset kirjavahetust, edastades teavet välismaal toimuvast ja kajastades iseenda välispoliitilisi vaateid. Ilmselt üheks olulisemaks oli 11. aprillil 1939. aastal kirjutatud kiri. Kui varasemalt oli I. Tõnisson veendunud, et neutraalsus oleks olnud Eestile positiivne lahendus, siis nimetatud kirjas pidas ta Eesti erapooletust lootusetuks. Kiiresti ja oluline olnuks valida pool – kas *entente* või *teljeriigid*, sest nõ kaasalohisemine oleks olnud paratamatus. Nagu kirjast näha, toetas I. Tõnisson tugevalt ühinemist *éntentega*.⁴¹⁸

Järgmises kirjas isale nentis I. Tõnisson, et asjade käik näib minevat paratamatult suure konflikti poole. *Eile õhtul sai siin mitteametlikult teatavaks, et Inglismaa seab sisse sundusliku väeteenistuse*, kirjutab ta. Suurimaks probleemiks pidas ta Saksa-Poola kokkulepet, sest kui see teostuks, toimuks see Eesti kulul. Venelastega tulnuks hoida häid suhteid, sest tema hinnangul neist ohtu Eestile ei olnud.⁴¹⁹ 12. mail 1939 kirjutab I. Tõnisson, et Eesti seisukord sõltus täielikult koostööst Soomega⁴²⁰ ja 3. juulil konstateeris ta veelkord, et ainus

⁴¹⁴ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika, lk 349.

⁴¹⁵ Tuna 3 / 2003, lk 46; Arumäe, Heino. *Parimad soovid ja karm reaalsus. Ilmar Tõnissoni välispoliitilistest tõekspidamistest*. Akadeemia 7 / 1998, lk 1547-1556.

⁴¹⁶ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika II, lk 374.

⁴¹⁷ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika II, lk 407.

⁴¹⁸ Ilmari Tõnissoni kiri Jaan Tõnissonile 11. aprillil 1939. – ERA 1627.1.22, l 81-81p.

⁴¹⁹ Ilmari Tõnissoni kiri Jaan Tõnissonile 26. aprillil 1939. – ERA 1627.1.22, l 93, 94.

⁴²⁰ Ilmari Tõnissoni kiri Jaan Tõnissonile 12. mail 1939. – ERA 1627.1.22, l 112-112p.

tee veel arenevate sündmustega sammu pidada, oleks hoida kindlalt joont koos Soomega.⁴²¹ 16. mail kirjutas ta, et Inglismaal ei võetavat Leedut enam iseseisva riigina, ja nimetas Lätit tasakaalutuks, mistõttu olnuks Eestil väga mõtlematu liituda nendega ühte gruppi. *Inglismaalt ei ole muud uudist, kui et siin ikka tõsisemalt ja ühemeelsemalt valmistutakse sõja vastu. Meil peaks aga peahuvi olema sellele suunatud, et Briti meid hõlmaks oma ühepoolse garantiiga.*⁴²² Kahes kirjas isale mõistis ta hukka Eesti välisministri Karl Selteri tegevuse Saksamaa suunas.⁴²³ I. Tõnisson hindas kõrgelt võimalust saada puhkeva sõja korral osa lääneriikide kaitsest, Nõukogude Venemaal ta ohtu ei näinud.

5.3. Vastukaja Ilmar Tõnissoni välispoliitilistele ideedele

Pärast artiklite avaldamist ilmus Eesti ajakirjanduses mitmeid I. Tõnissoni kirjutisi arvustavaid ja kritiseerivaid ülevaateid. Teiste seas võtsid sõna näiteks *Vaba Maa* peatoimetaja Eduard Laaman ja *Päevalehe* peatoimetaja Harald Tammer.⁴²⁴ Kuigi tegemist oli väga põhjalikult Eesti välispoliitikat analüüsinud artiklitega, siis vastukaja neile oli pigem negatiivne, I. Tõnissoni argumente ja ideid ümberlukkavad. Leidus ka kirjutisi, kus lihtsalt refereeriti I. Tõnissoni artiklite põhiteese⁴²⁵. Oma arvamuse ja vastukaja I. Tõnissoni artiklitele esitasid ka Eesti ja Läti üliõpilaskonnad.⁴²⁶

Osa vastukajalisi artikleid märkis esmalt, et tegemist oli I. Tõnissoni isiklike seisukohtade ja ettepanekutega. Ka Tartu üliõpilaskond rõhutas, et tegemist ei olnud Eesti rahva ega Tartu üliõpilaskonna seisukohtade, vaid I. Tõnissoni isiklike arvamustega.⁴²⁷ Läti üliõpilaskonna ajakirja vahendusel nenditi, et I. Tõnissoni väited Eesti-Läti liidu eaproduktiivsuse ja mõttetuse kohta on puudulikud ja mitteveenvad. Läti üliõpilaskond nentis, ent nende jaoks oli mõistmatu, kuidas saab üldse väita, et selliste väikeriikide nagu Eesti ja Läti jaoks oli liiduleping kasutu. Samuti ei tahetud uskuda, nagu oleks I. Tõnisson olnud veendumusel, et

⁴²¹ Ilmari Tõnissoni kiri Jaan Tõnissonile 3. juuli 1939. – ERA 1627.1.22, l 6.

⁴²² Ilmari Tõnissoni kiri Jaan Tõnissonile 16. mail 1939. – ERA 1627.1.22, l 103-103p

⁴²³ Ilmari Tõnissoni kiri Jaan Tõnissonile 16. mail 1939. – ERA 1627.1.22, l 104; Ilmar Tõnissoni kiri Jaan Tõnissonile 3. juuni 1939. – ERA 1627.1.22, l 6p.

⁴²⁴ Tammer, Harald. *Välispoliitilisi probleeme*. – Päevaleht 14.10.1937, lk 4; Tammer, Harald. *Eesti välispoliitikast*. – Päevaleht 15.01.1938, lk 4; Laaman, Eduard. *Balti liit tühistada?* – *Vaba Maa* 23.10.1937, lk 2; Laaman Eduard. *Põhja liidu unistused ja Balti liidu praktika*. – *Vaba Maa* 15.01.1938, lk 2.

⁴²⁵ *Balti liit Eestile kahjulik?* – Päevaleht 09.10.1937, lk 4; *Eestile neutraalsust*. – Postimees 14.10.1938, lk 7.

⁴²⁶ *Üliõpilaskondade protestinootide sisu*. – Päevaleht 23.10.1937, lk 4; *Balti liidu probleemid Lätis*. – Päevaleht 20.10.1937, lk 5.

⁴²⁷ *Üliõpilaskondade protestinootide sisu*. – Päevaleht 23.10.1937, lk 4; *Eestile neutraalsust*. – Postimees 14.01.1938, lk 7.

ükski suutvat väikeriik ennast paremini kaitsta kui kahekesi. Siiralt loodeti, et tegemist ei olnud Eesti üliõpilaskonna, veel vähem Eesti valitsusringkondade ametlike seisukohtadega. Seepärast mõisteti hukka taoline Eesti-Läti liidu ja kahe maa heanaaberlike suhete mahategemine ja õõnestamine. Pigem tulnuks teha ettepanekuid, kuidas liitu paremaks muuta ja leida lahendusi liidu puudustele.⁴²⁸

Päevalehe peatoimetaja Harald Tammer leidis I. Tõnissoni esimest artiklit arvustades, et see oli kirjutatud liialt momendi mõjust lähtuvalt, ja pidas arvamust, et Skandinaavia riigid võiksid iga hetk Eestit oma liitu kutsuda, liiga optimistlikuks. H. Tammer oli valmis nõustuma I. Tõnissoni hinnanguga Eesti-Läti liidule: see liit saanud teoks piiririikide koostöö kokkuvarisemise järel, mil väikeriigid pidid paratamatult üksteisega liituma. Samas esitas ta kaks küsimust: kas on õige väita, et Nõukogude Vene- ja Saksamaa jäävad alatiseks vaenlasteks ning kas võib kindel olla, et Nõukogude Liidu ja Saksamaa sõja korral jääb Eesti puutumata? H. Tammer arvas, et seni, kui Moskvast ja Berliinis püsivad olemasolevad režiimid, jääb kahe suurriigi vaheline vaen kestma. Ta hoiatas, et diktaatorlikes maades olid suunamuutused ettearvamatud ning juhul, kui Saksamaa ja Venemaa peaks ühinema, oleksid kõik kolm Balti riiki ühtemoodi hädaohus. Selge olevat seegi, et ühiselt suudavad väikeriigid ennast paremini kaitsta kui üksikult. Läbini ekslikuks pidas H. Tammer I. Tõnissoni väidet nagu võiks Eesti jääda Saksa-Vene konfliktist puutumata. Samuti ei näinud ta Balti liidus takistust lähenemaks Skandinaaviale, pigem vastupidi. H. Tammer konstateeris, et *Eesti välispoliitika on õigetel radadel*.⁴²⁹

Järgmises arvustuses I. Tõnissoni *Välispoliitika II* kohta leidis H. Tammer, et kuigi arvustatava artikli autor oli teinud põhjalikku tööd, oli artikli konstruktiivne osa suhteliselt nõrk ja pigem pettumust valmistav. Artikkel jätnud pigem efekti taotlemise mulje. Ta leidis, et kuigi I. Tõnissoni mõtted Eesti erapooletusest ja tema soov läheneda Skandinaaviale olid tervitatavad, ei ole seetõttu vaja loobuda Balti liidust – see oleks *praktiliselt otstarbekohane*. Kui Eesti astuks Balti liidust välja, võiks see tekitada Lätis ja Leedus teatud tasakaalutuse ning Leedu lähenenuks Poola asemel Nõukogude Liidule. H. Tammer pidas Eestit Balti bloki juhiks ning seetõttu pidanuks olema Eesti ülesanne oma regiooni aktiivne kujundamine soovitud suunas. H. Tammeri arvates oli I. Tõnissoni idee Eesti lahkumisest Balti liidust vastuoluline. Ta analüüsis: ... *peale selle, kui Eesti on purustanud Balti liidu, jäänud ootama*

⁴²⁸ *Balti liidu probleemid Lätis*. – Päevaleht 20.10.1937, lk 5.

⁴²⁹ Tammer, Harald. *Välispoliitilisi probleeme*. – Päevaleht 14.10.1937, lk 4.

*Skandinaavia kosilast, leidnud need vahest viimaks ja lasknud Leedul tekkida koostöö Poolaga (mis Eesti eemaldumisel enam kui kahtlane), siis Eesti ometi pöördub uuesti tagasi oma lõunanaabrite poole, kuid mitte enam Balti riigi, vaid Põhjariigina, et toetada uuesti nende koostööd, sest Skandinaavia, Balti ja Poola koostöö poole tüürib I. Tõnisson ometigi välja.*⁴³⁰ H. Tammeri arvates vaataks Venemaa Eesti lahkulöömisele Balti riikidest väga kahtlevalt ja tõlgendaks seda saksasõbralikkusena. Kui I. Tõnisson väitis, et Eesti sai läheneda Skandinaavia maadele ainult eraldiseisvana, siis *Päevalehe* peatoimetaja arvas, et parim tee soovitud riikide bloki loomiseks ning koostööks Põhja- ja Baltimaade vahel oleks Eestil olnud ikka läbi Balti liidu.⁴³¹

Ajalehe *Vaba Maa* peatoimetaja Eduard Laamani arvates olevat võimalus, et Saksamaa ja Venemaa üldse sõda alustavad, kuni Poola nende vahel erapooletuks jääb, väga väike. Kui sõda siiski algaks, oleks ebatõenäoline, et Venemaa oma rünnakuplaanid nii lihtsal rindel teostaks nagu oli seda Läti ja seepärast tulnuks ikkagi arvestada, et ka Eesti satub ohtu. E. Laaman pidas ekslikuks I. Tõnissoni väidet, nagu oleks Eesti-Läti liiduleping loodud suurest hirmust ja hädavajadusest. Pigem tundus talle, et I. Tõnissoni üleskutse loobuda sellest liidust kõlas kabuhirmunult.⁴³² E. Laaman ei pidanud tõenäoliseks, et Eesti võiks saada lähiajal osaks Põhjamaadest, pidades seda kaugeks tulevikuunistuseks. Ta ironiseeris I. Tõnissoni ettepaneku üle loobuda Balti liidust, mille järel saanuks Eesti kohe oma neutraliteedile Saksamaa ja Venemaa tunnustuse ning Põhjamaad võtnuks Eesti avasüli oma koostööblokki. E. Laaman konstateeris kokkuvõtteks, et *head on liiga palju, nii et selle all loogikagi kipub kannatama*. Ka oli E. Laamani jaoks liiga utoopiline I. Tõnissoni mõte Poola-Balti liidu ühinemisest Skandinaaviaga, sest nagu olevat öelnud professor Ants Piip: *Põhja liidust võib teoretiseerida, praktika viib meid lõuna poole.*⁴³³

Ajakirjandus avaldas kokkuvõtlikult ka endise riigivanema Ants Piibu seisukohad, mida ta avaldas välissuhete ühingu kõneõhtul. Professor A. Piip nentis, et tuleks järgida iseseisvuse alguses paika pandud välispoliitilisi teese, milleks olid iseseisvuse kaitsmine ja sõbralike suhete loomine teiste riikidega. Samuti pidas ta Eesti seisukohalt oluliseks kuulumist Rahvasteliitu ja aktiivset osalust selles.⁴³⁴ Professor A. Piip rõhutas, et Eesti ja Läti kuuluvad

⁴³⁰ Tammer, Harald. *Eesti välispoliitikast*. – Päevaleht 15.01.1938, lk 4

⁴³¹ Samas.

⁴³² Laaman, Eduard. *Balti liit tühistada?* – *Vaba Maa* 23.10.1937, lk 2.

⁴³³ Laaman, Eduard. *Põhja liidu unistused ja Balti liidu praktika*. – *Vaba Maa* 15.01.1938, lk 2.

⁴³⁴ *Arutati välispoliitilisi probleeme*. – Päevaleht 14.01.1938, lk 5.

ühte.⁴³⁵ Ka I. Tõnisson oli oma esimeses artiklis tõstnud Ants Piipu esile, kui isikut, kes oli üks vähestest balti orientatsiooni pooldajatest,⁴³⁶ pidades ilmselt silmas seda, et A. Piip oli üks vähestest Tartu opositsiooni esindajatest, kes ei lasknud end mõjutada Jaan ja Ilmar Tõnissoni välispoliitilisel nägemusel, vaid oli säilitanud sõltumatu välispoliitilise mõtlemise.

Ilmar Tõnissoni artikli kohta avaldas arvamust ka *Postimees*. Tundmatuks jääv autor leidis, et I. Tõnissoni väide, nagu jäänuks Saksa-Vene sõja korral sõjatanner Läti ja Leedu aladele, oli väga ebausutav. Samuti ei pidanud ta Eesti-Läti liidulepingu ega Balti liidu ülesütlemist mingilgi määral eelduseks Skandinaaviale lähenemisel. Nii kaua, kui ei ole loodud kindlaid liidusuhteid Skandinaavia riikide eneste vahel, oleks see veel vähem tõenäoline Eestiga, arvas artikli arvustaja.⁴³⁷ Autori hinnangul tulnuks algatuseks Eestil vähendada oma kohustusi Rahvasteliidus samale tasemel Põhjamaadega,⁴³⁸ mõeldes selle all ilmselt loobumist Rahvasteliidu põhikirja 16. artiklist.

Kokkuvõttes tuleb nentida, et I. Tõnissoni välispoliitilised seisukohad olid üldsõnalised ja põhjendamatud ning tal puudusid konkreetsed ja põhjalikult läbimõeldud ettepanekud Eesti välispoliitilise suuna muutmiseks 1930. aastatel. Artiklite eesmärgiks oli tõmmata tähelepanu tollasele Eesti välispoliitilisele olukorrale ja anda mõista, et Eesti välispoliitiline suunamuutus Saksamaa sihis polnud õige, eeldusel, et taoline suunamuutus oli realselt aset leidnud. Kuigi 1923. aastatel loodud Eesti-Läti kaitseliit jäi loodetust tagasihoidlikumaks ning 1934. aastal sõlmitud Eesti-Läti-Leedu koostööleping ei andnud samuti konkreetseid tagajärgi, olnuks mõlemast liidust loobumine olnud otstarbetu. I. Tõnissoni idee heita ühte Põhjamaadega, ei leidnud Läänemere teisel kaldal vastukaja. Vastuoluliseks jäi mõte Eesti loobumisest Balti koostööst, et seejärel ühineda Skandinaavia maadega. Eesti ühinemise Põhjamaadega pidanuks viimased ise välja pakkuma. Veel enam, pärast Eesti ühinemist Skandinaavia riikidega, tulnuks taas liituda Poola-Balti koostööblokiga. Seega soovitas I. Tõnisson lahkuda ühest liidust, ühineda teisega ja seejärel uuesti liituda blokiga, millest oldi juba lahkutud. Selline mõttekäik oli keeruline, kasutu ja vastuolus tema ideega mitte tegemist teha lõunanaabritega. Mõte, nagu võiks Eesti jääda Saksa-Vene konflikti korral puutumata, oli rohkem kui ebatõenäoline; sama on arvanud ka Heino Arumäe⁴³⁹. Ka I. Tõnissoni arvamust,

⁴³⁵ *Eesti ja Läti kuuluvad ühte*. – Uus Eesti 14.01.1938, lk 5.

⁴³⁶ I. Tõnisson. Eesti välispoliitika, lk 354.

⁴³⁷ R. *Realistlik Eesti välispoliitika. Balti liit ja Skandinaavia orientatsioon*. – Postimees 18.01.1938, lk 2.

⁴³⁸ Samas.

⁴³⁹ Akadeemia 7 / 1998, lk 1556.

et 1930. aastatel ei kujutanud Nõukogude Liit Eestile ohtu, võib pidada naiivseks. Artikleid arvustanud ajalehtede peatoimetajad leidsid, et kogu I. Tõnissoni Eesti välispoliitiline ideestik oli üles ehitatud momendiolukorrast lähtuvalt ega suutnud õigesti hinnata maailmas toimuvat. Kahjuks pole õnnestunud leida ühtegi I. Tõnissoni vastust ajakirjanduses ilmunud kriitikale, ei tollasest ajakirjandusest ega ka arhiivitoimikutest. Seega oli ilmselt tegemist ühekordse arvamusalaldusega, sest tegelikkuses polnud Ilmar Tõnisson ei kogenud poliitika ega aktiivne poliitika osaleja. Tema vaated Eesti seisukorrast maailmas olid vankumatud ja mõjutatud oma tugevast sümpaatiast Skandinaavia ja Inglismaa vastu, mistõttu jäi artiklite põhisisu ühekülgselt ja ebarealistlikuks.

Kokkuvõte

Ilmar Hans Tõnisson oli Eesti iseseisvuse aja ideoloog, sotsioloog, poliitik ja ajakirjanik. Tegemist oli Eesti riigitegelase Jaan Tõnissoni vanima pojaga, kes, nagu isagi, kuulus Eesti Üliõpilaste Seltsi. Tartu Ülikoolis õppides spetsialiseerus ta sotsiaalpsühholoogiale, milles ta tegi ka teadustööd. Ilmar Tõnisson oli eelkõige tegev Tartu üliõpilaskonnas, mille moodustasid kõik Tartu Ülikooli üliõpilased ja mille eestseisjaks kujunes esinduskogu Edustus. Samuti oli ta mitmete akadeemiliste ühingute liige, millest mainimist vääricks Akadeemiline Hõimuklubi ja Akadeemiline Rahvuslik Kultuuriühing. Lisaks üliõpilaskondlikule tööle, oli ta mõnda aega tegev ajakirjanikuna ja 1930. aastate alguses ka poliitikuna. Ideoloogina käsitles ta põhiliselt rahvusluse küsimusi, aga avaldas ajalehtedes artikleid ka majanduse, poliitika ja kultuuri valdkonnast. Ilmar Tõnissoni elutee jäi lühikeseks – põhjuseks hukkumine oma abikaasa käe läbi 1939. aasta oktoobris. Seega langes tema peamine tegevusperiood ülikooliaega, kus ta oma ideid propageeris. Olles iseloomult vaimuinimene, pühendas ta oma noorus- ja ülikooliaastad eesti rahvusliku iseteadvuse arendamisele.

Üliõpilaskondlikus plaanis rõhutas Ilmar Tõnisson ühtse üliõpilaskonna vajalikkust 1930. aastatel. Olles kolmel korral üliõpilaskonna Edustuse eestseisuses, oli tema sooviks luua üliõpilasseadus, mis oleks olnud lülits ülikooli ja üliõpilase vahel ning mis oleks kasvatanud rahvuslikus meelsuses tulevast noort haritlaskonda. Just üliõpilastest pidi kujunema Eesti tulevane aktiivne ja rahvuslikke eesmärke taotlev haritlaskond. Tema sooviks oli näha kogu üliõpilaskonnal ühtset eesmärki – olla rahvusliku liikumise kandja ja kogu eestluse arendamise ja edasiviimise pooldaja.

Üliõpilaskondlikus laadis oli tema arvates oluline kaotada ka eripärad ja rivaalitsemine seltside ning korporatsioonide vahel. Viimased olid oma ideedelt vanamoodsad ja nende kombes ning põhimõtted oli saksaliku mentaliteediga. Kuna I. Tõnisson ise kuulus vanimasse Eesti üliõpilasorganisatsiooni, taotles ta seltside eeskujul üliõpilaskonnas vaba, isikupärast ja rahvalähedast kasvatus- ning mõtteviisi. Siiski jäi ühtse üliõpilasseaduse idee pelgalt deklaratiivseks, kuna *vaikiva ajastu* tingimustes muutus Tartu ülikooli ja üliõpilaskonna korraldus. Samas suutis I. Tõnisson Edustuses olles edasi anda oma eesmärgid rahvuslikus plaanis, milleks oli nii vabaduspäeva kõnelenu idee kui ka Akadeemilise Rahvusliku

Kultuuriühingu (ARK) asutamine. Viimane neist rõhutas just üliõpilaste osa rahvusküsimuste lahendamisel ja propageeris eestlasliku vaimulaadi.

Koos mõttekaaslaste Villem Ernitsaga ja August Annistiga tegutses I. Tõnisson aktiivselt hõimutöö alal. Hõimuliikumise algatajateks ja eestvedajateks pidid tema arvates olema üliõpilased, kes pidid hõimutööd tutvustama laiematele rahvahulkadele. Just teatav kultuurivahetus Soomega ja üksteise tundmaõppimine, aitas süvendada sõprustunnet kahe maa rahvaste vahel. Olulisemateks sündmusteks hõimuliikumise alal olid Eesti-Soome üliõpilaspäevad ja sõpruslepingute sõlmimine eesti ja soome üliõpilasorganisatsioonide vahel alates 1920. aastate lõpust. Hõimutööga oli seotud I. Tõnissoni rahvuslik vaimuunioon ja ta sidus seda tihedalt eestluse ideedega. Soome keel ja kultuur rikastanuks eesti vaimumaaailma ja tema hinnangul aidanuks see paremini mõista eestlaste hõimujuuri.

Ilmar Tõnissoni kui rahvusliku ideoloogi seisukoht oli, et sajandivahetuse rahvuslik liikumine omas suurt tähtsust eestlaste iseolemise ja rahvusliku iseteadvuse kujunemisel, ent nüüd oli oluline kõrvaldada omakultuurist võõrad mõjud (saksa ja vene mentaliteet) ning luua puhteestlaslik, omanäoline ja eestlastele iseloomulik kultuur. Kuigi kultuurivahetus oli vajalik, pidi see toimuma teadlikult ja eeskujuks pidi olema eestlaste hõimurahva ehk soomlaste kultuur. Võõra mõju eemaldamist taotles ta eelkõige üliõpilasorganisatsioonidest. Ta esitles n-ö *uut Eesti ideed*, mis oma olemuselt võttis üle sajandivahetuse rahvusliku liikumise põhimõtted, ent arendas ja kaasajastas neid. Tema arvates ei saanud rahvast enam õpetada, vaid teda pidi juhtima teadliku ja moodsa rahvusluse ideede juurde.

Ilmar Tõnisson võttis sõna ka poliitikas, kus ta eelkõige avaldas oma arvamust ja ideid Eesti välispoliitilise suunitluse kohta. Ta oli arvamusel, et Eesti kuulumine Venemaa või Saksamaa võimu alla oli vale. Samuti oli ta eitaval seisukohal Balti liidu suhtes, mida ta pidas ohuks Eesti julgeolekule, Eestil ei olnud tema hinnangul Läti ega Leeduga midagi ühist, ei kultuuriliselt, keeleliselt ega majanduslikult. Eestil tuli oma välispoliitilises orientatsioonis hoida Soome ja Skandinaavia poole ning võtta eeskjuu demokraatlikust Suurbritanniast. Just koostöö Soomega oleks tema arvates tugevdanud Eesti neutraalsust ning teinud Eestist ka hea liitlase Põhjamaadele. Tegelikult olid I. Tõnissoni välispoliitilised seisukohad üldsõnalised ja põhjendamatud ning tal puudusid konkreetsed ja põhjalikult läbimõeldud ettepanekud Eesti välispoliitilise suuna muutmiseks 1930. aastatel. Tema eesmärgiks oli tõmmata tähelepanu tollasele Eesti välispoliitilisele olukorrale ja anda mõista, et Eesti välispoliitiline suunamuutus

Saksamaa sihis polnud õige. Tema vaated Eesti seisukorrast maailmas olid vankumatud ja mõjutatud oma tugevast sümpaatiast Skandinaavia ja Inglismaa vastu.

Oma osa I. Tõnissoni kujunemisel ühiskondlikuks rahva liikmeks oli tema perekondlikul kuuluvusel. Eelkõige tundis ta lähedast sümpaatiat oma isaga, kellega tal olid nii ühised veendumused rahvuselusest kui ka Eesti välispoliitikast. Ka kattusid nende vaated kultuuriorientatsiooni küsimuses ja hõimutöö alal. Nii sai I. Tõnissoni isast tema aadete eeskuju ja kaasmõtteleja, kelle ideid Ilmar edasiviis ja –arendas. Tal olid oma isaga soojad ja lähedased suhted nii mõttekaaslaste kui ka inimesena.

Ilmar Tõnisson allutas kõik oma üliõpilaskondlikud eesmärgid rahvuslikule ideoloogiale. Seetõttu on olulised tema mitmed artiklid, mis suunasid üliõpilasi omi tõekspidamisi kujundama eesti rahva hüvangu eesmärgil. Olles tutvunud mitmete teiste teadusvaldkondadega, oskas ta arutleda väga erinevatel teemadel. Tema kaasaegsed kirjeldasid teda kui laialdaste teadmistega ja suure töövõimega inimest. Kuigi ta püüdis tegeleda väga erinevates valdkondades ja osa saada paljudest ettevõtmistest, siis süüvimine korrigeerimisse erinevatesse ülesannetesse korrigeerimise kahandas tema saavutusi. Nii mõnigi kord olid tema sõnad vastuolus tema tegudega. Ilmar Tõnisson oligi ilmselt tavapärasest andekam inimene, väga töökas ja keskendunud oma erialale. Noore üliõpilasena ja mehena oli ta energiline tegutsuja erinevates valdkondades, ent noorelt lõppenud elu ei lasknud tal suuri tegusid korda saata.

Kui 1939. aasta sügisel teatati Ilmar Tõnissoni surmast, siis vapustas see nii tema pere- kui ka üliõpilaskonda. I. Tõnissoni traagiline surm oma naise käe läbi oli eelkõige perekondliku draama tagajärg. Tema kaasaegsete hinnangul oli lahkunud andekas ja ergas isiksus. Tartu üliõpilaskond oli ilma jäänud oma kauaaegsest juhust ning mitmed akadeemilised organisatsioonid olid kaotanud oma liikme. Eesti rahvas oli kaotanud mehe, kes oleks võinud tulevikus Eesti omariikluse eest võidelda ja seista.

Summary

The object of the present thesis *Ilmar Hans Tõnisson (1911-1939) and his National Cultural and Political Views* is to study Ilmar Tõnisson's national cultural and political views. The aim of the paper is to describe the ideals of I. Tõnisson, mainly reflected in his published articles; also, to examine him as an ideologist and his activities in student union, derived from his beliefs, during the period from 1930 till 1939. In addition, his course of life and familiar belonging are in focus in the current thesis.

Ilmar Hans Tõnisson was a national ideologist, sociologist, politician and journalist during the beginning of the Republic of Estonia. He was the eldest son of Jaan Tõnisson, the Elder of the State of Estonia. Like his father, he belonged to the Estonian Students Society. I. Tõnisson was mainly involved in the student union of Tartu, which comprised collective arrangement of all the students in Tartu led by student council Edustus, being the link between university and students. He was also a member of several academic unions, to mention Academic Kindred Club and Academic National Cultural Society. In addition to student union work, he was active as a journalist and a politician in the beginning of 1930s. As an ideologist, he mainly dealt with nationalism, but at the same time also published articles about economy, politics and culture.

During the 1930s, within student union frames, he emphasized the necessity of a unified student union. Belonging three times to the managing committee of student union Edustus (1931-32; 1932-33; 1935-36), his main goal was to form a student law that would link university and students and would raise a future generation of young intellectuals in a nationally minded environment. Indeed, students were to become energetic and nationally disposed future intellectuals of Estonia. He wished to see a unitary goal for the whole of the student union- to be the carrier of national movement and the supporter of the development of Estonian mentality.

Regarding student union, he considered important to dissolve the differences and rivalry among fraternities and corporations. The latter carried old-fashioned ideas and its traditions and principles were of German mentality. As I. Tõnisson personally was a member of the oldest Estonian student organization, he aimed for free, individual and people-oriented

education and a mind-set taking fraternities as an example. Yet, the idea of unitary student law remained only declarative as with the silent age the management of the University of Tartu and student union changed. As a member of Edustus, I. Tõnisson achieved in passing on his ideas on national level, including the idea of the Speech of the Independence Day (vabaduspäeva kõnelennu idee) as well as the establishment of Academic National Cultural Society. The latter aimed at students taking part in resolving national matters and propagating the characteristics of Estonian mentality.

Ilmar Tõnisson was also active on the field of kindred work. In his opinion, the founders and leaders of kindred movement should have been students introducing kindred work to wider crowd. Cultural cooperation with Finland and getting to know each other helped to strengthen the friendship between the two nations. Some most significant events in kindred movement field were Estonian- Finnish Student Days and friendship agreements between Estonian and Finnish student organizations starting from the end of 1920s. I. Tõnisson's national intellectual union was related to his kindred work and he connected it closely with his ideas of Estonian nationalism.

As an ideologist, his point of view was that the national movement during the turn of the century played an important role in Estonians' self-being and national self-consciousness, but now, during the 1930s, it was important to withdraw foreign influences (German and Russian mentality) from own culture and to construct a culture purely Estonian, unique and common to Estonians. Although cultural exchange was to some extent necessary, it ought to take place with consciousness and follow the example of kindred peoples' culture. Primarily, he sought for the elimination of foreign influences from student organizations. He introduced so called New Estonian Idea (uus Eesti idee) that took over the principles of national movement from the turn of the century, but improved and updated them. In his opinion, teaching people was not the right solution; they needed guidance from the future intellectuals coming from universities.

He also took part in politics, where he mainly stated his opinion on the subject of Estonian foreign policy. His opinion was that Estonia's belonging under the power of Russia and Germany was wrong. Also, he objected to Baltic union, which he claimed to be a threat to Estonian security. In foreign policy, Estonia had to stand together with Finland and Scandinavia and learn from democratic Great Britain. Cooperation with Finland, in particular,

would have strengthened Estonian neutrality and made Estonia a good ally to Nordic countries. In reality, I. Tõnisson's opinions about foreign affairs were rather declarative and unreasonable and he lacked of concrete and elaborate suggestions about changing the course of Estonia's foreign policy in 1930s. His views about Estonian status in the world were decisive and strongly influenced by his sympathy towards Scandinavian countries and Great Britain.

His familial belonging played an important role in his formation to a public figure. Foremost, he had a warm sympathy towards his father with whom he shared common views about nationalism and Estonian foreign policy. Also, they had mutual beliefs about cultural orientation and kindred work. This way, his father became the idol to his ideals and a co-thinker, whose views Ilmar promoted and expanded.

His path of life remained short because of his death through the hands of his wife during 1939. Propagating his ideology, his most active period of practice was during his university studies. Being an intellectual, he dedicated his youth and university years to the progress of Estonian national self-being. His contemporaries described him as a person with wide knowledge and vast working ability. Although, he was active in several areas during his life time and tried to take part in many activities, this kind of fragmentation decreased his efficiency. Many a times his words were in a conflict with his deeds. As a young man, he was an enthusiastic performer in many fields, but his short life did not let him accomplish great actions.

Allikad ja kirjandus

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Ajalooarhiiv (EAA)

Fond	1798	Akadeemiline Hõimuklubi
	2100	Eesti Vabariigi Tartu Ülikool
	1776	Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli üliõpilaskonna esindus
	1767	Eesti Üliõpilaste Selts
	1740	Korporatsioon Filiae Patriae
	2111	Trükikäitis Postimees
	2569	Õpetatud Eesti Selts

Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA)

Fond	186	Aino ja Oskar Kallas
------	-----	----------------------

Filmiarhiiv (EFA)

Fond	360	Tartu Ülikool
------	-----	---------------

Riigiarhiiv (ERA)

Fond	50	Sotsiaalministeerium
	927	Sõjaväe Kõrgem Kohus
	4399	Tõnisson, Ilmar – ajaloolane ja poliitik
	1627	Tõnisson, Jaan - õigusteadlane, poliitik

ILMAR TÕNISSONI ARTIKLID

- Alma Mater Tartuensise aastapäeval. – Üliõpilasleht 15 / 1935.
- East End. – Postimees 17.08.1930.
- Eesti ja Soome üliõpilaste ühistöö. – Postimees 4. oktoober 1935.
- Eesti rahvusliku liikumise suund. – Üliõpilasleht 2 / 1932.
- Eesti välispoliitika. – Akadeemia 3 / 1937, lk 155-179.
- Eesti välispoliitika II. – Akadeemia 6 / 1937, lk 355-397.

- Euroopa ühendamine kindlustab maailma rahu. – Postimees 23.07.1930.
- Haritlaskonna ülesanded kohustavad solidaarsusele. – Üliõpilasleht 6 / 1932.
- Hõimuliitluse algatajad. Õiendus Otto Leesmendile. – Üliõpilasleht 6 / 1932.
- Hõimutöö: tegelikke ülesandeid üliõpilastele. – Üliõpilasleht 4 / 1930.
- Ilmavaade ja poliitika. – Üliõpilasleht 5 / 1930.
- India mässumehed Inglismaal. – Postimees 14.09.1930.
- Inglise heategevusest. – Postimees 31.08.1930.
- Inglise kuninga aiapidu. – Postimees 10.08.1930.
- Inglismaa võtab külalisi vastu. – Postimees 30.07.1930.
- I.S.S. – Rahvusvaheline Üliõpilas-Omaabi. Üliõpilasleht 2/3-1931.
- Jus studentium. Ettepanek üliõpilaselu reguleerimiseks: Loogem Üliõpilasseadus! – Üliõpilasleht 1 / 1931.
- Meie sõpruse alused. – Üliõpilasleht 10 / 1935.
- Mõned teed üliõpilaskondlikule terviklusele üliõpilaskonna loomise kaudu. – Üliõpilasleht 4 / 1935.
- Noorsoo rahvuslik liikumine ja politika. – Rahvusliku Keskerakonna Teataja 4 / 1932.
- Oxfordis kolmekümne maa üliõpilastega. – Postimees 24.08.1930.
- Parlamentidevaheline kongress Londonis. – Postimees 22.07.1930.
- Printsipiidevõitlus üliõpilaskonna loomisel. – Postimees 29.06.1932.
- Rahvuse olu ja rahvuslus. – Eesti Üliõpilaste Seltsi album X. Toimetanud Artur Luha, Gustav Ränk, Eerih Suurväli. Eesti Üliõpilaste Seltsi kirjastus. Tartu 1934, lk 52-83.
- Rahvuslikud suunitlused. – Postimees 23.11.1931.
- Rahvuslikke erinevusi inglise ja saksa mõtlemisviisis. – Postimees 05.04.1932.
- Rahvuslus kui kultuurimisjon. – Üliõpilasleht 9 / 1931.
- Rahvuslus üliõpilaskonnas. – Päevaleht 19.10.1931.
- Sõpruslepingud. Mõtte tekkimine ja areng. – Üliõpilasleht 9 / 1930.
- Tartu üliõpilasideaali kujunemisjärke. – Üliõpilasleht 7 / 1932.
- Tartu üliõpilaskond Eesti iseseisvusajal. – Tartu üliõpilaskonna ajalugu: seoses eesti üliõpilaskonna ajalooaga. Toimetanud Juhan Vasar. Tartu: Tartu Üliõpilaskond, 1932, lk 337-362.
- Traditsioonid. – Akadeemia 5 / 1938, lk 285-299.
- Töötaolu küsimus. – Rahvusliku Keskerakonna Teataja 3 / 1933.

- Uuendusi eesti üliõpilaselus. – Üliõpilasleht 15 / 1935.
- Vähemusrahvaste küsimus kõne all. – Postimees 29.07.1930.
- Üliõpilane ja mai öö. Mai öö minevikust Tartu Üliõpilaskonnas. – Postimees 01.05.1932.
- Üliõpilashõimutöö. Tegevussuund lähemaks ajaks. – Üliõpilasleht 9 / 1930.
- Üliõpilaste Hõimuesindus. – Eesti Hõim 3-4 / 1930, lk 72-74.
- Üliõpilaskond Tartu saksa ülikoolis 1802-1889. – Tartu üliõpilaskonna ajalugu: seoses eesti üliõpilaskonna ajalooa. Toimetanud Juhan Vasar. Tartu: Tartu Üliõpilaskond, 1932, lk 15-54.
- Üliõpilaskondlik programm ja tegelikkus. – Üliõpilasleht 9 / 1935.

KIRJANDUS

- 75 aastat Eesti Ülikooli Tartus. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXIX. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1997.
- Aru, Krista. Üks kirm, kolm mõõdet. Peatükke eesti toimetajakesksest ajakirjandusest: K. A. Hermann, J. Tõnisson, K. Toom. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2008.
- Arumäe, Heino. Jaan ja Ilmar Tõnissoni välispoliitilistest tõekspidamistest Teise maailmasõja eel. – Tuna 3 / 2003, lk 35-63.
- Arumäe, Heino. Parimad soovid ja karm reaalsus: Ilmar Tõnissoni välispoliitilistest tõekspidamistest. [Rets. teosele: Ilmar Tõnisson. Emajõe ääres. Koostaja Hando Runnel. Ilmamaa. Tartu 1997]. – Akadeemia 7 / 1998, lk 1547-1556.
- Annist, August. Meie ilmast ja ilmavaatest. – Mõtteid valmivast intelligentsist. Tartu: EÜS Veljesto, 1923, lk 8-53.
- Aun, Karl. Kaks noort eüslast: Ilmar Tõnisson ja Andres Raska. – Eesti Üliõpilaste Selts Paguluses 8 / 1957, lk 18-25.
- Eesti ajalugu VI. Peatoimetaja Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa, 2005.
- Eesti ja Soome üliõpilaskondade hõimualbum I. Toim. Villem Ernits. Tartu: K.-Ü. Postimees, 1926.
- Eesti ja Läti kuuluvad ühte. – Uus Eesti 14.01.1938, lk 5.
- Eesti Üliõpilaste Seltsi album X. Toimetanud Artur Luha, Gustav Ränk, Eerih Suurväli. Tartu: Eesti Üliõpilaste Seltsi kirjastus, 1934.

- Eesti Üliõpilaste Selts 100 aastat 1870-1970. Ajalooline koguteos I. Koostanud Artur Grönberg. Toronto: Eesti Üliõpilaste Seltsi Vanematekogu kirjastus, 1971.
- Erelt, Pekka. Vahtre, Tarmo. Sajandi kiremõrv. – Eesti Ekspress 09.04.1998, lk 8-9.
- Ernits, Villem. Hõimutöö põhiküsimusi. – Eesti ja Soome üliõpilaskondade hõimualbum I. Toim. Villem Ernits. Tartu: K.-Ü. Postimees, 1926, lk 89-103.
- Graf, Mati. Parteid Eesti Vabariigis 1918-1934. Tallinn: TPÜ Kirjastus, 2000.
- Grönberg, Artur. Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu II: Iseseisvuse eelvõitluses (1906-1917). Omariikluse saavutustes (1918-1940). Montreal: Eesti Üliõpilaste Seltsi Vanematekogu, 1985.
- H.R. Ilmar Tõnissoni surm. – Ilmar Tõnisson. Emajõe ääres. Koostaja Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 1997, lk 454-458.
- Hiio, Toomas. Ilmar Tõnisson – poliitik, ideoloog, teadlane. – Ilmar Tõnisson. Emajõe ääres. Koostaja Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 1997, lk 459-466.
- Hans Kruus. Akadeemiline haritlaskond ja rahvalähedus. – Hans Kruus. Eesti küsimus. Koostanud Toomas Karjahärm ja Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2005, lk 383-396.
- Ilmar Tõnisson. Emajõe ääres. Koostaja Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 1997.
- Ilmjärv, Magnus. Hääletu alistumine. Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus. 1920. aastate keskpaigast anneksioonini. Tallinn: Argo, 2010.
- Ilmjärv, Magnus. Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel. Balti riigid ja Soome 1934-1940. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, 1993.
- Jaan Tõnisson. Kõlblus ja rahvuslus. Koostaja Simo Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2010.
- Jaan Tõnisson töös ja võitluses. Koguteos tema seitsmekümnenda sünnipäeva puhul. Toim. Hans Kruus. Tartu: K. / Ü. Postimees, 1938.
- Jaan Tõnisson. Koguteos tema üheksakümnenda sünnipäeva tähistamiseks. Toimetanud Evald Blumfeldt jt. Stockholm: Vaba Eesti, 1960.
- Jaan Tõnisson. Riigivanem. Koostaja Simo Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2011.
- Juske, Ants. Eesti aja viimane ohe. Päevaleht 19.02.1998, lk 7.
- Karjahärm, Toomas ja Sirk, Väino. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850-1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997.
- Karjahärm, Toomas ja Sirk, Väino. Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917-1940. Tallinn: Argo, 2001.
- Kitsberg, Jaan. Ilmar Tõnisson. – Postimees 11.10.1939, lk 1.

- Kruus, Hans. Väikerahvalik tunnetus eesti ühiskondlikus mõttes. – Ajalooline Ajakiri 3 / 1939, lk 136-147.
- Kull, Aivar. Ilmar Tõnisson kui varaküps rahvuslik mõtleja. – Postimees 05.02.1998, lk 16.
- Kultuurisild üle Soome lahe. Eesti-Soome akadeemilised ja kultuurisuhted 1918-1944. Toimetaja Sirje Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2005.
- Laaman, Eduard. Balti liit tühistada? – Vaba Maa 23.10.1937, lk 2.
- Laaman, Eduard. Põhja liidu unistused ja Balti liidu praktika. – Vaba Maa 15.01.1938, lk 2.
- Laar, Mart. Äratajad. Rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad. Tallinn: Grenader, 2006.
- Laidla, Janet. Akadeemiliste organisatsioonide roll Tartu ülikooli Üliõpilaskonna Edustuses. Üliõpilaskonna roll ühiskonnas 1919-1940. Artiklite kogumik. Toim. Janet Laidla. Tartu: Korp! Filiae Patriae, 2010, lk 47-61.
- Laurits, Kaido. Baltisaksa vähemusrahvuse kiriklikust elust Eesti Vabariigis enne II maailmasõda. – Eesti Kirik 29.03.2006, lk 7.
- Lõhmus, Jaak. Alma Mater Tartuensis. – Sirp 31.08.2007, lk 18.
- Matson, Toomas. Heldur Tõnisson: olen ikka vaadanud, kus on rohi rohelisem. – Postimees 30.06.2012, lk 2-7.
- Moora, Harri. Eesti praegusest rahvuslusest. – Harri Moora. Meie rahvuskultuuri küsimusi. Koostajad Hando Runnel ja Ann Marksoo. Tartu: Ilmamaa, 2002, lk 81-90.
- Mõtteid valmivast intelligentsist. Tartu: EÜS Veljesto, 1923.
- Olesk, Sirja. Uus põlvkond hõimutöös. – Kultuurisild üle Soome lahe. Eesti-Soome akadeemilised ja kultuurisuhted 1918-1944. Toimetaja Sirje Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2005, lk 39-52.
- Ots, Jaan. Ilmar Tõnisson. – Akadeemia 3 / 1939, lk 362-363.
- Puhvel, Heino. A. H. Tammsaare elu ja loomingu varasem periood (1878-1922). Tallinn: Eesti Raamat, 1966.
- R. Realistlik Eesti välispoliitika. Balti liit ja Skandinaavia orientatsioon. – Postimees 18.01.1938, lk 2.
- Raag, Arno. Saatuslikus kolmnurgas. Mälestusi 1939-1944. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1974.
- Rahvuslik liitumine. – Tõe Hää! 21.11.1931, lk 2.
- Runnel, Simo. Jaan Tõnisson enne Eesti iseseisvumist. – Jaan Tõnisson. Kõlblus ja rahvuslus. Koostaja Simo Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2010, lk 9-24.
- Ruutsoo, Rein. Ilmar Tõnisson ja „Eesti idee“. – Eesti Ekspress 20.11.1998, lk 12-13.

- Sepp, Helena. Eliidi kriis Eesti üliõpilasseltside kultuurikriitikas aastail 1937-1940. *Acta Historica Tallinnensia* 15 / 2010, lk 105-120.
- Sepp, Helena. Kultuurisild või kaitseliin? Üks vaatenurk Soome-Eesti üliõpilassuhete arengule 1920.-1930. aastatel. – Kultuurisild üle Soome lahe. Eesti-Soome akadeemilised ja kultuurisuhted 1918-1944. Toimetaja Sirje Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2005, lk 133-247.
- Sepp, Helena. Soome üliõpilased Tartu Ülikoolis 1920. ja 1930. aastatel. – 75 aastat Eesti Ülikooli Tartus. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXIX. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1997, lk 138-147.
- Sepp, Helena. Tartu ülikooli üliõpilasorganisatsioonide rollist hõimuliikumises 1920.-1930. aastatel. – Üliõpilaskonna roll ühiskonnas 1919-1940. Artiklite kogumik. Toim. Janet Laidla. Tartu: Korp! Filiae Patriae, 2010, lk 62-80.
- Soome maa, rahvas, kultuur. Toimetaja August Annist. Tartu: Odamees, 1924.
- Spes Patriae. Üliõpilasseltsid ja –korporatsioonid Eestis. Toim. Helmut Piirimäe. Tallinn: Olion, 1996.
- Sõja ja rahu vahel I. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Toimetanud Enn Tarvel. Tallinn: S-Keskus, 2004.
- Tammer, Harald. Välispoliitilisi probleeme. – Päevaleht 14.10.1937, lk 4.
- Tammer, Harald. Eesti välispoliitikast. – Päevaleht 15.01.1938, lk 4.
- Tarvel, Peeter. Ilmar Tõnissoni teaduslik ja publitsistlik pärand. – Ilmar Tõnisson. Emajõe ääres. Koostaja Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 1997, lk 448-453.
- Tartu Ülikooli allikaid. I, *Academia Gustaviana*. Koostanud Juhan Vasar. Tartu: Postimees, 1932.
- Tartu Ülikool sõnas ja pildid 1919-1932. Toimetajad E. Laid jt. Tartu: Postimees, 1932.
- Tartu üliõpilaskonna ajalugu: seoses eesti üliõpilaskonna ajalooaga. Toimetanud Juhan Vasar. Tartu: Tartu Üliõpilaskond, 1932.
- Tuglas. Fr. Rahvalik ja rahvuslik. – Tänapäev 2 / 1935, lk 41-42.
- Tuomioja, Erkki. Jaan Tõnisson ja Eesti iseseisvus. Soome keelest tõlkinud K. Jaanits ja K. Kurmiste. Varrak. Tallinn 2010.
- Tõnisson, Amanda. Oscar Hoffmann 1851-1912. [Täiendatud äratrük]. (1936). Toimetanud Mai Levin ja Anne Lõugas. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2002.
- Tõnisson, Ilmar. Kriitilisi pilke üliõpilaskoondumisile ja üliõpilasvõitlusile: üliõpilasorganiseerumise kuuekümnenda aastapäeva puhul. Tartu: Ed. Bergmann, 1930.

Tõnisson, Ilmar. Psühhoanalüüsi viimaseaegsest arengust. Toimetanud Tiit Pruuli. Vikerkaar 11 / 1990, lk 58-66.

Tõnisson, Ilmar. Tartu üliõpilaselu. [Äratrükk üliõpilaskäsiraamatust]. Tartu: Ed. Bergmann, 1931.

Tõnisson, Ilmar. Vaimustust ka enesekitsendamiseks. – Eesti Nädala Album 03.-09.09.1931, lk 25-27.

Viron-kirja: maa, kansa, kultuuri. Toimetanud Helsingi Akadeemiline Hõimuklubi. Helsingi: Kirja, 1926.

Üliõpilase käsiraamat. Toimetanud E. Kull. Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv, 1931.

Üliõpilaskonna roll ühiskonnas 1919-1940. Artiklite kogumik. Toim. Janet Laidla. Tartu: Korp! Filiae Patriae, 2010.

Zetterberg Seppo. Eesti ajalugu. Tallinn: Tänapäev, 2009.

KÄSIKIRJALISED MATERJALID

Kirjavahetus Tõnis Tõnissoniga 2010-2011; 2013. Autori valduses.

Mürk, Mihkel. Eesti Rahvuslaste Klubi (1931-1940). Bakalaureusetöö. Ajaloo Instituut. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2008.

Rohi, Grete. Ilmar Tõnissoni aated ja tegevus Tartu üliõpilaskonnas (1930-1936). Bakalaureusetöö. Ajaloo Instituut. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2011.

Veski, Liisi. Rahvuspsühholoogilised ideed Ilmar Tõnissoni teostes. Bakalaureusetöö. Ajaloo ja Arheoloogia Instituut. Tartu: Tartu Ülikool, 2012.

TEATMETEUSED

Arhiivijuht II. Haridus.Teadus.Kirik. Koostanud Lea Teedema. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2006.

Eesti ajakirjandus 1766-1940 A-N. Koostanud Endel Annus jt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2002.

Eesti ja Maailm. XX sajandi kroonika. I osa. 1900-1940. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2002.

Eesti raamatute üldnimestik 1929-1933. Koostanud Tartu Ülikooli raamatukogu. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1934.

Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli loengute ja praktiliste tööde kava. 1930. aasta I poolaasta.
Tartu: Postimees, 1930.

Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli loengute ja praktiliste tööde kava. 1930. aasta II poolaasta.
Tartu: Postimees, 1930.

Eesti Üliõpilaste Selts 1919-1940. Biograafilisi andmeid. Koostanud Henno Lender.
Stockholm: Eesti Üliõpilaste Seltsi Vanematekogu, 1990.

Eesti Entsüklopeedia nr. 8. Peatoim. T. Varrak. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1995.

Maailma ajaloo atlas. Maailma ajalugu esiajast tänapäevani. Koostanud Hermann Kinder,
Werner Hilgemann. Tallinn: Avita, 2001.

PERIOODIKA

Postimees 1930-1939

Päevaleht 1931, 1937-1939

Rahvusliku Keskerakonna Teataja 1932-1933

Vaba Maa 1937-1938

Üliõpilasleht 1929-1933; 1935-1936

INTERNETIALLIKAD

Alma Mater Tartuensis (1932) (<http://www.efis.ee/et/filmiliigid/film/id/1805/sisukokkuvote>).
Otsing 28.03.2013.

Andmed Karl Selteri kohta Album Academicumist
(http://www.eha.ee/andmed/search.php?type=aaut&sid=20110421140408005345&perenimi=Selter&matriikkel=&submit=keri&sort=&stype=&matrik_id=2844&alates=).
Otsing 19.04.2013.

Andmed Harald Raudsepa kohta Album Academicumist
(http://www.eha.ee/andmed/search.php?type=aaut&sid=20110421140441672250&perenimi=Raudsepp&matriikkel=&submit=keri&sort=&stype=&matrik_id=3261&alates=).
Otsing 19.04.2013.

Aru, Krista. Katse näha Jaan Tõnissoni. Tuglas Seura
(http://www.tuglas.fi/artikkelit/Krista_Aru.html). Otsing 10.11.2012.

Balti riikide lepingud

(http://www.nommevalitsus.org/index.php?option=com_content&view=article&id=3923&Itemid=458&lang=en). Otsing 16.03.2013.

Eesti Hõim (<http://erb.nlib.ee/?kid=13201086>). Otsing 03.04.2013.

Eesti Kaubandus–Tööstuskoja asutamislugu (http://www.koda.ee/kojast/koja_ajalugu/asutamine). Otsing 27.03.2013.

Ernest Renan. What is a nation? (<http://www.nationalismproject.org/what/renan.htm>). Otsing 14.04.2013.

Fenno-Ugria (<http://www.horisont.ee/node/208>). Otsing 03.04.2013.

Filiae Patriae: Ajalugu (<http://www.cfp.ee/sisu/ajalugu>). Otsing 21.03.2013.

Friedrich Puksoo (<http://ery.tlulib.ee/index.php?id=1379>). Otsing 16.04.2013.

Jaan Tõnisson (http://www.president.ee/et/eesti-vabariik/eesti-riigipead/4147-jaan_tonisson/layout-headofstate.html). Otsing 26.02.2013.

Kitsberg, Jaan (<http://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik/index.php?id=1192>). Otsing 07.03.2013.

Liivlased (<http://www.suri.ee/r/liivi/liivlist.html>). Otsing 10.04.2013.

LSE history (<http://www2.lse.ac.uk/aboutLSE/lseHistory.aspx>). Otsing 26.02.2013.

Morris Ginsberg

(<http://oxfordindex.oup.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095853888>). Otsing 26.02.2013.

Prozes, Jaak. Fenno-Ugria Asutus – sidepidaja sugulasrahvaste globaalpoliitika kiuste. horisont.ee (<http://www.horisont.ee/node/208>). Otsing 02.04.2013.

Lisad

Lisa 1. Tõnissonide perekonnaliikmete fotod.

Lisa 2. Tartu Üliõpilaskonna X Edustuse (1931-1932) juhatus.

Lisa 3. Tartu Üliõpilaskonna XIV Edustuse (1935-1936) juhatus.

Lisa 4. Ilmar Tõnisson Akadeemilises Rahvuslikus Kultuuriühingus.

Lisa 5. Akadeemilise Hõimuklubi juhatus 1929-1930.

Lisa 6. Rahvusliku Keskerakonna sekretäride nõupidamine 1933.

Lisa 7. Eesti Nädala komitee 1931. aastal.

Lisa 8. Ilmar Tõnissoni matus 13. oktoobril 1939. aastal.

Lisa 9. Näiteid kaastundeavaldustest ajalehtedes I. Tõnissoni surma puhul oktoobris 1939. aastal.

Lisa 10. Ilmar Tõnissoni ajakirjanduses avaldatud artiklite bibliograafia.

Lisa 1. Tõnissonide perekonnaliikmete fotod

Ilmar Hans Tõnisson (1928) ja Heldur Tõnisson (1930)

Allikad:

- Tõnisson, Heldur. EAA 2100.1.17101.
- Tõnisson, Ilmar Hans. EAA 2100.1.17104.

Ilmar Tõnisson Pärnus, juulis 1927. aastal

Allikas: EFA.4399.1.4.

Hilja Rut (1934) ja Mari-Ann Lagle Tõnisson (1942)

Allikad:

- Tõnisson, Hilja Rut. EAA 2100.1.17103.
- Tõnisson, Mari-Ann Lagle. EAA 2100.1.17109.

Jaan Tõnisson koos perekonnaga. Seisavad vasakult: tütar Hilja Rut ja poeg Ilmar. Istuvad, vasakult: poeg Heldur, Hilda ema Anna Lõhmus, minia Amanda, pojapoeg Tõnis, abikaasa Hildegard, tütar Mari-Ann Lagle ja Jaan Tõnisson

Allikas: EFA.0-144669.

Jaan Tõnisson koos poja Ilmari ja pojapoja Tõnisega.

Allikas: EFA.0-144674.

Lisa 2. Tartu Üliõpilaskonna X Edustuse (1931-1932) juhatus (l. Tõnisson 1. reas vasakult viies)

Allikas: Üliõpilasleht 3 / 1932, lk 47.

Lisa 3. Tartu Üliõpilaskonna XIV Edustuse (1935-1936) juhatus (l. Tõnisson 1. reas vasakult viies)

Allikas: Üliõpilasleht 5 / 1936, lk 162.

Lisa 4. Ilmar Tõnisson Akadeemilises Rahvuslikus Kultuuriühingus (I. Tõnisson 1. reas paremalt esimene)

Allikas: Üliõpilasleht 2 / 1932, lk 38.

Lisa 5. Akadeemilise Hõimuklubi juhatus 1929-1930 (I. Tõnisson 2. reas paremalt esimene)

Allikas: Üliõpilasleht 9 / 1930, lk 209.

Lisa 6. Rahvusliku Keskerakonna sekretäride nõupidamine 1933 (l. Tõnisson 1. reas paremalt teine)

Allikas: Rahvusliku Keskerakonna Teataja 1 / 1933, lk 4.

Lisa 7. Eesti Nädala komitee 1931. aastal (l. Tõnisson 2. reas vasakult kolmas)

Allikas: Eesti Nädala Album 3.-9.09.1931, lk 4.

Lisa 8. Ilmar Tõnissoni matus 13. oktoobril 1939. aastal

Allikas: EAA 2111.1.12431.

Lisa 9. Näiteid kaastundeavaldustest ajalehtedes I. Tõnissoni surma puhul oktoobris 1939. aastal

Õnnetu surma läbi lahkus ootamatult meie kallis

mag. phil. **ILMAR-ANTS TÕNISSON**

Sündinud 8. II 1911
Surnud 10. X 1939

Kirstupanek neljapäeval kell 8 õhtul EÜS-i ruumes. Matmine reedel kell 2.

Valusad leinas

**Vanemad, poeg, vend, õed, vanaema,
omaksed ja kodused.**

Meie armast viiulilast ja kassettlülilast

Ilmar Tõnisson'i

mälestab õigearne talon **Eesti Üliõpilaste Selts ja viiulistaskogu**

Kadist tolmuses ilgat ja armast õhkearst

ILMAR TÕNISSON'I

mälestab õigearne talon „*Lostimehe*” toimetus

Ilmarit Üliõpilaskonnas meenut

ILMAR TÕNISSON'I

mälestab õigearne talon **Tartu Üliõpilaskond**

Armast koolivenda

Ilmar Tõnisson'i

mälestab kurbuses

J. Westholmi gümnaasiumi X lend.

Allikad:

- Postimees 11.10.1939, lk 1, 10.
- Päevaleht 11.10.1939, lk 1.
- Päevaleht 13.10.1939, lk 10.

Lisa 10. Ilmar Tõnissoni ajakirjanduses avaldatud artiklite bibliograafia

- 1930
 - Üliõpilaste Hõimuesindus. Eesti Hõim 3-4 / 1930.
 - Naiskorporantluse loomulikke piire. Üliõpilasleht 3 / 1930.
 - Hõimutöö: tegelikke ülesandeid üliõpilastele. Üliõpilasleht 4 / 1930.
 - Ilmavaade ja poliitika. Üliõpilasleht 5 / 1930.
 - Kommersisümboolikast. Üliõpilasleht 6 / 1930.
 - Sõpruslepingud. Mõtte tekkimine ja areng. Üliõpilasleht 9 / 1930.
 - Üliõpilashõimutöö. Tegevussuund lähemaks ajaks. Üliõpilasleht 9 / 1930.
 - Parlamentidevaheline kongress Londonis. Postimees 22.07.1930.
 - Euroopa ühendamine kindlustab maailma rahu. Postimees 23.07.1930.
 - Euroopa ühendamine ja parlamentidevaheline kongress Postimees 24.07.1930.
 - Vähemusrahvuste küsimus kõne all. Postimees 29.07.1930.
 - Inglismaa võtab külalisi vastu. Postimees 30.07.1930.
 - Inglased hindavad Eesti marke. Postimees 09.08.1930.
 - Inglise kuninga aiapidu. Postimees 10.08.1930.
 - East End. Postimees 17.08.1930.
 - Juht viib Padva Londoni. Postimees. 22.08.1930.
 - Oxfordis kolmekümne maa üliõpilastega. Postimees 24.08.1930.
 - Inglise heategevusest. Postimees 31.08.1930.
 - India mässumehed Inglismaal. Postimees 14.09.1930.
 - Lapua! Jutuajamine Väino Tanneriga. Postimees 20.10.1930.
 - Lapua peakorteris. Postimees 21.10.1930.
- 1931
 - Jus studentium. Ettepanek üliõpilaselu reguleerimiseks: Loogem üliõpilasseadus! Üliõpilasleht 1 / 1931.
 - I.S.S. – Rahvusvaheline Üliõpilas-Omaabi. Üliõpilasleht 2/3 – 1931.
 - VIII SELL'i konverents Kaunases. Üliõpilasleht 8 / 1931.
 - Rahvuslus kui kultuurimisjon. Üliõpilasleht 9 / 1931.
 - Vaimustust ka enesekitsendamiseks. Eesti Nädala Album 03.-09.09.1931.

- Rahvuslus üliõpilaskonnas. Päevaleht 19.10.1931.
- Rahvuslikud suunitlused. Postimees 23.11.1931.
- Parlamentarismi eeldused. Päevaleht 11.12.1931.

- 1932
 - Eesti rahvusliku liikumise suund. Üliõpilasleht 2 / 1932.
 - Noorsoo rahvuslik liikumine ja politika. Rahvusliku Keskerakonna Teataja 4 / 1932.
 - V! V! Üliõpilasleht 4 / 1932.
 - Haritlaskonna ülesanded kohustavad solidaarsusele. Üliõpilasleht 6 / 1932.
 - Hõimuliitluse algatajad. Õiendus Otto Leesmendile. Üliõpilasleht 6 / 1932.
 - Tartu üliõpilasideaali kujunemisjärke. Üliõpilasleht 7 / 1932.
 - Rahvuslikke erinevusi inglise ja saksa mõtlemisviisis. Postimees 05.04.1932.
 - Üliõpilane ja mai öö. Mai öö minevikust Tartu üliõpilaskonnas. Postimees 01.05.1932.
 - Printsipiidevõitlus üliõpilaskonna loomisel. Postimees 29.06.1932.
 - Tartu 300-aastane üliõpilaskond. Vaba Maa 30.06.1932.
 - Riiklust õõnestav propaganda – riigi kulul. Postimees 13.09.1932.
 - Nimede eestistamise küsimus. Postimees 24.10.1932.
 - „Koidula“ näidend naisest, kes tahtis olla nagu muudki naised. Postimees 25.10.1932.

- 1933
 - Kas erakond on pahe? Rahvusliku Keskerakonna Teataja 1 / 1933.
 - Töötaolu küsimus. Rahvusliku Keskerakonna Teataja 3 / 1933.
 - Miks tehti kriis? Postimees 05.05.1933.

- 1934
 - Milline on Eesti riigilipp? Postimees 05.06.1934.
 - Sini-must-valge kolmikvärvi ajalugu. Postimees 31.05.1934; 01.06.1934.
 - Hingeteadus jälle hingega. Postimees 04.10.1934.

- 1935
 - Leedu suurkunstnik Čiurlionis 1857-1911. Üliõpilasleht 2 / 1935.
 - Mõned teed üliõpilaskondlikule terviklusele üliõpilaskorra loomise kaudu. Üliõpilasleht 4 / 1935.

- Üliõpilaselu ajaloo käsitlemise küsimusi. Üliõpilasleht 5 / 1935.
- Üliõpilaskondlik programm ja tegelikkus. Üliõpilasleht 9 / 1935.
- Meie sõpruse alused. Üliõpilasleht 10 / 1935.
- Alma Mater Tartuensise aastapäeval. Üliõpilasleht 15 / 1935.
- Uuendusi eesti üliõpilaselus. Üliõpilasleht 15 / 1935.
- Rahvuspsühholoogia võimalustest. Looming 5 / 1935.
- Hulk või üksik. Postimees 14.03.1935.
- Rahvuste hingeelulised erinevused. Ilmar Tõnissoni ettekanne Õpetatud Eesti Seltsis. Postimees 09.05.1935.
- Meelsus ja majandus. Eesti Nädala Album 28.08-04.09.1935.
- Eesti ja Soome üliõpilaste ühistöö. Postimees 04.10.1935.

- 1936
 - Uudse rassismi teaduslikud alused. Üliõpilasleht 6 / 1936.
 - Valler Leevaldi mälestuseks. Üliõpilasleht 8 / 1936.

- 1937
 - Välispoliitika. Akadeemia 3 / 1937.
 - Psühhoanalüüsi viimaseaegsest arengust. Looming 5 / 1937.
 - Välispoliitika II. Akadeemia 6 / 1937.

- 1938
 - Eestile neutraalsust. Postimees 14.01.1938.
 - Traditsioonid. Akadeemia 5 / 1938.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Grete Rohi** (isikukood: 48810030330)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose *Ilmar Hans Tõnisson (1911-1939) ning tema rahvuskultuurilised ja poliitilised vaated / Ilmar Hans Tõnisson (1911-1939) and his National Cultural and Political Views*, mille juhendaja on PhD. Ago Pajur,
 - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 10. mai 2013

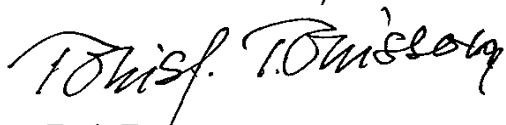
(allkiri)

TARTU ÜLIKOOL
AJALOO JA ARHEOLOOGIA INSTITUUDILE

Avaldamisluba

Mina, **Tõnis Tõnisson** (sündinud 29. august 1932; elukoht Banérgatan 79, 11553 Stockholm, Rootsi), olen Ilmar Hans Tõnissoni järeltulija. Grete Rohi diplomitöös, *Ilmar Hans Tõnisson (1911-1939) ning tema rahvuskultuurilised ja poliitilised vaated*, on kasutatud Eesti Riigiarhiivis olevat kasutamiskiirangutega arhiivdokumenti (ERA.927.3.3607), mis sisaldab Amanda Tõnissoni kohtuprotsessi käsitletavat teavet. Seoses töös kasutatava arhiivdokumendiga, annan loa Grete Rohi magistritöö säilitamiseks ja avaldamiseks Tartu Ülikoolile.

Stockholmis, 2013-04-15

Tõnis Tõnisson

(Ilmar Hans Tõnissoni poeg)